

Framtidens civilsamhälle

TOBIAS HARDING

REGERINGSKANSLIET

Statsrådsberedningen

Framtidens civilsamhälle

UNDERLAGSRAPPORT 3 TILL FRAMTIDSKOMMISSIONEN

TOBIAS HARDING

Framtidens civilsamhälle

Underlagsrapport 3 till Framtidskommissionen

REGERINGSKANSLIET

Statsrådsberedningen

Underlagsrapport nr 3 till Framtidskommissionen.

Samtliga underlagsrapporter finns att ladda ned gratis på www.framtidskommissionen.se eller kan beställas från Fritzes kundtjänst.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Omslag: Blomquist Annonsbyrå.
Omslagsbild: Föreningen Livstycket har tillsammans med Järfälla Cykelklubb och cykeltillverkaren Helkama tagit initiativet att lära invandrarkvinnor att cykla. Detta skedde på Järvafältet i Stockholm. Foto: Maja Suslin/SCANPIX.

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2012

ISBN 978-91-38-23811-0

Förord

Sverige är på många sätt ett bra land att leva och verka i men historisk framgång är ingen garanti inför framtiden. Både Sverige och världen står inför stora utmaningar på olika områden. För att Sverige ska kunna vara fortsatt framgångsrikt ställs det därför stora krav, inte minst på analysen av olika förändringsprocesser och vilka utmaningar de för med sig.

Mot den bakgrunden tillsatte regeringen i november 2011 Framtidskommissionen med syfte att identifiera de samhällsutmaningar som Sverige står inför på längre sikt. Den här rapporten är ett underlag till Framtidskommissionen.

Syftet med rapporten är att analysera och diskutera civilsamhället samt olika förändringsprocesser som direkt påverkar eller har relevans för civilsamhället och utifrån detta diskutera civilsamhällets framtida utmaningar och roll. Historiskt sett har civilsamhället spelat en stor roll för det svenska samhället och dess utveckling samt för forandet av ett sammanbindande socialt kapital, men som i andra delar av samhället pågår olika förändringar som redan har eller kan komma att få stor betydelse. Dessa förändringsprocesser och vad de kan komma att innebära analyseras i rapporten, liksom det civila samhällets nutida och framtida roll i förhållandet till staten och marknaden. En av de framtidsutmaningar som lyfts fram är behovet av ett nytt socialt kontrakt mellan staten och det civila samhället.

Förord

Rapporten har författats av *Tobias Harding*, filosofie doktor vid Tema Kultur och Samhälle vid Linköpings universitet. Kontaktperson vid Framtidskommissionens kansli har varit utredningssekreterare *Charlotta Levay*. Författaren svarar helt och hållet för innehållet i rapporten.

Stockholm i september 2012

Jesper Strömbäck
Huvudsekreterare och kanslichef för Framtidskommissionen

Innehåll

Sammanfattning	11
Del 1	15
1 Civilsamhällets samhällsroll	17
Rapportens upplägg	20
Civilsamhället och dess betydelse i samhället i stort	21
Putnams teori om sammanbindande och överbyggande socialt kapital.....	27
Det spelar roll hur civilsamhället är organiserat.....	34
Del 2	39
2 Folkrörelseorganisationerna lever vidare, men förändras	41
Folkrörelsen som organisation.....	42
Färre medlemmar, men fortfarande många	48
Många arbetar ideellt.....	53

Från rörelse till professionell organisation?	58
Utmaningar för framtidens Folk rörelsesverige	62
Del 3	67
3 Civilsamhällets organisationer tar nya roller i välfärden	69
Stora skillnader mellan olika länders system	71
En europeisk politik i vardande?	76
Serviceorganisationer växer i det svenska civilsamhället	79
Civilsamhällets servicefunktion på några olika områden.....	85
Utmaningar på väg framåt	91
Framtida vägval.....	98
Del 4	101
4 Nätverket som organisationsform i dagens och framtidens civilsamhälle	103
Ett särkopplat civilsamhälle?	109
Det globala civilsamhället	116
Gränssnittet mellan nytt och gammalat.....	120
Nätverkandets konsekvenser i civilsamhället	126
Del 5	131
5 Utmaningar på vägen mot framtidens civilsamhälle... 	133
Ett nytt kontrakt?	133

I mötet mellan stat och civilsamhälle	135
Civilsamhällets samhällsroll.....	138
Framtidens utmaningar.....	140
Referenser	143
Presentation av Framtidskommissionen.....	155

Sammanfattning

Civilsamhället består av alla de verksamheter och organisationer vars drivande kraft är det ideella engagemanget hos medlemmar, volontärer och givare. Det handlar om allt från ideella föreningar och Kooperationer till trossamfund, stiftelser och olika typer av ideella nätverk. Sverige har en med internationella mått mätt mycket hög aktivitet i civilsamhället. Nära 80 procent av den vuxna befolkningen är medlemmar i minst en förening och 2009 arbetade 48 procent ideellt i en minst en ideell organisation. De samlade intäkterna för organisationer i civilsamhället uppskattades samma år till 212 miljarder kronor och antalet heltidsanställda till 110 000.

I dag pågår omfattande förändringar i civilsamhället. Icke vinstdrivande organisationer tar större plats i välfärdsproduktionen. Gamla organisationer förlorar medlemmar medan nya organisationer och verksamhetsformer ger människor möjlighet att engagera sig på nya sätt. Också i framtiden kan vi vänta oss att civilsamhället och dess organisationer kommer att ha viktiga roller att fylla i demokratin, i det offentliga samtalet, på fritiden och i välfärdsproduktionen. Utvecklingen ställer dock såväl staten som organisationerna inför viktiga utmaningar. Det gäller att bibehålla och utveckla civilsamhällets oberoende och innovativitet men också allas möjlighet att engagera sig, göra sin röst hörd och vinna inflytande. Samtidigt ställer finansörerna krav på uppföljningsmöjligheter och likvärdighet i offentlig service.

Civilsamhället definieras här som en sfär i samhället som kännetecknas av ideellt arbete och ideella gåvor, till skillnad från marknadens vinstdrivande aktörer, statens politisk-administra-

tiva logik och familjelivets gemenskap som bygger på släktskap och nära relationer. De samhällsroller eller huvudfunktioner som brukar tillskrivas civilsamhället kan sammanfattas i fem punkter:

(1) *Civilsamhället som röstbärare*, det vill säga som lobby- eller intresseorganisationer, företrädare för medlemmarnas åsikter, deltagare i det demokratiska samtalet och samtalspartner till – eller i protest mot – politiken.

(2) *Civilsamhället som serviceproducent*, det vill säga som alternativ eller komplement till offentligt ägda och vinstdrivande tjänsteproducenter och till hjälp inom den egna familjen.

(3) *Civilsamhället som gemenskap*. Denna funktion uttrycks bland annat i begreppet socialt kapital, som i sin tur kan delas in i två former: sammanbindande socialt kapital – som håller samman enskilda grupper och gemenskaper – och överbryggande socialt kapital som överbryggar dessas gränser och binder samman samhället i stort.

(4) *Civilsamhället som demokratiskola*, det vill säga en plats där människor tillägnar sig demokratiska färdigheter och värderingar som ingår i föreningslivets etos.

(5) *Civilsamhället som motvikt*, vilket är en funktion som på många sätt följer av de övriga, antingen genom öppen opposition (röstbärfunktionen) eller som ett alternativ till offentliga, vinstdrivande och släktskapsbaserade aktörer och sammanhang.

Det svenska civilsamhället har under lång tid dominerats av en specifik organisationstyp – folkrörelseorganisationen – som bland annat karaktäriseras av en hierarkisk interndemokratisk organisation baserad på medlemsdemokrati och öppet medlemskap. Den har också haft en tydlig tonvikt på funktionen som röstbärare och på organiserandet av fritidsaktiviteter, medan produktionen av välfärdstjänster i stor utsträckning har skötts av den offentliga sektorn.

Under de senaste tjugo åren har farhågor rests kring minskande medlemsantal i sådana organisationer. Internationella studier av värderingar beskriver en trend mot ökad individualism

och ökad misstro mot traditionella auktoriteter. Denna trend tycks ha nått särskilt långt i Sverige. Detta skulle bland annat kunna innebära att det ideella engagemanget blir mindre inriktat mot specifika organisationer och möjligen också mer kortsiktigt. Samtidigt visar studier som fokuserar på ideellt arbete oavsett form – och inte bara på föreningsmedlemskap – att engagemanget i ideella organisationer i Sverige har förblivit starkt och stabilt under de senaste tjugo åren. Annan forskning beskriver hur anställda spelar allt större roll i ledningen av många ideella organisationer, något som kan sägas stå i konflikt med en tidigare tonvikt på aktiva medlemmar, förtroendevalda och interndemokrati.

I andra länder är det vanligt att civilsamhälleliga organisationer står för produktionen av en stor del av den välfärdsservice som direkt eller indirekt finansieras med skattemedel. Syftet från statens sida har där bland annat varit att möjliggöra en större mångfald i den service som erbjuds medborgarna. Också i Sverige börjar detta bli vanligare, även om de vinstdrivande aktörernas andel av denna produktion hittills tycks ha blivit mer omfattande än de icke vinstdrivandes. De ideella organisationernas småskalighet och brist på resurser till nyinvestering kan vara ett av skälen när de förlorar i konkurrensen. Samtidigt är småskaligheten en av de egenskaper som ofta ses som en fördel när välfärdsservice organiseras av icke vinstdrivande aktörer.

Både i och utanför de etablerade organisationerna och organisationsmodellerna växer nya organisationsformer fram i en tid präglad av globalisering och nya kommunikationsmöjligheter. Dessa nya former inkluderar mer eller mindre lösa nätverk och gemenskaper på internet, men också nya sätt att rekrytera och organisera volontärer och givare, det vill säga former för begränsat snarare än heltäckande engagemang. Samtidigt etablerar sig mer etablerade aktörer som starka noder i de nya nätverken, och många nya organisationer som bildas i nya sammanhang anammar etablerade organisationsmodeller. Nya typer av hybridorganisationer skapas.

Inte minst det offentliga stödet har styrande effekt på civilsamhällets organisationsformer. En stor utmaning för det offentliga stödet till civilsamhället kan därför bli att stödja nya och

gamla organisationer och verksamheter utan att styra på sätt som skulle kunna påverka kreativiteten, innovationskraften, mångfalden eller åsiktsfriheten negativt. Detta handlar inte minst om att hitta nya former för relationen mellan offentlig sektor, marknad och civilsamhälle när civilsamhällets organisationer får nya roller i produktionen av välfärdstjänster. En annan viktig utmaning är att fortsätta stödja uppbyggnaden av överbryggande socialt kapital och organisatoriska kontaktytor för att binda samman och öka förståelsen och kommunikationen mellan olika grupper i ett allt mer pluralistiskt och globaliserat samhälle.

För att civilsamhället ska kunna fylla sina funktioner som röstbärare och demokratiskola krävs dock inte bara mötesplatser utan också beslutsformer som fungerar när relationen mellan organisation och medlemmar finner nya former i en tid präglad av ökad rörlighet. Detta är inte minst en utmaning för civilsamhällets organisationer.

1

Civilsamhällets samhällsroll

1 Civilsamhällets samhällsroll

Nära 80 procent av Sveriges vuxna befolkning uppger att de är medlemmar i minst en förening och 48 procent att de arbetar ideellt i en ideell organisation. Det svenska civilsamhället utgör ett myller av stora och små organisationer: stora folkrörelseorganisationer, lokala föräldrakooperativ, kyrkor och samfund, politiska organisationer, hobbyföreningar, stiftelser, studieförbund, bostadsrättsföreningar, fackföreningar och så vidare. Störst är Svenska kyrkan med 6,7 miljoner medlemmar och runt 21 miljarder kronor i årsintäkter.

Trots att organisationerna i det svenska civilsamhället inte är vinstdrivande hade de enligt SCB:s uppskattningar intäkter på sammanlagt 212 miljarder kronor 2009 och 110 000 anställda samma år.¹ Internationellt sett är aktiviteten i det svenska civilsamhället räknad i medlemskap och ideellt arbete mycket hög. Antalet anställda är däremot jämförelsevis lågt.

Nu befinner sig detta organisationsliv i en tid av förändring. Organisationerna förändras. Deras relationer till staten förändras. Men också samhället i stort förändras. Sverige har en lång tradition av stora rikstäckande folkrörelser som en gång växte fram under industrialiseringen. Nu menar många att vi står inför en ny omvandling – från industrisamhälle till vad som omväxlande beskrivs som informationssamhälle, nätverkssamhälle eller flytande samhälle. Människors lojaliteter och intressen växlar allt fortare. De knyter kontakter och håller sig informerade med hjälp av internetkällor från hela världen, ibland snabbare än vad etablerade

---

¹ Statistiska centralbyrån, 2011; Svedberg et al., 2010.

organisationer gör. De tycks minst lika engagerade som tidigare generationer men det framstår inte som lika lätt att knyta deras engagemang till en specifik organisation. Nya organisationsformer växer fram i form av hastigt organiserade nätverk som ofta försvinner igen lika fort som de uppstod. I andra fall ger de upphov till organisationer som åtminstone på ytan påminner om traditionella ideella föreningar, men de kan också uppträda som sociala företag.

Folkrörelseorganisationerna kommer av allt att döma att fortsätta vara ett dominerande inslag i det svenska civilsamhället men sannolikt kommer de både att förändras och få sällskap av andra och nyare organisationsformer. Sverige har också många väl etablerade civilsamhälleliga organisationer som erbjuder olika typer av social service och hjälp. Organisationer som erbjuder social service finansierad med offentliga bidrag blir i dag ett allt större inslag i det svenska civilsamhället. Icke vinstdrivande organisationer som ideella föreningar, kooperativ, trossamfund och stiftelser driver allt från friskolor och daghem till sjukhus och äldreboenden. Föreningar och grupper av människor får nya möjligheter att utforma sina egna verksamheter och genomföra sina egna idéer. När detta sker med offentliga bidrag ställer det emellertid staten inför viktiga avvägningar: Hur garanterar man en rättvis tillgång till likvärdig service när denna produceras av oberoende organisationer? Hur mycket bör den offentliga sektorn styra för att inte hota organisationernas oberoende eller möjlighet att genomföra egna nya och innovativa lösningar? Ideella organisationer bildade av brukare, anställda eller allmänhet kan ofta vara bättre på att se nya behov i samhället än den offentliga sektorn. Riskerar det civila samhället att degraderas till en underleverantör åt staten, i marknadsmässig konkurrens med vinstdrivande aktörer?

Ser man till civilsamhällets roller som röstbärare i den offentliga debatten och som organiserad gemenskap för fritidsaktiviteter och sociala sammanhang ser vi också andra nya sätt att organisera sig. Nya fritidsintressen organiseras inte nödvändigtvis i nationella organisationer utan också i nätverk och

gemenskaper på internet och dessa nätverk är sällan begränsade till specifika orter eller ens till Sverige. Detta hindrar dock inte att nationella organisationer för till exempel datorspel redan har fötts ur de informella sammanhangen. Det finns också tendenser till att organisationerna blir mer specialiserade. Särskilda organisationer bildas för att organisera kulturfestivaler och politiska demonstrationer – eller för att agera som tankesmedjor åt organisationer som tidigare fyllt den funktionen som folkrörelser.

Skillnaden mellan ideellt och professionellt arbete blir på många områden allt mer diffus. Också detta ställer staten inför nya utmaningar: Hur ska man bäst stödja ett sådant civilsamhälle och dess aktiviteter? Behöver det alltid offentligt stöd? Hur kan åsikter och idéer som formuleras på nya sätt i stället för genom traditionella folkrörelser förmedlas in i politiken? Detta kan anses vara viktigt både ur demokratihänseende och för att den offentliga sektorn ska kunna se de behov och idéer om lösningar som finns runt om i samhället.

Det har sagts att framtiden redan finns men inte är jämnt fördelad. Det gäller också för civilsamhället och människors position i det. Vissa organisationer och organisationsformer har goda och nära relationer till politiker och makthavare. Andra är lika aktiva och har lika goda idéer men saknar dessa kontakter. Ytterligare andra är isolerade eller inaktiva. Känslan av gemenskap och viljan att engagera sig kan också vara stor inom en liten grupp utan att den har mycket att göra med det omgivande samhällets organisationer. Rikstäckande folkrörelseorganisationer har länge haft en viktig roll i att knyta samman grupper av människor i landets olika delar och på olika nivåer i samhället. Kan de, eller någon annan form av organisering, göra detta om samhället med tiden blir allt mer nätverksbaserat och organisationerna sköts mer av professionella ledare än av aktiva medlemmar?

Rapportens upplägg

Rapportens övergripande syfte är att fånga de dominerande trenderna i civilsamhället och med utgångspunkt i dessa ge en bild av vilka utmaningar som civilsamhället, och staten i sin politik gentemot det, kan komma att möta under de närmaste decennierna. I de flesta fall handlar det om utmaningar som vi redan möter och att förutsäga framtiden är alltid svårt; oförutsägbara händelser kommer nästan säkert att äga rum. Detta hindrar dock inte att man kan uttala sig om vad som just nu håller på att hända, de trender som kan anas i samtiden, vilken riktning vi rör oss i, och vilka möjligheter som står till buds för att möta det oförutsägbara.

Genomgående gäller att rapporten består av författarens analys baserad på existerande forskning om pågående trender i civilsamhället i Sverige och världen. Beskrivningarna bygger antingen direkt på vetenskapliga publikationer eller på forskningsöversikter skrivna av forskare med stor erfarenhet på området. I materialet ingår också ståndpunkter presenterade av olika företrädare för civilsamhället samt offentliga utredningar och statistik. Beskrivningen gör inte anspråk på att ge någon heltäckande bild av den forskning som pågår när det gäller olika aspekter av det svenska eller internationella civilsamhället.² Inte heller handlar det om att beskriva alla delar av civilsamhället. I stället handlar det om att med hjälp av statistik, generella beskrivningar och exempel på organisationer och verksamheter beskriva vad som i dag framstår som viktiga utvecklingstrender.

I kapitel 1 presenteras dels olika begrepp som används i rapporten, dels en översiktlig diskussion om civilsamhällets roll i samhället som helhet. I kapitel 2 diskuteras folkrörelseorganisationen, vilket är den i Sverige mest etablerade formen av civilsamhällelig organisering, och de utmaningar som denna står inför. I detta sammanhang presenteras också statistik och forskning om medlemskap och ideellt arbete. I kapitel 3 behandlas

---

² Vetenskapsrådet publicerade tidigare i år en översikt över forskning om civilsamhället (Vetenskapsrådet, 2012).

ideella organisationers växande roll som serviceproducent, vad denna funktionsförändring betyder för civilsamhället och vilka utmaningar den ställer civilsamhället och den offentliga sektorn inför. I kapitel 4 behandlas nätverkssamhället som ny civilsamhällelig organisationsform och vad detta kan komma att innebära för civilsamhällets samhällsfunktioner på längre sikt. Här diskuteras också den utveckling mot ökad specialisering som nu tycks pågå i det civila samhället. I kapitel 4 diskuteras också i högre grad än i de föregående kapitlen de informellt organiserade delarna av civilsamhället. Till sist avslutas rapporten i kapitel 5 med en övergripande diskussion och slutsatser.

Civilsamhället och dess betydelse i samhället i stort

Med *civilsamhället* menas här den sfär i samhället som baserar sig på frivilligt obetalt arbete, frivilligt givande och ideella organisationer. Det skiljer sig alltså från näringslivets vinstdrivande organisationer och från den offentliga sektorns politiskt och juridiskt styrda verksamheter. Med den definition som används i denna rapport skiljer det sig också från den privata tillvaron i familjelivet. Civilsamhället rymmer en mångfald av nätverk och organisationer, från stora nationella och trans-nationella organisationer som fackföreningar, kyrkor och internationella *non-governmental organizations* (NGO) till lokala hobbyföreningar, idrottsföreningar, samfälligheter och kooperativ. Detta civilsamhälle kan beskrivas som de organisationer och sociala sammanhang som gör det möjligt för dem som lever i ett samhälle att föra en öppen diskussion kring gemensamma angelägenheter, känna gemenskap och arbeta med att genomföra olika idéer utanför statens och marknadens kontroll, men också utanför den snäva familjesfären. Det kan också sägas kännetecknas av att det drivs av frivilligt och ideellt arbete samt frivilligt och ideellt givande, till skillnad från staten och marknaden.

Rapporten tar ett relativt brett grepp om civilsamhället och många av de verksamheter som behandlas har inte alla dessa

kännetecken utan bara vissa. Det kan till exempel handla om icke vinstdrivande organisationer som drivs av anställda. Det innebär också att det finns stora områden som får uppfattas som gråzoner där de olika samhällssfärerna överlappar varandra och där organisationerna kan ses som hybrider. Samma organisationer kan alltså samtidigt ägna sig åt myndighetsutövning, inkludera ideellt arbete och ta emot gåvor. Många organisationer i det civila samhället driver också näringsverksamhet. När tyngdpunkten förskjuts kan det ses som att organisationen flyttar sig mellan sfärerna.

Organisationerna i civilsamhället har ofta setts som nödvändiga inslag i den moderna demokratin, både som samtalspartners till staten och som motvikt till den när staten anses hota medborgarnas intressen. Uppfattat på dessa sätt utgör det moderna civilsamhällets framväxt under 1700- och 1800-talen ett av de viktigaste stegen i övergången från släktskapsbaserade feodal- och ståndssamhällen till moderna stater där politik och ekonomi åtminstone normativt sett bygger på möten mellan fria individer och organisationer i ett öppet samhälle. Denna förändring ägde rum under och strax innan övergången från agrart till industriellt samhälle. Den här rapporten kommer i stor utsträckning att handla om civilsamhällets utveckling under en förändringsprocess som många uppfattar som en övergång från industrisamhället till en ny period.

I Sverige är begreppet civilsamhälle betydligt mindre etablerat än i exempelvis den engelskspråkiga världen (där motsvarande begrepp är *civil society*). I Sverige har man i stället ofta talat om *folkrörelser*. I den här rapporten behandlas folkrörelseorganisationen som en specifik typ av civilsamhällelig organisering. Under större delen av 1900-talet har just denna typ av organisation i stor utsträckning dominerat det svenska civilsamhället – och i ännu högre grad politiken gentemot det. Folkrörelsernas viktigaste funktion ansågs vara att organisera olika grupper i samhället och ge röst åt dem i debatten, det som ibland beskrivs som civilsamhällets funktion som *röstbärare*. I Sverige beskriver många politiska partier sig själva som folkrörelsepartier. Det är

bland annat genom dessa, men också som intresseorganisationer, som folkrörelserna har fyllt sin funktion att företräda olika grupper gentemot välfärdsstaten. De har till exempel ofta varit representerade i utredningar och som remissinstanser och på så vis hjälpt till att utforma den statliga politiken. Att tillhandahålla välfärdstjänster har däremot uppfattats som statens uppgift, och i den mån som folkrörelserna tidigare hade byggt upp välfärdstjänster togs dessa i stor utsträckning över av stat och kommun under 1900-talets gång, i första hand under efterkrigstiden. Denna ansvarsfördelning kan beskrivas i termer av ett samhällskontrakt, där de centrala aktörerna i samhället delade upp centrala uppgifter mellan sig.³

De senaste två decennierna har diskussionen om folkrörelserna i Sverige i stor utsträckning präglats av föreställningen om deras tillbakagång i fråga om såväl medlemsantal som inflytande. På senare år har detta nyanserats något, inte minst genom nya empiriska underlag men också genom en allt mer spridd uppfattning att de etablerade folkrörelserna inte utgör hela civilsamhället. Detta är någonting som i denna rapport kommer att behandlas mer ingående, i synnerhet i kapitel 2. Helt klart står vi inför en utveckling där folkrörelserna förändras både internt och i relation till det omgivande samhället. Hur genomgripande denna förändring blir återstår dock att se. Det är inte minst mot bakgrund av dessa förändringar som man kan tolka den ökande användningen av begreppet civilsamhälle i svensk debatt och inte minst tankesmedjan Timbro spelade en viktig roll när begreppet introducerades i Sverige i början av 1990-talet. Här var syftet tämligen tydligt att ifrågasätta den svenska modellen för samarbete mellan stat, folkrörelser och näringsliv där välfärden i stor utsträckning har ansetts vara den offentliga sektorns uppgift. Man kritiserade vad man framställde som en sammanblandning av stat och civilsamhälle och fokuserade i stället på civilsamhället som en samhällssfär som i möjligaste mån borde vara oberoende av staten och fungera som motvikt och alternativ till denna. Med

---

³ Wijkström & Lundström, 2002; Trägårdh & Berggren, 2006; Wijkström, 2012.

tiden har begreppet civilsamhälle dock blivit allt mer ideologiskt neutralt även i Sverige,⁴ och i denna rapport används det som ett brett begrepp för att inkludera en mångfald av ideell organisering.

I många länder har man i stället för att lägga tonvikten på funktionen som intresseorganisationer och röstbärare ofta sett civilsamhället, och inte minst de lokala gemenskaperna, som ett viktigt alternativ till staten och marknaden, som en *motvikt* till beroendet av offentliga tjänster och inte bara som en väg till att påverka deras utformning. Civilsamhällets förmåga att skapa och organisera sociala *gemenskaper* ses ofta som en av dess viktigaste funktioner, så även dess funktion som *serviceproducent* och som alternativ till staten och marknaden. Också i Sverige fyller civilsamhället viktiga gemenskapsfunktioner redan i dag, kanske i synnerhet genom sin organisering av fritidsaktiviteter. Vare sig det handlar om idrottsföreningar, kyrkokörer eller datorspelsföreningar erbjuder de en möjlighet att träffas och möta människor utanför den trängre familjefären och kollegorna på arbetet.

Här finns emellertid också en antydning till en baksida ur samhälleligt gemenskapsperspektiv, eftersom även gemenskaper formade på fritiden kan verka isolerande ifrån det övriga samhället, i synnerhet om de sammanfaller med andra avgränsande faktorer som utbildningsbakgrund, yrke, kön, hemort och kulturell bakgrund. Även de svenska folkrörelserna har ofta ansetts företräda olika delar av samhället, ofta uppdelat enligt ett klassperspektiv, och detta har ansetts viktigt inte minst för att ge olika grupper tillgång till samhällets offentlighet på sina egna villkor.

Ett väl fungerande samhälle kan antas rymma både stora och små organisationer och gemenskaper utan att dessa verkar alltför isolerande. Man kan här betona till exempel att de i möjligaste mån måste vara öppna, eller många och överlappande så att medborgarna får erfarenheter och kontakter från flera olika sammanhang och möter varandra även utanför den trängre kretsen av personer med samma bakgrund. Detta tycks vara en förutsättning för att civilsamhällets gemenskapsfunktion ska vara

---

⁴ Trägårdh, 2007; Zetterberg, 2011.

inkluderande för hela samhället men också för att alla ska ha möjlighet att representeras då det agerar som röstbärare. I dag tycks utvecklingen i västvärlden peka bort ifrån stora ideellt drivna medlemsorganisationer (dock knappast entydigt) men också fram mot ett allt mer omfattande nätverkande både inom och över nationsgränserna. På vissa sätt knyter utvecklingen alltså samman människor i ökande grad. Andra har, som vi ska se, pekat på en tilltagande risk för att samhället fragmenteras.

Kraftigt förenklat kan man urskilja åtminstone fem roller eller funktioner som forskare, debattörer och företrädare har sett att civilsamhället fyller och kan fylla: 1) röstbärare, 2) serviceproducent, 3) gemenskap, 4) demokratiskola, 5) motvikt till staten och näringslivet. Dessa funktioner motsvarar inte en uppdelning efter organisationsformer. Den traditionella folkrörelseorganisationen har till exempel kunnat fylla alla dessa funktioner; deras fokus har visserligen varit den första men folkrörelseorganisationer har också ägnat sig åt serviceverksamheter, till exempel i Kooperationer, studieförbund och folkhögskolor. De har också fyllt en viktig funktion för att skapa gemenskap inom och mellan olika grupper i samhället, och deras tidiga historia kan på många sätt beskrivas som en uppbyggnad av ett slags alternativ offentlighet där nya grupper kunde skolas i demokratiska färdigheter så framgångsrikt att de i stor utsträckning kom att ta över ledningen i Sverige. Många organisationer har dock kommit att fokusera på en eller flera funktioner, vilket inte hindrar att de också, medvetet eller omedvetet, kan fylla andra.

Fem roller eller funktioner som civilsamhället kan fylla:

1. **Röstbärare**, som lobby- eller intresseorganisation som bär en grups röst i det demokratiska samtalet som samtalspartner till, eller i protest mot, politiken.
2. **Serviceproducent**, som alternativ eller komplement till offentliga och vinstdrivande serviceproducenter och till hjälp i den egna familjen.
3. **Gemenskap**, antingen som huvudfunktion, till exempel i hobbyföreningar, eller som sidofunktion i organisationer med andra syften. Detta bidrar dels individernas välbefinnande, dels till den samhälleliga sammanhållningen.
4. **Demokratiskola**, som en plats där människor tillägnar sig demokratiska färdigheter och värderingar som ingår i föreningslivets etos.
5. **Motvikt till staten och näringslivet**, vilket är en funktion som på många sätt följer av de övriga, antingen genom öppen opposition (röstbärfunktionen) eller som ett alternativ till offentliga och vinstdrivande aktörer och sammanhang.

De första två funktionerna handlar om verksamhetens innehåll. De övriga tre handlar i första hand om andra betydelser som organisationerna kan få i samhället och för enskilda individer. Gemenskapsfunktionen handlar om att hålla samman samhället och den funktionen kommer att utvecklas ytterligare i detta kapitel. Funktionen som demokratiskola handlar om de färdigheter och värderingar som de som aktiverar sig i civilsamhället kan skaffa genom sina erfarenheter av sådant arbete. Inte minst de båda första funktionerna kan formuleras i termer av rättvisa i fråga om politiskt inflytande och om tillgång till service. I det förstnämnda fallet har kravet på rättvisa spelat en central roll i de svenska folkrörelsernas syn på sin egen funktion i samhället. När det gäller servicefunktionen har rättviseargumentet oftare använts mot att ge ideella aktörer en större roll; att välfärds-

service levereras av stat, landsting och kommun har här setts som en garant för den fördelningspolitiska rättvisan.

Motviktsfunktionen kan på olika sätt ses som ett resultat av de fyra tidigare nämnda funktionerna. Som opinionsbildare agerar den civilsamhälleliga organisationen för att påverka makt-havare i politik och näringsliv. Som serviceproducent erbjuder den alternativ till offentligt driven och vinstdrivande service och kan därför ses som en motvikt som möjliggör valfrihet för den enskilde. Som organisatoriskt sammanhang fungerar den som en plats där det är möjligt att få erfarenheter av politiskt och demokratiskt arbete utanför den formella utbildningen och yrkeslivet. Som ett grundläggande sammanhang för gemenskap och lojalitet kan civilsamhället, inte minst i totalitära samhällen, bli en allvarlig utmanare till statens anspråk på fullständig lojalitet och kontroll över medborgarnas tankeliv.

Historiskt sett har liberala tänkare ofta fokuserat på civilsamhället som en uppvägande maktfaktor gentemot staten, såväl politiskt som i tjänsteproduktionen. Konservativa har ofta fokuserat på gemenskapen i lokalsamhälle, familj och lokalt föreningsliv. Vänstern ofta har fokuserat på politisk mobilisering och alternativ till marknaden.

Putnams teori om sammanbindande och överbyggande socialt kapital

De senaste decenniernas svenska diskussion om folkrörelser och civilsamhälle har delvis sin bakgrund i en internationell diskussion, framför allt i diskussionen i USA – ett land där det ideella arbetet, liksom i Sverige, har blivit en central del av den nationella självbilden. En av de forskare som oftast uppmärksammas är statsvetaren Robert D. Putnam som i boken *Den fungerande demokratin*⁵ lanserade en analys byggd på begreppet socialt kapital. Med hjälp av detta begrepp försöker han fånga de mellan-

---

⁵ Putnam, 1996.

mänskliga relationer som knyter samman samhället. I ett forskningsprojekt kring de demokratiska konsekvenserna av en regionaliseringsreform i Italien iakttog han hur de demokratiska institutionerna fungerade väsentligt bättre i norra än i södra Italien. I sina försök att förklara detta fokuserade Putnam på de historiska skillnaderna. Norditalien hade ett starkt civilsamhälle som kunde spåras tillbaka till senmedeltidens norditalienska stadstater medan Syditaliens historia var utpräglat feodal. Invånarna i norra Italien läste fler tidningar, var mer aktiva i ideella organisationer, hade större förtroende för sina medmänniskor och visade en större tendens att engagera sig i politiska frågor än invånarna i södra Italien. Detta högre sociala kapital i de norra regionerna använde Putnam för att förklara både den mer effektiva demokratin och den högre ekonomiska tillväxten där.

Putnam förknippas också med tanken att ett minskande socialt kapital i dag håller på att skapa en demokratisk kris. Han utvecklar denna tankegång i boken *Den ensamme bowlaren*⁶ där han med hjälp av statistiska undersökningar driver tesen att amerikanerna i allt större utsträckning bedriver fritidsaktiviteter ensamma i stället för i grupp. Den sociala samvaron, och därmed det sociala kapitalet, tycks ha minskat. En av de förklaringar som Putnam pekar ut är de förändrade medievänorna. Inte minst oroar han sig över tv-tittandets isolerade inverkan på medborgarna som riskerar att försvaga de sociala nätverk som håller samman samhället.

Att de nya medierna, de som är betydligt nyare än tv:n, inte bara kan ses som ett hot utan också kan bli en tillgång både för etablerade organisationer och för framväxande nya delar av civilsamhället är någonting som kommer att diskuteras ingående i kapitel 4. Putnam diskuterade själv detta bland annat i artikeln *Still bowling alone? The post-9/11 split*.⁷ Där betraktar han frågan om de nya mediernas betydelse som för tidig att avgöra. Han tar sig också an det ökade politiska intresset bland ungdomar i USA

---

⁶ Putnam, 2000.

⁷ Santer & Putnam, 2010.

under början av 2000-talet men drar slutsatsen att detta snarare kan kopplas till attacken mot World Trade Center i New York den 11 september 2001 än till de nya medierna. Att det politiska engagemanget ofta är större i länder som upplever sig vara under attack är sedan länge en tämligen etablerad uppfattning. Putnam ställer sig dock tveksam till om dessa effekter kommer att visa sig bestående, i synnerhet när det gäller andra generationer än de som var i formbar ålder 2001. En hög andel av de unga som föddes under 1990-talet uppger sig inte ha starka personliga minnen av attacken mot World Trade Center och kan enligt Putnam alltså därför inte förväntas ha påverkats nämnvärt.

En viktig distinktion i sammanhanget är den mellan *sammanbindande* ("bonding") och *överbryggande* ("bridging") socialt kapital. Sammanbindande socialt kapital betecknar de starka band av lojalitet, förtroende och samhörighetskänsla som bildas mellan medlemmar i en specifik grupp, det vill säga i en del av samhället snarare än i samhället som helhet.⁸ Överbryggande socialt kapital skapas i de sammanhang som överskrider sådana gränser, där människor får möjlighet och skapa band till personer utanför sin egen närmaste krets. Sådana band kan ofta vara yttligare än de som återfinns i miljöer präglade av starkt sammanbindande socialt kapital, men de är viktiga för att länka samman hela samhället och förhindra att det fragmenteras i små grupper av människor som i första hand hyser inbördes lojaliteter. Just betoningen av de yttliga kontakternas betydelse hör till Putnams viktigaste bidrag till forskningen om civilsamhället. Inte minst fritidsaktiviteter är viktiga i det sammanhanget, därav boktiteln *Den ensamme bowlaren*, efter en ofta informellt organiserad aktivitet där yttliga bekanta har kunnat träffas och bilda relationer utanför de som bildas i familjesfären och arbetslivet och som därför har bidragit bland annat till att knyta samman amerikanska lokalsamhällen. Det är i första hand när det gäller det överbryggande sociala kapitalet som Putnam ser oroväckande tendenser i de senaste trettio årens amerikanska utveckling. Bland annat menar

---

⁸ Putnam, 2000.

han att de skillnaderna i grad av politiskt engagemang tilltar mellan grupper med olika hudfärg, med och utan latin-amerikansk bakgrund och över "ras"- och klassgränser. Detta skulle kunna antyda att det amerikanska samhället är på väg att fragmenteras över sådana gränser.⁹

Vid sidan av demokratiska effekter anses socialt kapital också ha ekonomiskt positiva effekter, något som Putnam diskuterade redan i sin italienska studie på 1990-talet. Senare har också hälsoeffekter diskuterats.¹⁰ Socialt kapital innebär bland annat mellanmänskliga kontakter och nätverk samt en hög grad av förtroende både mellan människor och mellan människorna och samhällets institutioner. Det är knappast överraskande att detta är gynnsamt också för ekonomiska relationer, eftersom kontakter knutna på fritiden också kan bilda grunden för affärsförbindelser. Detta är emellertid ett område där vissa civilsamhälleliga organisationer ofta har kritiserats för sin slutenhet, något som till exempel gäller sällskapsklubbar, ordenssällskap och exklusiva sportklubbar. Kritikerna menar att kontakter byggs och affärsöverenskommelser sluts inom en sluten krets,¹¹ som i Putnams terminologi kan sägas präglas av ett starkt sammanbindande socialt kapital.

Det är emellertid inte bara i dominerande grupper i samhället som starkt sammanbindande socialt kapital kan ha ekonomiskt gynnsamma effekter. Liknande effekter kan också ses till exempel i etniska och religiösa minoriteter där medlemmarna framgångsrikt samarbetar med varandra i olika typer av småföretagande, delvis som ett resultat av hög intern tillit, något som emellertid också kan bidra till isolering. Om också det överbryggande sociala kapitalet är starkt innebär detta en högre grad av tillit också i relationer med människor som man inte har personliga kontakter med. När det gäller hälsoeffekter framstår det som rimligare att betrakta även det sammanbindande sociala kapitalet som mer renodlat positivt; tryggheten i en nära gemenskap förefaller bidra till livskvalitet och hälsa men detsamma gäller också det över-

---

⁹ Santer & Putnam, 2010.

¹⁰ Se Lundäsen, 2005, för en översikt över forskning om frivilliga insatser och hälsa.

¹¹ Se t.ex. Hamrén, 2007.

bryggande sociala kapitalet som bidrar till en större trygghet även utanför den närmsta kretsen. Samtidigt kan det statistiska sambandet mellan god ekonomi respektive hälsa och föreningsaktivitet ifrågasättas ur perspektivet att det kan vara hälsa och god ekonomi som möjliggör föreningsaktiviteten snarare än tvärtom.

Som åtskillnaden mellan sammanbindande och överbryggande socialt kapital antyder är det inte självklart att alla former av civilsamhälleligt engagemang i alla sammanhang är lika bra. Den svenske företagsekonomen Filip Wijkström¹² har i ett försök att göra begreppet civilsamhälle mer värdemässigt neutralt tagit detta ett steg längre och diskuterat frågan huruvida hatgrupper som Ku Klux Klan och gäng som Hells Angels är att betrakta som delar av civilsamhället. Han utgår då (precis som den här rapporten) från en modell av samhället som indelat i flera sfärer kännetecknade av skilda logiker. Wijkström pekar bland annat på de stora mängder obetalt arbete som läggs ned i sådana organisationer och den gemenskap och identitetsstärkande verkan som många medlemmar säger sig uppleva. Ku Klux Klan lever dessutom upp till de gängse kriterierna för en politisk organisation. När det gäller Hells Angels är det lite mer tveksamt, eftersom den brottsliga verksamhet som associeras med organisationen kan antas syfta till vinst. Organisationen själv betonade dock att sådana aktiviteter inte bedrevs av Hells Angels som organisation utan var något som medlemmar ägnat sig åt privat. Organisationen som sådan var alltså inte vinstdrivande, och kan därmed ur det perspektivet jämföras med andra ideella organisationer där medlemmarna knyter kontakter med varandra som sedan kan bilda grunden för gemensam vinstdrivande affärsverksamhet. Tillämpar man begreppet socialt kapital på Wijkströms exempel kan man anta att Hells Angels har en stärkande inverkan i fråga om sammanbindande socialt kapital medlemmarna emellan; de verkar i hög grad lita på varandra, åtminstone förutsätter deras mellanhavanden en viss nivå av förtroende dem emellan.

---

¹² Wijkström, 1998.

Såväl Hells Angels som Ku Klux Klan framstår däremot som extrema i sin frånvaro av överbryggande socialt kapital. Ku Klux Klan skapades till och med för att hålla isär olika grupper i samhället över rasgränser, det vill säga för att förhindra uppbyggnaden av överbryggande socialt kapital. Det förhindrar dock inte att det kan finnas en betydande gemenskapskänsla inom gruppen; tvärtom tycks detta vara en av de faktorer som lockar människor till hatgrupper, i synnerhet då det gäller människor med annars lågt socialt kapital.

Den stora utmaning som USA och jämförbara samhällen står inför i den närmaste framtiden är enligt bland annat Robert D. Putnam att upprätthålla det överbryggande sociala kapitalet, det vill säga förhindra att samhället faller sönder i mindre gemenskaper utan samhörighetskänsla med en större helhet eller tillit till personer utanför den egna smalt definierade gruppen. Gemenskaperna i ett sådant scenario behöver naturligtvis inte vara destruktiva, som hatgrupper eller gängbildningar, men ett sådant samhälle skulle präglas av lågt demokratiskt engagemang, i alla fall utanför de dominerande grupperna, korrruption, sociala motsättningar och låg tillit till exempelvis offentliga företrädare. Det motmedel Putnam rekommenderar är de sociala band som han ser skapas i öppna sammanslutningar och verksamheter som idrottsklubbar, grannsamverkan, och för den delen i Sveriges studiecirklar. Huruvida de kontakter som skapas till exempel på Facebook också tillhör denna kategori, eller om de i första hand knyter samman människor som på olika sätt hör till samma grupp, blir en avgörande fråga för framtiden.¹³

Andra har i stället tolkat samhällsutvecklingen som en trend mot fler och ytligare relationer men på bekostnad av den närmare gemenskap som inte minst lokalsamhället kan erbjuda. Sociologen Zygmunt Bauman¹⁴ talar om ett flytande samhälle vars medlemmar saknar bestående hållpunkter och där alla relationer flyter. Denna utveckling drivs på av såväl globaliseringen

---

¹³ Putnam, 2000; 2002; 2007; Santer & Putnam, 2010.

¹⁴ Se t.ex. Bauman, 2007.

som av en medieutveckling som bidrar till att dagens människor bygger allt fler ytliga relationer men saknar nära relationer. Detta leder i sin tur till en delvis välgrundad känsla av vilsenhet och osäkerhet, som bara kan förväntas tillta med den postmoderna utvecklingen. Därmed skapas ett samhälle som i stor utsträckning präglas av oförutsägbarhet, osäkerhet och ständig förändring. Därmed bygger Bauman vidare på en bild av moderniteten som har återkommit i sociologi och filosofi under över hundra år: moderniseringsprocessen som en väg bort från landsbygdens organiska gemenskaper till det borgerliga eller kapitalistiska samhällets redan från början öppnare och mer flytande gemenskaper.¹⁵

Att ersätta de därmed förlorade organiska gemenskaperna kan också ses som ett av skälen till det moderna civilsamhällets uppkomst, och detta är i så fall fortfarande en av dess huvudfunktioner; gemenskapsfunktionen på lokal nivå blir en grundpelare i dess förmåga att bygga gemenskap också på ett mer övergripande plan, och inte minst föreningslivet har möjliggjort för människor under industrialiseringen att hitta nya gemenskaper i staden. Inte minst etniska föreningar fyller en liknande funktion för invandrare i dag, medan bland annat gemenskaper och nätverk på internet gör det möjligt för en allt rörligare befolkning över hela världen att upprätthålla både nära och ytliga kontakter även över stora avstånd. Förenar man dessa båda perspektiv skulle man kunna säga att den politiska utmaningen är att samtidigt stödja och möjliggöra de små gemenskaperna och det överbyggande sociala kapital som kan knyta samman människor över gemenskapernas gränser och förhindra att de sluter sig eller blir intoleranta gentemot det främmande.

---

¹⁵ Tönnies, 1955; Weber, 1968.

Det spelar roll hur civilsamhället är organiserat

Andra forskare har utforskat betydelsen av hur civilsamhället organiseras. Detta gäller inte minst statsvetaren Theda Skocpol¹⁶ som har studerat det amerikanska organisationslivet och dess historiska utveckling. Till skillnad från Putnam menar hon på att det traditionellt starka amerikanska civilsamhället inte alls har varit så bundet till lokalsamhället som många forskare har föreställt sig. I stället pekar hon på de stora nationella organisationer som under lång tid har spelat en mycket stor roll. Här inkluderar hon allt från fackföreningar till ordenssällskap. Som alltid i amerikanska sammanhang spelar också religiösa samfund och organisationer en viktig roll; i det här sammanhanget handlar det om församlingarna sedda som medlemsbaserade organisationer. Poängen är inte bara att människor förs samman över klassgränserna i större utsträckning än vad som annars skulle ha skett – vilket hon menar är fallet – utan också att människor får erfarenhet av att arbeta med andra i en organisation. Detta gäller i synnerhet när det handlar om en nationell organisation där medlemmar ges möjlighet till en intern karriär med förtroendeuppdrag och arbete över delstatsgränserna, som en parallell till politiken. Det ger både användbara erfarenheter och kontakter som kan leda fram till en senare politisk karriär. Sådana organisationer bidrar alltså till att öppna det politiska systemet för bredare grupper i samhället. Detta är den funktion som i Sverige ofta har beskrivits som civilsamhällets roll som demokratiskola.¹⁷ Skocpol pekar också på organisationernas roll att uppväga politisk makt, det vill säga att de parallellt med det politiska livet kan aggregera åsikter och skapa kompromisser utöver de etablerade politiska skilje-linjerna.

Liksom Putnam ser Skocpol ett antal hot mot civilsamhället. För henne, och för andra organisations- och institutionsorienterade forskare, handlar det främst om medlemskapets minskande betydelse – inte främst om de mellanmänskliga kontakterna i

---

¹⁶ Skocpol, 2003.

¹⁷ Harding, 2012d.

allmänhet. Det handlar alltså om ett hot mot den ideella sektorn, framför allt mot dess röst-, demokratiskole-, och motviktsfunktion, snarare än ett hot mot civilsamhället i vidare mening. De senaste decennierna har såväl fritidsaktiviteter som politisk organisering i USA skapat få till medlemsantalet stora organisationer. I stället byggs den politiska organiseringen upp i informella rörelser och nätverk, en trend som av allt att döma har fortsatt de senaste tio åren. På nationell nivå företräds politiska rörelser av tämligen små organisationer med svagt medlemskap eller i form av stiftelser som nästan alltid är drivna av professionella anställda, snarare än av valda företrädare. Lobbygrupper, tanke-smedjor, insamlingsorganisationer och volontärbaserade organisationer, vars uppdragsgivare ofta är mer diffust definierade, ersätter nationella organisationer vars uppdragsgivare i första hand är de egna medlemmarna. Fortfarande engageras frivilligt arbete och gåvor i stor skala men det sker i form av mer eller mindre tillfälliga volontärinsatser som inte är kopplade till medlemskap och därmed inte till demokratiskt inflytande i form av organisatoriskt ägande.

Här tycks det alltså som att vad vi med Baumans ord kan beskriva som ett flytande samhälle lämnar plats för ideella insatser och altruism men att människorna i minskande utsträckning intresserar sig för mer långsiktigt engagemang och förtroendepuppdrag. För dem blir makten över organisationerna en fråga om att "rösta med fötterna"; de arbetar för de organisationer de stöder men deltar inte i en intern demokratisk process som styr dem. Beslutsmakten har i stället hamnat hos bidragsgivare och andra finansörer, i synnerhet de mer kapitalstarka. I USA innebär detta ofta privata donationsgivare och stiftelser, i Västeuropa är ofta även staten en viktig finansör.

Dessa processer ser Skocpol i viss utsträckning som en negativ bieffekt av 1960- och 1970-talens radikalism och omfattande samhällsförändringar. Förtroendet för de gamla organisationerna minskade. Under efterkrigstiden skedde också kvinnornas inträde på arbetsmarknaden. Tidigare hade icke yrkesarbetande högt utbildade kvinnor varit en stöttepelare i många ideella organisa-

tioner. Samtidigt hade kvinnornas obetalda arbete i hemmen möjliggjort mycket av det ideella arbete som lades ned i mer mansdominerade organisationer. Skocpol betonar dock att lösningen inte är att försöka gå tillbaka till tidigare förhållanden utan att hitta nya former. Hon var själv aktiv i den tidens radikala rörelser. Massengagemangets tid är heller inte förbi, menar Skocpol, tvärtom tycks amerikanerna lika villiga att ställa upp med ideellt arbete som någonsin. Santer och Putnam å sin sida tycker sig se en ökning i det politiska engagemanget under de senaste tio åren. I Sverige har det visat sig att det ideella engagemanget är tämligen konstant till sin storlek.¹⁸

En annan viktig slutsats som många forskare har dragit på senare år är att skillnaderna mellan olika länder ofta är betydande när det gäller civilsamhällets styrka, organisering och relation till staten. Förklaringarna till detta är många men bland annat tycks det handla om historisk-institutionella förklaringar. Det handlar alltså om att statens relation till samhället och de förväntningar som knyts till olika institutioner har utvecklats på olika sätt i olika länder. Andra ser kulturella förklaringar till såväl politiken som till utvecklingen i civilsamhället, eller en kombination av dessa och andra förklaringar. USA, där mycket av den tidigare forskningen har ägt rum, kännetecknas av en tydlig åtskillnad mellan stat och civilsamhälle. Det amerikanska civilsamhället har i stor utsträckning finansierats med (avdragsgilla) donationer och många organisationer har fokuserat på att producera välfärdstjänster som skolor och sjukvård. I många europeiska länder finns också en betydande tonvikt på välfärdstjänster i civilsamhället, ofta finansierade av staten. I båda fallen spelar inte minst de religiösa samfundet en betydande roll som civilsamhälleliga organisationer. I Europa gäller detta inte minst den katolska kyrkan och organisationer med anknytning till denna.

I Sverige har stat och kommuner etablerat sig som de främsta producenterna av skattefinansierade välfärdstjänster medan den ideella sektorn i stället har roller som intresse- och fritidsorganisa-

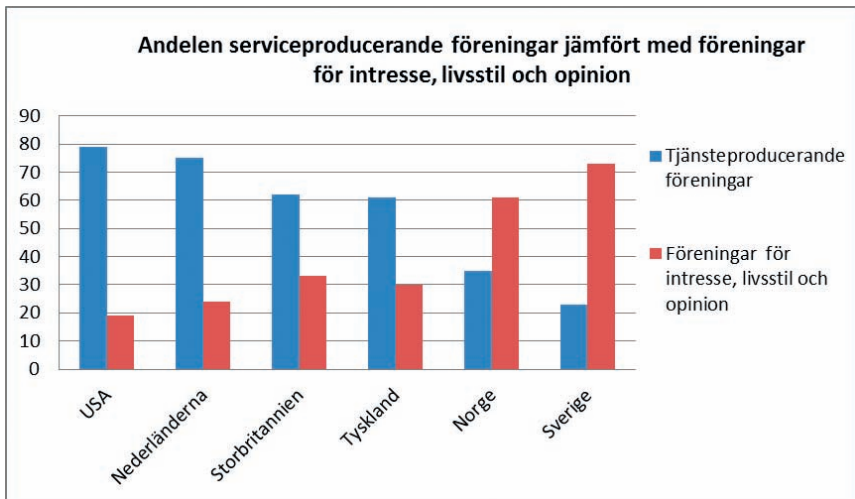
---

¹⁸ Skocpol, 2003; Santer & Putnam, 2010; Svedberg et al., 2010.

tioner samt i vissa fall att producera tjänster som kompletterar välfärdsstatens.¹⁹

Sådana skillnader innebär att olika länder påverkas på olika sätt när de kommer i kontakt med samma internationella utvecklingstrender, något som är viktigt att ta med i beräkningen när man diskuterar vart samtida utvecklingsriktningar kan föra det svenska civilsamhället i framtiden.

Figur 1: Fördelning mellan serviceproducerande organisationer respektive organisationer som fokuserar på röstfunktionen och på fritidsaktiviteter, procent av civilsamhällets totala antal organisationer i sex länder²⁰

Skocpols beskrivning av förändringarna i det amerikanska civilsamhället betonar aspekter som åtminstone i viss utsträckning påminner om svenska förhållanden, framför allt vad gäller organisationsformer. De nationella organisationer som åtminstone fram till 1970-talet dominerade det amerikanska organisationslivet baserade

¹⁹ Trägårdh & Vamstad, 2009; Zimmer & Evers, 2010.

²⁰ Salomon et al., 2003, s. 26.

sig på stora mängder enskilda medlemmar. Dessa organiserades i lokala föreningar, som i sin tur slöt sig samman på delstatsnivå och på nationell (federal) nivå, ofta med ytterligare mellannivåer. Det handlade alltså om en hierarkiskt ordnad representativ demokrati. Organisatoriskt påminde de därmed mycket om de svenska organisationer som i denna rapport beskrivs som folkrörelseorganisationer. Det är i sammanhanget värt att notera att vissa av de äldsta svenska folkrörelseorganisationerna helt eller delvis är av amerikanskt ursprung, till exempel IOGT och Pingstkyrkan.

Vad är det då som har förändrats i civilsamhället och som har tvingat vissa av de traditionella organisationerna på tillbakagång? Putnam talar om det minskande "sociala kapitalet". Skocpol menar att det inte nödvändigtvis handlar om minskat engagemang, eller ens om minskade eller försvagade sociala nätverk. I stället betonar hon den organisatoriska förändringen. Medan det amerikanska civilsamhället under 1800-talet och första halvan av 1900-talet kännetecknades av sin mångfald av nationella organisationer har organisationslivet de senaste 40–50 åren i allt högre grad dominerats av professionella medlemslösa organisationer som stiftelser, tankesmedjor, lobbygrupper och liknande aktörer, i stället för av gamla tiders stora medlemsdemokratiska organisationer. För många ter sig denna beskrivning rimlig också som en beskrivning av utvecklingen i Sverige. Men detta är knappast hela sanningen.

2

Folkrörelseorganisa-
tionerna lever vidare,
men förändras

2 Folkrörelseorganisationerna lever vidare, men förändras

Fram tills helt nyligen talade man i Sverige inte om en politik gentemot det civila samhället utan i stället om en folkrörelsepolitik. I såväl politiska dokument som i den egna självbilden var folkrörelserna i det närmaste identiska med den ideella sektorn och civilsamhället. Ibland verkade det till och med som om det moderna Sveriges historia var dess folkrörelser. Till dessa räknades i första hand arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen, ibland också bonderörelsen. Betydligt fler organisationer har dock i olika sammanhang kommit att betraktas, och beskrivit sig själva, som folkrörelser. Vi talar till exempel om idrottsrörelsen, hembygdsrörelsen och kvinnorrörelsen.

Föreställningar kring begreppet folkrörelse har i stor utsträckning kommit att forma svenska föreställningar om ideellt arbete och dess organisering och folkrörelserna har ibland beskrivits som en hotad, eller rent av döende, organisationsform. Svenskt civilsamhälle präglas emellertid fortfarande av stora organisationer med höga medlemsantal och svenskarnas ideella engagemang tycks inte ha minskat. Vad det handlar om tycks i stället vara att organisationerna förändras mer än att de som grupp skulle vara på väg att dö ut. Möjligen ser vi också en utveckling mot mer professionellt drivna organisationer där vissa av folkrörelserna anpassar sig till nya tider genom att inta nya roller i förhållande till sina medlemmar.

Folkrörelsen som organisation

Inte minst i politiska sammanhang har man upprepade gånger försökt definiera och avgränsa vad en folkrörelse eller folkrörelseorganisation är. Nedan återges en uppsättning kriterier på vad en folkrörelse är, vilken ursprungligen stammar från ett utlåtande av Statens ungdomsråd (sedermera Ungdomsstyrelsen) från 1981. Formuleringen är hämtad från en utredning 1987¹ och citeras bland annat i den senaste Folkrörelseutredningen, som dock valde att i stället tala om det civila samhället.²

Även om beskrivningen inte har antagits som normativ definition ger den en inblick i den bild av Sveriges organisationsliv som under lång tid har legat till grund för folkrörelsepolitiken och som därmed också har bidragit till att forma organisationerna.³ Enligt denna beskrivning gäller det för en folkrörelse att den:

1. ska ha en ideologi det vill säga en logiskt utvecklad idé.
2. måste bilda opinion, det vill säga opponera sig och motsätta sig det den tycker är fel i samhället och kräva den förändring som man tror på.
3. måste ha en viss numerär, det vill säga bestå av en stor mängd medlemmar för att få ett inflytande på samhällsutvecklingen.
4. måste ha en geografisk spridning, det vill säga en organisation med lokalföreningar runt om i landet.
5. ska vara öppen för alla och att ingen ska förhindras medlemskap i verksamheten förutsatt att man vill omfatta ideologin.
6. ska arbeta demokratiskt, det vill säga att varje medlem ska ha samma möjlighet att väcka förslag och påverka beslut.
7. ska stå i en oberoende ställning till stat och kommun.

---

¹ SOU 1987:33.

² SOU 2007:66.

³ Hvenmark, 2008.

8. ska innebära gemenskap vilket förutsätter att de som kommer samman har något gemensamt som binder dem samman.
9. ska ha en kontinuitet i tiden vilket innebär att tillfälliga aktionsgrupper i den meningen inte är folkrörelser.⁴

Om man bortser från det första kriteriet om en ”logiskt utvecklad idé” framstår detta som en tämligen deskriptiv lista som fortfarande beskriver en stor del av organisationerna i det svenska civilsamhället.

Att organisationerna ska ha en ideologi hörde till de förväntningar som knöts till folkrörelsetanken och det hänger samman med att folkrörelserna både av sig själva och av andra har identifierats i första hand utifrån funktionen som röstbärare, det vill säga organisationer som bildar opinion för åsikter grundade i organisationens ideologi och beslutade i dessas interna medlemsdemokrati. Att det i dag skulle pågå en avideologisering av det svenska civilsamhället är dock en farhåga som flera organisationsföreträdare hyser.

Statens återkommande försök att definiera eller avgränsa vad en folkrörelse eller folkrörelseorganisation är visar ytterligare ett kännetecken hos denna svenska organisationstyp – ett som inte nämns i uppräkningsen – nämligen en nära relation till staten, både i form av direkt inflytande och i form av offentliga bidrag. Avgränsningarnas huvudfunktion är nämligen att bilda grunden för statliga stödsystem och för diskussioner om organisationernas inflytande över staten. Under 1900-talet bjöds folkrörelseorganisationerna på olika sätt in i de offentliga beslutsprocesserna – de representerades i statliga utredningar och styrelser, de besvarade remisser och hade på olika sätt nära samarbete med politiska partier, vilka ofta själva uppfattades som delar av större folkrörelser, till exempel arbetarrörelsen eller bonderörelsen. Direkt representation i offentliga beslutsprocesser på detta sätt brukar beskrivas som neokorporatism. Samtidigt mottog, och

---

⁴ SOU 2007:66.

mottar, de betydande mängder offentligt stöd som kanaliseras genom olika bidragssystem som har skapats för att ge stöd till en eller flera folkrörelser, till exempel stödet till ungdomsorganisationer och till Riksidrottsförbundet, för att nämna några av de viktigare.⁵ Här skulle kriterium nummer sju – om oberoende – kunna bli problematiskt. I Sverige har man dock sällan sett någon motsättning mellan vare sig statligt stöd eller medverkan i statliga beslutsprocesser och organisationernas oberoende.

Det har också varit en tydlig målsättning från statens sida att stödja organisationerna utan att riskera deras oberoende.⁶ Stödsystemen och möjligheterna till samverkan med den offentliga sektorn kan dock ändå sägas ha haft en styrande, och framför allt stabiliserande, inverkan på det svenska civilsamhället. Stöd betalas ut på statlig, regional och kommunal nivå på sätt som underlättar för organisationer som organiserar sig med riksorganisation, distrikt och lokalföreningar; traditionell föreningsdemokrati och öppet medlemskap är ofta förutsättningar för stöd och eftersom antalet medlemmar ofta är ett argument för storleken på stödet har höga medlemsantal uppmuntrats.

Detta är bara några exempel på hur det offentliga inflytandet har bidragit till att upprätthålla centrala karaktäristika i folkrörelsemodellen som dominerande organisationsform.

En annan viktig förenande länk mellan den offentliga sektorn och folkrörelserna är den organiserade folkbildningen i form av studieförbunden och folkhögskolorna. Detta är en i hög grad offentligt finansierad verksamhet där de flesta större svenska civilsamhälleliga organisationer på olika sätt deltar. Många av dem är huvudmän för folkhögskolor och i stort sett alla större nationella organisationer är medlemmar i något av studieförbunden eller har samarbetsavtal med något av dem. Det statliga anslaget till folkbildningen omfattar 3,3 miljarder kronor och detta är därmed ett av de mer omfattande statliga stöden till civilsamhället. Detta anslag fördelas av Folkbildningsrådet som är en ideell

---

⁵ Michelletti, 1994; Wijkström & Lundström, 2002; Rothstein & Trägårdh, 2007; Hvenmark, 2008.

⁶ Se t.ex. SOU 2007:66.

förening där studieförbunden, folkhögskolorna och Sveriges Kommuner och Landsting är representerade. Systemet kan alltså sägas vara korporativt.

Studieförbundens medlemskap kan också användas för att illustrera hur folkrörelsebegreppet har utvidgats under de senaste 100 åren. Det första studieförbundet var Arbetarnas Bildningsförbund (ABF), som grundades 1912 och som då, liksom fortfarande, uppfattas som en integrerad del av arbetarrörelsen. Redan från början fanns också aktiva folkbildningsverksamheter i bland annat liberala organisationer, jordbrukarorganisationer och nykterhetsorganisationer, som alla med tiden utvecklade egna studieförbund. Även Högerpartiet och organisationer kring detta startade ett studieförbund, liksom organisationer med anknytning till Svenska kyrkan. Under 2000-talet har studieförbund grundats av muslimska organisationer och för kulturverksamhet.

I dag utgörs en betydande del av studieförbundens verksamhet av olika folkbildande kulturaktiviteter. Detta kan ses som en del av en vidare trend mot kulturaktiviteter som ett dominerande inslag i människors fritid men också som en konsekvens av folkbildningsorganisationernas vilja att följa trenden och anpassa verksamheten efter nya grupper.⁷ Hittills får studieförbunden, liksom det föreningsliv med vilket de samarbetar, sägas ha varit framgångsrika i konkurrensen om medborgarnas fritid; förra året deltog 683 000 personer i studiecirkel, kulturprogrammen hade totalt 17 miljoner besökare och 392 000 personer besökte övrig folkbildningsverksamhet.

Att också Svenska kyrkan har blivit en av studieförbundens många medlemmar är ett bra exempel på folkrörelsemodellens spridning i Sverige. Det illustrerar också Svenska kyrkans vandring från den statliga sfären till civilsamhället. I mitten av 1900-talet var statskyrkan helt tydligt en del av den statliga sfären. Den hade flera myndighetsuppgifter och dess ledning utsågs av regeringen. Däremot hade den ett separat medlemskap som innebar början

---

⁷ von Essen & Sundgren, 2012. Se Harding, 2012b och 2012c, angående de båda nyaste studieförbunden, Ibn Rushd och Kulturens Bildningsverksamhet.

till ett oberoende. Även om vissa kopplingar kvarstår är Svenska kyrkan i dag i första hand en organisation skild från staten med helt frivilligt medlemskap.⁸ I likhet med den offentliga demokratin har Svenska kyrkan allmänna val där partierna deltar men den har också tagit upp flera drag från folkrörelseorganisationerna, till exempel styrelser valda av medlemmarna och medlemskap i ett studieförbund. Svenska kyrkan har också i ökande grad deltagit i samhällsdebatten på ett sätt som påminner om folkrörelsernas. Utgår man från kriterierna ovan tycks Svenska kyrkan den uppfylla dem tämligen väl. Med 6,7 miljoner medlemmar är den därmed den i särklass största folkrörelseorganisationen i Sverige.

Andra exempel på folkrörelsemodellens spridning kan ses i hur även nya rörelser har valt att organisera sig på detta sätt. Miljörörelsen är ett sådant exempel – en rörelse som under 1970-talet tycktes representera helt nya förhållningssätt men som ändå har valt att organisera sig enligt etablerade mönster samtidigt som man har försökt att förnya dem, till exempel i ett politiskt parti. På ett liknande sätt har det växande engagemanget i HBTQ-frågor kommit till uttryck i Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter (RFSL). Nya invandrargrupper har organiserat sig i nya riksförbund; också dessa är i stora drag organiserade efter den etablerade modellen. Andra exempel kan ses bland ungdomsorganisationer, där Sverige i dag har nationella organisationer inte bara för etablerade verksamheter som scouting och körsång utan också sådana som ägnar sig åt nya aktiviteter som till exempel datorspel och rollspel. Denna tendens att acceptera, och förnya, den etablerade modellen tycks ha att göra både med föreställningar om organisering som tas för givna bland de aktiva och det övriga samhället och med de rent praktiska fördelar som dessa organisationsformer ger i förhållande

---

⁸ Harding, 2007.

till exempelvis bidragsgivande myndigheter, som ofta har byggt upp sina system för att passa denna organisationsform.⁹

Samtidigt som relationen mellan stat och folkrörelseorganisationer på många sätt har varit nära har lagstiftningen kring ideella organisationer varit mycket begränsad, åtminstone när det gäller ideella föreningar, alltså den form som utgör grunden för folkrörelsemodellen. Några generella krav på registrering av ideella föreningar förekommer inte (även om ideella föreningar med mer omfattande ekonomisk verksamhet registreras hos Skatteverket). Dessutom ställs mycket få krav för att upprätta denna typ av juridiska personer. Att hålla ett konstituerande möte är mycket enkelt – och det är allt som krävs.

I praktiken har Sverige dock kommit att utveckla en omfattande praxis för hur ideella föreningar ska se ut med stadgar, syfte, medlemsavgift, styrelse och så vidare. Flera av dessa egenskaper krävs ofta för att en förening ska vara bidragsberättigad men ingen av dem är något lagstadgat krav för att en förening ska ha status som juridisk person. Därtill är ideella föreningar i Sverige undantagna från inkomstskatt för inkomster som inte kommer från professionell näringsverksamhet, givet att föreningen har ett allmännyttigt ändamål, ”såsom religiösa, välgörande, sociala, politiska, idrottsliga, konstnärliga eller liknande kulturella ändamål”, att den verkar i enlighet med detta, att verksamheten kan anses vara proportionell sett i relation till avkastningen av organisationens tillgångar, samt att dess medlemskap är öppet.¹⁰

Formen ideell förening är alltså lätt att grunda och så länge föreningen är öppen och inte driver professionell näringsverk-

---

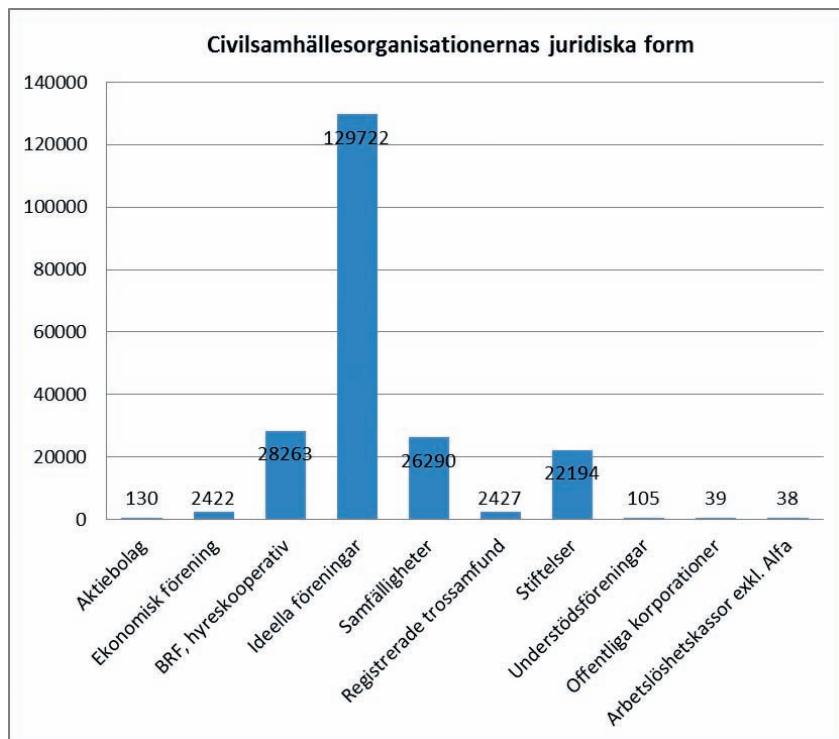
⁹ Harding, 2012b; 2012d. Nya gruppers anammande av etablerade organisationsformer som studieförbund och ungdomsförbund i nya organisationer har studerats bland annat i det av Vetenskapsrådet finansierade forskningsprojektet *Demokratiskt lärande i folkbildande organisationer*. Där har bland annat studieförbundet Ibn Rushd och spelarförbundet Sverok studerats som exempel och jämförts med etablerade organisationer som ABF. Resultat från projektet redovisas bland annat i en antologi som planeras gå i tryck under 2012 (Bjurström & Harding, 2012).

¹⁰ Hemström, 2005; Trägårdh & Vamstad, 2009; Trägårdh, 2012; citat från inkomstskattelagen 1999:1229, kap. 7, § 8.

samhet är den dessutom skattemässigt förmånlig. Samtidigt kan ideella föreningar som väljer att inte samarbeta med den offentliga sektorn förbli helt oregistrerade. I den meningen kan civilsamhällets oberoende i Sverige alltså sägas vara mycket långtgående, åtminstone potentiellt.

Figur 2: Organisationer i civilsamhället efter juridisk form¹¹

Färre medlemmar, men fortfarande många

Den farhåga som oftast har yttrats under de senaste decenniernas diskussioner om folkrörelsernas framtid handlar om det tredje

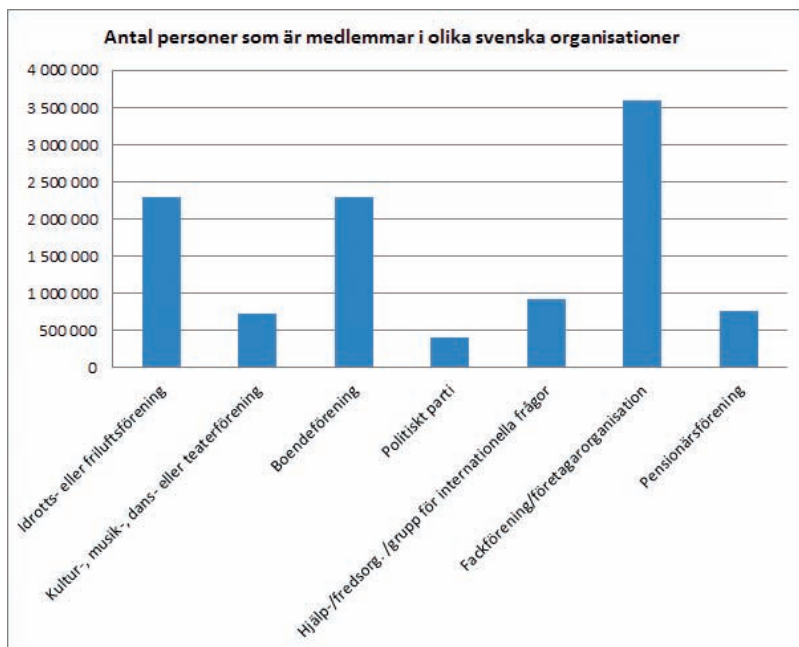
¹¹ Statistiska centralbyrån, 2011.

kriteriet i uppräkningsen ovan – att de ”måste ha en viss numerär, det vill säga bestå av en stor mängd medlemmar för få ett inflytande på samhällsutvecklingen”. Folkrörelseorganisationens styrka har historiskt sett definierats utifrån dess medlemsantal. Samtidigt har farhågor yttrats om folkrörelsernas död just i termer av sviktande medlemsantal. Antalet föreningsmedlemskap i Sverige är dock fortfarande mycket högt i jämförelse med det i andra länder. Enligt Statistiska centralbyråns (SCB) undersökning om levnadsförhållanden (ULF) var 78,8 procent av alla svenskar över 16 år medlemmar i minst en ideell förening (79,9 procent av männen och 77,7 procent av kvinnorna) när undersökningen genomfördes 2008–2009. Den största gruppen bland dessa var de som var medlemmar i en fackförening eller företagorganisation (cirka 3,6 miljoner personer) men även boendeföreningar samt idrotts- eller friluftsföreningar hade ett stort antal personer som medlemmar – runt 2,3 miljoner vardera.¹²

---

¹² Statistiska centralbyrån, 2011.

Figur 3: Antal personer som var medlemmar i organisationer av olika typ enligt SCB:s levnadsvaneundersökning (ULF) 2008–2009¹³

Enligt SCB:s undersökning *Organisationers ekonomi 2009* (som baserar sig på uppgifter från organisationerna) hade de ideella organisationerna i Sverige sammanlagt drygt 25 miljoner medlemmar 2009. Av dessa var drygt 8 miljoner medlemskap i organisationer som kan räknas till kategorin ”rekreation och kultur”, vilket till största delen utgörs av idrottsorganisationer men som också innefattar bland annat kulturorganisationer.¹⁴ Här kan man alltså dra slutsatsen att många medlemmar i rekreations- och kulturorganisationer gärna är med i flera sådana samtidigt. I fack- och företagarföreningar verkar detta vara mindre vanligt. Att döma av

¹³ Statistiska centralbyrån, 2011.

¹⁴ Statistiska centralbyrån, 2011.

undersökningen står sig områden som traditionellt organiseras som folkrörelseorganisationer starkt, till exempel fackföreningar, idrotts- och kulturföreningar samt opinionsbildande och politiska organisationer. Värt att notera är dock att Svenska kyrkan inte ingår i denna statistik.

Inom området social trygghet är arbetslöshetskassorna en stor verksamhet som visserligen kan sägas vara inriktad på social service snarare än på intresserepresentation eller fritidsverksamhet men som ändå har en mycket tydlig anknytning till traditionella folkrörelseorganisationer.

Såväl andelen av befolkningen som är medlemmar i ideella föreningar som antalet föreningsmedlemskap kan alltså sägas vara högt. Samtidigt representerar dessa siffror en fortsatt minskning, även om det finns vissa svårigheter med att jämföra undersökningar utförda vid olika tidpunkter. År 2000 var 90,2 procent av befolkningen (16–84 år) medlemmar i minst en förening.¹⁵ Vid den tidpunkten pågick redan en omfattande diskussion om det minskande antalet medlemmar i ideella organisationer, något som bland annat diskuterades i en rapport från SCB skriven av Joachim Vogel, Erik Amnå, Ingrid Munck och Lars Häll 2003. Där användes bland annat förklaringsmodeller hämtade från Robert D. Putnams amerikanska studier och man fann det särskilt oroande att i synnerhet unga människor i hög grad valde att stå utanför föreningslivet. Återväxten tycktes hotad i föreningslivet, delvis på grund av att utbudet av alternativa fritidssysselsättningar hade ökat och särskilt oroväckande var att politiska organisationer och fackföreningar hörde till de kategorier där de minskande medlemsantalen var som tydligast.¹⁶

Man kan också notera att andelen unga (16–19 år) som är medlemmar i politiska partier i dag är 4,5 procent medan siffran i åldrarna 20–25 bara är 3,1 procent, samt att den är betydligt lägre bland tjejer än bland killar (2,7 procent respektive 4,9 procent i åldrarna 16–25 år).

---

¹⁵ Vogel et al., 2003.

¹⁶ Vogel et al, 2003; Statistiska Centralbyrån, 2011.

Till de organisationer som har drabbats av minskande medlemstal under de senaste 20 åren hör inte minst riksdagspartiernas ungdomsförbund. I slutet av 1970-talet hade både Socialdemokraternas och Centerpartiets ungdomsförbund (SSU och CUF) över 60 000 ungdomsmedlemmar vardera. I dag har de största ungdomsförbunden runt 10 000 medlemmar. Även dessa siffror representerar dock en återhämtning jämfört med ännu lägre rapporterade medlemsantal i början av 2000-talet och enligt Ungdomsstyrelsen har antalet ungdomsmedlemmar i partipolitiska organisationer åter stabiliserats under de senaste tio åren.¹⁷

Redan Vogel m.fl. menade dock att inte minst unga människor i dag väljer att engagera sig på nya sätt också i politiska frågor. Detta skulle i så fall ligga i linje med trenden mot en mer individualistisk syn på politiskt engagemang, vilket i sin tur skulle kunna tänkas gynna engagemang i enskilda frågor snarare än medlemskap och långsiktigt engagemang i stabila politiska organisationer. De hänvisade också till Maktutredningens¹⁸ diskussion om att demokratin nu kunde ha uppnått ett stadium där allt mer individualistiska medborgare hade goda möjligheter att påverka politiken individuellt och inte längre behövde underordna sig de stora, ibland auktoritära, organisationer som hade varit nödvändiga för att driva fram samhällets demokratisering. Samtidigt underströk både Vogel m.fl. och Folkrörelseutredningen,¹⁹ som kom några år senare, att det formellt organiserade föreningslivet har någonting att tillföra även de nya rörelserna i form av demokrati och stabilitet.

---

¹⁷ Ungdomsstyrelsen, 2012a.

¹⁸ SOU 1990:44.

¹⁹ SOU 2007:66.

Många arbetar ideellt

Ser man till civilsamhällets samhällsfunktioner kan man ifrågasätta om medlemsantal är det mest relevanta måttet på engagemang. I förhållande till funktionen som röstbärare fyller medlemmarna funktionen att deras åsikter när de uttrycks i organisationen aggregeras och representeras av den. Ett högt medlemsantal stärker också organisationens legitimitet eftersom det kan antas att medlemmarna åtminstone i någon mån stöder dess ställningstaganden. Servicefunktionen är inte direkt kopplad till medlemskap, även om man i vissa fall kan anta att den service som erbjuds är skälet till att medlemmarna är och förblir medlemmar.²⁰ Både gemenskapsfunktionen och funktionen som demokratiskola är tydligt relevanta bara för dem som deltar i verksamheten, till skillnad från dem som är enbart passiva medlemmar eller stödmedlemmar. Funktionen som demokratiskola tycks förutsätta deltagande i organisationens demokratiska processer, åtminstone om lärandet ska ske genom praktisk erfarenhet,²¹ medan gemenskapsfunktionen kan uppfyllas för alla som deltar i dess aktiviteter. Funktionen som motvikt mot stat och marknad, slutligen, stärks av medlemsantalet främst i den utsträckning som det anses representera styrka, vilket det i någon mån med nödvändighet gör i en demokrati, men även här är det bara en av flera relevanta faktorer.

Sammantaget kan man alltså konstatera att också flera andra mått är relevanta för att mäta civilsamhällets och folkrörelsernas styrka, inte minst medborgarnas engagemang så som det uttrycks i frivilligt ideellt arbete i organisationerna.

Det ideella arbetets omfattning och inriktning har sedan början av 1990-talet kartlagts av Ersta Sköndal högskola genom återkommande undersökningar. En viktig slutsats av dessa undersökningar är att den andel av befolkningen som arbetar ideellt har varit anmärkningsvärt stabil under perioden. År 1992 var 48 procent av svenskarna i åldrarna 16–74 år aktiva i ideellt arbete.

---

²⁰ Einarsson & Hvenmark, 2012.

²¹ Harding, 2011a; 2012d.

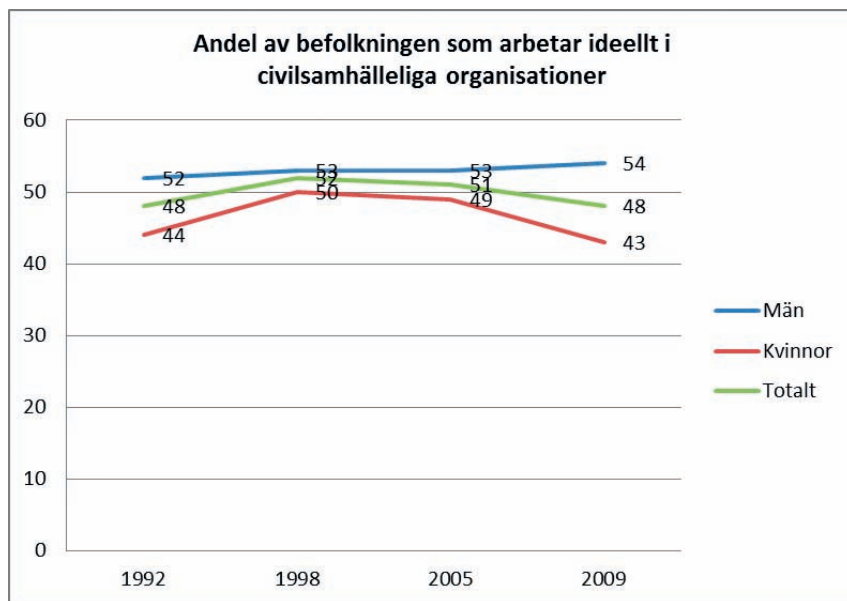
År 2009 var siffran återigen 48 procent; däremellan hade den varit ännu högre. Något givet samband mellan andelen medlemmar och andelen aktiva verkar alltså inte finnas. Den andel av de ideellt arbetande som är medlemmar i de organisationer där de arbetar ideellt sjönk under större delen av perioden 1992-2009, vilket kan tolkas som en bekräftelse av beskrivningen av ett allt - mer individualistiskt och lätttröligt engagemang. Siffran återhämtade sig i den senaste mätningen och detta tolkas som att organisationerna har varit framgångsrika i att värva medlemmar bland sina volontärer. År 2009 var 88 procent av de som arbetar ideellt i ideella organisationer också medlemmar i dessa.²²

Samtidigt är det värt att notera att andelen av de som arbetar ideellt men som inte är medlemmar i den organisation där de arbetar ideellt är högre bland yngre. Bland 16–18-åringar var siffran bara 75 procent. Huruvida folkrörelsemodellens traditionellt tydliga koppling mellan medlemskap och ideellt arbete är på väg att förändras framstår alltså som oklart. Det samma gäller huruvida den förändring som syntes i 2009 års mätning kommer att visa sig vara bestående.

---

²² Svedberg et al., 2010.

Figur 4: Andel (procent) av befolkningen 16–74 år totalt samt efter kön som i undersökningar 1992, 1998, 2005 och 2009 uppger att de arbetat ideellt de senaste tolv månaderna²³

Ser man till i vilka organisationer det ideella arbetet ägde rum kan man konstatera att andelen aktiva i politiska partier har legat konstant på 2 procent av befolkningen mellan 16 och 74 år (med en tillfällig uppgång till 3 procent i slutet 1990-talet). Den andel av befolkningen som var aktiva i idrottsföreningar ökade tydligt från 16 till 20 procent medan andelen aktiva i bland annat fackföreningar och frivilliga försvarsorganisationer minskade tydligt, från 6 till 4 procent respektive från 3 till 1 procent. Idrottsföreningar var med god marginal den kategori där flest arbetade ideellt.

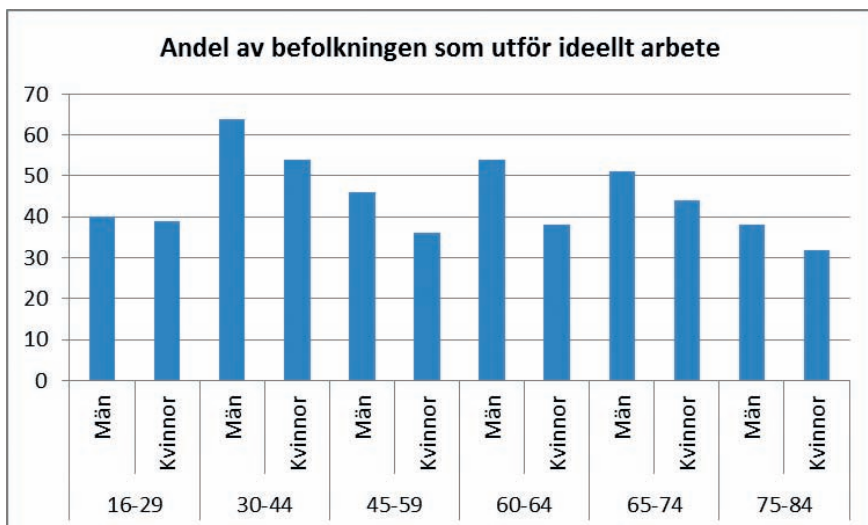
Mer oroväckande är att den totala andelen ideellt arbetande kvinnor har minskat under 2000-talet och nu är lägre än i början

²³ Svedberg et al., 2010.

av 1990-talet. Andelen aktiva bland unga är dock hög nog för att författarna till rapporten från Ersta Sköndal Högskola ska uppfatta tidigare farhågor som överdrivna.²⁴

Figur 5: Andel (procent) som i en enkätundersökning 2009 uppgav att de utfört frivilligt ideellt arbete under de senaste tolv månaderna, efter kön och ålder²⁵

Den mest aktiva gruppen är enligt dessa undersökningar män i lägre medelåldern, i synnerhet de högt utbildade. Dessa har också oftare styrelseuppdrag i ideella organisationer. Yrkesarbetande och föräldrar med hemmavarande barn är, tvärt emot vad man kanske skulle kunna tro, ideellt aktiva i större utsträckning än andra. Mest aktiva är i personer i åldrarna 30–44 år. Kvinnor är dock mindre aktiva än män och de avslutar också oftare sitt engagemang i yngre år. De som är under 30 år är en mindre aktiv grupp men aktiviteten bland dem minskar inte, vilket ofta

²⁴ Svedberg et al., 2010.

²⁵ Svedberg et al., 2010.

hävdats. Invandrare är mindre aktiva än genomsnittet och högutbildade är mer aktiva. De som är engagerade är ofta aktiva i mer än en organisation (genomsnittet bland aktiva är aktivitet i 1,8 organisationer). De som deltar i gudstjänstbesök gör också oftare ideella insatser. Samma sak gäller (om än i något mindre utsträckning) de som identifierar sig med den politiska vänstern. De som på andra sätt engagerar sig på internet, och de vars föräldrar är (eller har varit) ideellt aktiva är mer aktiva i ideella organisationer än andra.²⁶

Beskrivningen kan jämföras med konstaterandet hos Vogel m.fl. att unga med låginkomsttagarbakgrund är mest underrepresenterade bland organisationernas medlemmar. Vogel m.fl. konstaterade dessutom att olika organisationskategorier attraherar, och därmed representerar, olika grupper i samhället. Höginkomsttagare är överrepresenterade som medlemmar i synnerhet i ordenssällskap och aktieägarföreningar, men också generellt, medan låginkomsttagare visserligen är underrepresenterade i föreningslivet generellt men samtidigt är överrepresenterade i synnerhet i övriga religiösa organisationer (andra än Svenska kyrkan och frireligiösa) samt i invandrarorganisationer.²⁷

Sammantaget tycks det inte finnas några skäl att oro sig för att civilsamhällets organisationer skulle vara på väg att förlora sin förmåga att engagera till ideellt arbete, även om antalet medlemmar totalt sett minskar. Åtminstone förmågan att skapa gemenskap tycks kvarstå.

Ser man till de aktivas egna beskrivningar²⁸ visar det sig att de vanligaste skälen för det ideella arbetet handlar om just gemenskapsfunktionen, att "ha/få trevliga kamrater" och om att "hjälpa någon". Att "påverka samhället" var ett något mindre vanligt, men ändå inte ovanligt, skäl. Intressant nog var det starkare bland dem som hade varit aktiva länge, vilket möjligen skulle kunna tolkas som att det demokratiska engagemanget stärks av aktiviteten (funktionen som demokratiskola). De som har arbetat ideellt länge är

²⁶ Svedberg et al., 2010.

²⁷ Vogel et al., 2003.

²⁸ Svedberg et al., 2010.

också mer övertygade om att det ideella arbetet ”ger något annat än det som avlönad, professionell personal erbjuder”, att ”alla har en moralisk skyldighet att göra frivilliga insatser någon gång i sitt liv” samt att ”engagemang i frivilligt arbete hjälper människor att ha en aktiv roll i ett demokratiskt samhälle”. Mycket tyder samtidigt på att de som inte är aktiva i ideella organisationer saknar andra former av kontaktnät och socialt kapital,²⁹ vilket kan tolkas antingen som att ideell aktivitet genererar socialt kapital eller som att socialt kapital underlättar vägen in i ideella organisationer.

Från rörelse till professionell organisation?

Trots att antalet organisationsmedlemmar periodvis har minskat tycks det alltså inte finnas någon anledning till oro för aktiviteten i ideella organisationer i Sverige. Av de etablerade folkrörelseorganisationerna står sig inte minst idrottsrörelsen stark medan fackföreningsrörelsen minskar. Även engagemanget i politiska partier tycks vara relativt ohotat. Det kan till och med hävdas att folkrörelseorganisationen som form sprider sig över det svenska civilsamhället. Så var åtminstone fallet under hela 1900-talet och detta har lett fram till en i dag mycket stark ställning. Det tycks alltså inte finnas någon anledning att vänta sig att folkrörelseorganisationerna skulle försvinna till 2020, eller ens till 2050, vilket är hållpunkterna för Framtidskommissionens analyser.

Däremot finns det flera tecken på att de i dag dominerande organisationerna är på väg att förändras till sin organisatoriska struktur. Företagsekonomen Johan Hvenmark studerade till exempel i sin avhandling *Reconsidering Membership*³⁰ nio etablerade svenska nationella organisationer och beskrev hur medlemskapet håller på att omvandlas till ett slags kundförhållande i stället för en relation baserad på demokratiskt deltagande. Organisationsföreträdare talar om medlemmarna som en resurs

---

²⁹ Svedberg et al., 2010.

³⁰ Hvenmark, 2008.

och fokuserar på värvandet av nya medlemmar med hjälp av olika typer av förmåner, till exempel prenumerationer och försäkringslösningar, möjligen som ett svar på ett totalt sett minskande antal medlemmar. Å ena sidan blir medlemmarna tydligare i sina krav på att få någonting påtagligt ut av sitt medlemskap. Å andra sidan blir de mer benägna att lämna organisationen om de blir missnöjda eller helt enkelt tröttnar.

Man kan ana en utveckling där avståndet mellan organisationsledning och medlemmar ökar och där heltidsaktiva och anställda spelar en allt större roll i organisationernas ledning. Kopplingen, lojaliteten, mellan medlem och organisation verkar bli svagare, liksom medlemmarnas interndemokratiska inflytande över organisationen. Kort sagt betraktas de allt mer som kunder till organisationen än som den bärande delen av denna.

Sociologen Apostolis Papakostas³¹ talar om en utveckling mot ”mer organisation med färre människor och många organisationer med få frågor”, det vill säga mot en professionalisering liknande den som Skocpol³² har beskrivit, i riktning mot små professionella organisationer, ofta med inriktning mot enskilda frågor och ett begränsat antal medlemmar. Vid en sådan utveckling minskar medlemmarna inte bara i antal utan också i betydelse som finansiärer. I Sverige har staten hittills ofta stött organisationer på basis av medlemskap, vilket inte nödvändigtvis stöder medlemmarnas involvering i organisationen utan det kan snarare gynna organisationer som värvar passiva medlemmar eller stödmedlemmar på ett marknadsföringsbaserat sätt utan att involvera dem. Att stödja organisationer på basis av medlemsantal kan samtidigt ses som ett demokratiskt sätt att från statens sida stödja organisationer som har ett brett stöd bland medborgarna.

Samtidigt kan man se en ökande skillnad mellan aktiva och passiva medlemmar, eller mellan å ena sidan förtroendevalda och tjänstemän och å andra sidan övriga medlemmar, volontärer och sympatisörer. Ett i denna mening försvagat medlemskap riskerar

---

³¹ Papakostas, 2003; 2011.

³² Skocpol, 2003.

att innebära en försvagad förmåga att fylla funktionerna som demokratiskola och gemenskap. Resultat i form av stigande socialt kapital kan knappast vara att vänta bland inaktiva medlemmar och funktionen som demokratiskola förutsätter, åtminstone när det handlar om att skaffa sig erfarenheter av ansvarstagande och demokratiska processer samt delaktighet inte bara i olika typer av verksamhet utan också i organisationens beslutsprocesser. Inte heller röstbärfunktionen kan förväntas fungera på samma sätt om organisationens ståndpunkter formuleras centralt i stället för genom ett aggregerade av medlemmarnas ståndpunkter i en levande intern diskussion. I så fall blir medlemmarnas inflytande i stället att ”rösta med fötterna”, det vill säga att genom sitt medlemskap säga ja eller nej till ett redan givet program.

Bland annat i studieförbunden har en utveckling mot ökad professionalisering beskrivits. I ett nyligen avslutat forskningsprojekt beskrivs hur studieförbunden fjärras från sina medlemsorganisationer och därmed från sin förankring i civilsamhället. I stället präglas de i ökande grad av logiker som härstammar från antingen marknaden eller den statliga sfären, eller från marknaden via den offentliga sfären. Både på eget initiativ och som svar på utvecklingen inom staten utvecklas krävande uppföljnings- och utvärderingssystem inom folkbildningens organisationer. Delvis för att kunna hantera det administrativa arbetet effektivare har flera studieförbund minskat antalet lokalavdelningar, och i vissa fall antalet nivåer, och därmed minskar inte bara antalet juridiska personer i studieförbundet utan också antalet nivåer där medlemsorganisationerna är representerade i styrelser och andra representativa organ. Längst gick detta i Tjänstemännens Bildningsverksamhet (TBV), som innan det uppgick i studieförbundet Sensus bestod av en enda organisation utan vare sig självstyrande distrikt eller lokalavdelningar.

Samtidigt ökar marknadslogikernas inflytande i studieförbunden, vilka i ökande utsträckning kan sägas konkurrera med kommersiella kursanordnare. Vissa driver också inte bara folkhögskolor utan också komvux och andra offentligfinansierade

utbildningar på olika nivåer.³³ Dessa studieförbund kan alltså sägas verka allt mer som en del av det serviceproducerande civilsamhälle som kommer att diskuteras i nästa kapitel, samtidigt som deras verksamhet i samarbete med medlemsorganisationerna fortfarande kan sägas ha en tydlig förankring i folkrörelserna.

Liknande processer har beskrivits också i idrottsrörelsen, som också hör till de folkrörelseorganisationer som fokuserar på olika typer av fritidsaktiviteter. Elitidrotten tar allt mer företagsliknande former. Samtidigt blir det allt tydligare att även idrottsföreningar för amatörer ofta konkurrerar med motionsföretag om människors fritid.³⁴ Ändå är Riksidrottsförbundet (om man slår samman medlemsorganisationernas medlemsantal) den med god marginal näst största medlemsbaserade organisationen i Sverige, så man klarar sig uppenbarligen trots konkurrensen från nya aktörer.

Tendensen till ökad professionalisering kan också ses i intresseorganisationer. Inte minst vissa fackföreningar har börjat bli allt tydligare i vad de erbjuder medlemmarna i termer av service och säkerhet, snarare än att fokusera på en föreställning om medlemskap som en politisk handling eller en fråga om solidaritet. Också den till medlemsantalet i särklass största organisationen – Svenska kyrkan – har under de senaste decennierna upplevt en kraftigt minskad lojalitet från sina medlemmar och har kanske fått finna sig i att allt mer få rollen som leverantör av specifika tjänster, om än vid viktiga tillfällen i livet, som bröllop och begravningar. Även inom de stora organisationerna kan utvecklingen alltså anses påminna om den i USA. Flera av dem lever och frodas dock, även om de förändras.

---

³³ von Essen & Åberg, 2009; von Essen & Sundgren, 2012.

³⁴ Einarsson & Hvenmark 2012; Norberg & Redelius 2012.

Utmaningar för framtidens Folkrörelsesverige

Det finns all anledning att tro att utvecklingen mot ökad individualism kommer att fortsätta i samhället. Sverige utmärker sig redan i internationella undersökningar som ett land präglad av ett individualistiskt fokus på självförverkligande och skepsis mot traditionella auktoriteter,³⁵ om än inte nödvändigtvis mot staten.³⁶ Samtidigt tycks detta inte stå i motsättning till ett starkt engagemang i olika samhällsfrågor; snarare handlar det om att detta engagemang blir mer av ett individuellt projekt grundat i det egna samvetet och den egna identitetsuppfattningen än någonting som leder till en långsiktig identifiering med en viss politisk grupp eller organisation.³⁷ En trend i riktning mot tillfälligt engagemang snarare än mot långsiktig lojalitet skulle stämma väl överens med detta, inte minst om den äger rum bland de yngre. Detta skulle också kunna leda till att anställda och professionella i ökande grad kommer att stå för kontinuiteten i organisationerna.

Samtidigt finns det inga hinder för att även ett relativt tidsbegränsat engagemang kan inkludera möjligheter till medinflytande och flera både större och mindre organisationer har på senare år prövat att använda olika elektroniska hjälpmedel för sina årsmöten och sin interndemokrati. I flera fall handlar det om att ge medlemmarna en möjlighet att yttra sig i olika frågor, det vill säga om en rådgivande process, men i vissa fall handlar det om beslutande möten som äger rum helt och hållet i mer eller mindre specialutvecklade sociala medier. Därmed blir det också möjligt att inkludera aktiva över hela landet mer kontinuerligt i beslutandeprocesser och därigenom skapa en mer direkt medlemsdemokrati än vad som tidigare har varit möjligt.³⁸ De nya medierna är inte bara en konkurrent till de etablerade organisationsformerna utan i minst lika hög grad ett redskap med vars hjälp de kan hantera samtidens utmaningar som till exempel att

---

³⁵ Inglehart & Welzel, 2005.

³⁶ Pettersson & Esmer, 2005; Trägårdh & Berggren, 2006.

³⁷ Inglehart & Welzel, 2005.

³⁸ Se t.ex. VoteIT, 2012; Harding, 2012d.

öppna beslutsprocesserna för att därigenom möjliggöra deltagande både för tillfälligt aktiva och för deltagande i beslutsprocesser på nationell nivå för aktiva över hela landet.

Oavsett vilka metoder som kan komma till användning tycks de stora utmaningarna för både nya och gamla folkrörelseorganisationer, givet att de vill fortsätta att organisera sig i denna form, vara dels att engagera ett stort antal medlemmar både till medlemskap och till aktivt deltagande också i beslutsprocesserna, dels att upprätthålla engagemanget över tid. Hittills har folkrörelseorganisationernas lösning på detta varit att involvera medlemmarna både i arbetet och i beslutsprocesserna. Hittills tycks det som om medborgarna i bestående utsträckning vill engagera sig i samhällsfrågor, även om fler aktiviteter konkurrerar om deras tid. Inte heller tycks folkrörelseorganisationernas nedgång vara en så självklart obeveklig trend som många har befarat.

Det finns ingen anledning att tro att framtidens svenskar, om de blir än mer individualistiskt inriktade på självförverkligande, kommer att vara mindre intresserade av att ha inflytande över riktningen på det arbete som de engagerar sig i. De står inför alternativet att antingen rösta med fötterna och byta organisation om den inte arbetar i den riktning eller på det sätt som de önskar, eller att försöka få den att ändra riktning eller arbetssätt. Av en organisation grundad på medlemsdemokrati kan man vänta sig att den möjliggör det senare. I så fall måste folkrörelseorganisationerna antingen göra det lätt att påverka dem snabbt eller behålla medlemmarnas engagemang över tid i en sådan utsträckning att det blir rimligt för dem att engagera sig också på djupet. I båda fallen måste man göra troligt för medlemmarna att det är möjligt att påverka organisationen och att detta på ett eller annat sätt är ett bättre val än att stödja en annan organisation.

Stämmer det att 2000-talets människor vill se snabba resultat av sitt agerande tycks det rimligt att organisationernas interna demokrati måste utvecklas för att möjliggöra snabbare medlemspåverkan om man vill hålla kvar medlemmar över tid. Sannolikt kommer inte alla folkrörelseorganisationer att lyckas med detta. Vissa kommer kanske att satsa på en förstärkt, kanske elektronisk,

interndemokrati, vissa andra kommer att tolerera större skillnader mellan lokalorganisationer som då kan förändras i olika riktning, och ytterligare andra kommer att satsa på att med hjälp av förmåner värva nya medlemmar när gamla försvinner. De senare kan då komma att utvecklas bort från den modell där organisationen vilar på den interna medlemsdemokratin.

För staten blir utmaningen – givet att man vill fortsätta att stödja folkrörelsemodellens tonvikt på massmedlemskap, medlemsdemokrati och röstbärande organisationer – att utarbeta former för att stödja organisationerna utan att styra dem bort från detta. Redan en statlig ambition att styra organisationernas verksamhet går emot denna princip eftersom medlemsdemokratin förutsätter att huvuddelen av verksamheten beslutas internt. En målsättning att stödja civilsamhället i dess funktioner som röstbärare, demokratiskola och samhällelig motvikt skulle i stället tala för att staten som mest styr i begränsad utsträckning. Detta gäller sannolikt även gemenskapsfunktionen, i den utsträckning som man kan anta att människor själva vill styra över sina fritidsaktiviteter. Folkrörelseorganisationernas styrka ur gemenskapshänseende har hela tiden handlat om de medlemmar som engageras i olika ideella aktiviteter och där knyter bestående band, det vill säga skapar det Putnam beskriver som socialt kapital, och organisationernas storlek och öppenhet är det som har gjort att detta kapital inte enbart är sammanbindande utan även överbyggande. En målsättning att göra civilsamhället till leverantör av offentlig-finansierad välfärd talar däremot i viss utsträckning för en tydligare styrning och uppföljning, oavsett om denna välfärdsservice handlar om sjukvård, skola, omsorg, folkbildning eller fritidsaktiviteter.

En sista utmaning handlar om civilsamhällets etos, och därmed om funktionerna som röstbärare och demokratiskola. När man i kriterierna för folkrörelser talar om ideologi och vilja att förändra samhället har detta ofta handlat om att folkrörelserna involverats i projektet att modernisera Sverige och skapa ett rättvisare samhälle. Utöver ett krav på ideologisk grund har det alltså, åtminstone i föreställningsvärlden, handlat om ett gemensamt arbete med att förändra Sverige i demokratisk riktning,

även om man har varit oenig om hur detta bör gå till. Att organisationerna har varit demokratiska har alltså inte enbart handlat om att de har haft en intern demokratisk struktur utan också om att de har uppfattats omfatta demokratiska värderingar, och det offentliga stödet till folkrörelseorganisationerna har hela tiden handlat om ett stöd till organisationer som antas bidra till att göra samhället mer demokratiskt.

En ökad inriktning på fritidsaktiviteter och på service till medlemmar och andra avnämare har dock lett till ifrågasättanden av i vilken utsträckning värderingar spelar praktisk roll i verksamheten. När det gäller andra organisationer har dessa i stället pekats ut som alltför ideologiska ur perspektivet att staten inte bör stöda propaganda ur en eller annan riktning.

Organisationerna riskerar alltså att bli anklagade från olika håll – både för att vara för ideologiska och för att lägga för lite tonvikt på sina grundläggande värderingar. Detta knyter an till en utmaning för hela samhället. Civilsamhällets pluralism är en del av dess grundläggande funktion, samtidigt som det är lätt att ifrågasätta vilka ståndpunkter det är rimligt att stödja med skattepengar. Utmaningen handlar om att sätta gränser utan att civilsamhällets oberoende hotas. Till civilsamhällets viktigaste funktioner i en demokrati hör dock, enligt många, just att vara ett forum för opposition och nya idéer, inte minst nya idéer om demokrati och politik.

3

Civilsamhällets organisationer tar nya roller i välfärden

3 Civilsamhällets organisationer tar nya roller i välfärden

De senaste årens politik gentemot civilsamhället präglas dels av nya former för dialog mellan staten och civilsamhällets organisationer, dels av en ny tonvikt på civilsamhälleliga organisationer som producenter av välfärdstjänster. Denna förändring kan ses som att den svenska politiken blir mer lik den som bedrivs i många andra länder. I Sverige har civilsamhället, som framgick av förra kapitlet, i första hand setts som röstbärare för olika grupper av medborgare. I andra länder anses dess huvudfunktion – i synnerhet i relation till staten – ofta vara att producera olika välfärdstjänster.

Ett centralt inslag i de nya formerna för dialog mellan stat och civilsamhälle i Sverige är den överenskommelse som slöts 2008 för det sociala området mellan regeringen, idéburna organisationer och Sveriges Kommuner och Landsting (SKL). I regeringens förord till överenskommelsen sammanfattas målsättningen:

Huvudmålet med överenskommelsen är att stärka de idéburna organisationernas självständiga och oberoende roll som röstbärare och opinionsbildare, samt att stödja framväxten av en betydligt större mångfald av utförare och leverantörer inom hälso- och sjukvården och omsorgen.¹

Detta huvudmål framställs alltså som dubbelt och innefattar dels de klassiska folkrörelsernas roll som röstbärare och opinions-

---

¹ Regeringskansliet, 2008, s. 5.

bildare, dels en funktion för civilsamhället som serviceproducent. Å ena sidan är alltså regeringens nya politik för det civila samhället på många sätt helt i linje med den tidigare folkrörelsepolitiken; man betonar fortfarande betydelsen av civilsamhällets oberoende och folkrörelseorganisationernas betydelse för demokratin. Å andra sidan representerar själva namnet ”politik för det civila samhället” dels en vidgning av begreppet till att inte bara innefatta organisationer som verkar enligt folkrörelsemodellen, dels en ökad öppenhet för internationella perspektiv som speglas i att man nu använder ett mer internationellt gångbart begrepp än det tidigare mer utpräglat svenska ”folkrörelsepolitik”.

Det är knappast någon slump att denna nya form för relationer mellan stat och civilsamhälle först togs i bruk just på det sociala området. Tvärtom tycks det som att det är inom vård och omsorg – men också på bland annat utbildningsområdet – som en ny relation mellan stat och civilsamhälle håller på att ta form. Själva överenskommelsen tycks ha varit inspirerad av den överenskommelse (”compact”) som slöts 1998 mellan staten och civilsamhälleliga organisationer i Storbritannien och kan sägas innebära ett nytt internationellt inflytande på den svenska politiken.²

I parallell med, och kanske delvis som ett resultat av, denna nya politiska kategorisering kan man se tendenser till en övergripande organisering av det svenska civilsamhället i form av intresseorganisationer som representerar civilsamhället som sådant, och inte minst den tjänsteproducerande delen av det. År 2009 bildades Civilsamhällets organisationer i samverkan (Civos) som en paraplyorganisation för civilsamhällets organisationer inom olika områden. Syftet är ”att stärka civilsamhällets och idéburna organisationers gemensamma intressen”.³ På det övergripande planet finns också Ideell Arena, som bland annat arbetar med att utveckla ledarskapet i den ideella sektorn. Sedan 2008 finns också Sektor 3,

---

² SOU 2007:66; M. Johansson 2011; Reuter 2012.

³ Civos, 2012.

en tankesmedja för med civilsamhälleligt perspektiv och inom vård och omsorg finns sedan 2004 branschorganisationen Famna.

För bara något decennium sedan uppfattades det som nu beskrivs som civilsamhället som en tämligen disparat grupp organisationer som i betydligt högre grad identifierade sig med respektive sektor än med ett diffust civilsamhälle. Nu tycks det i stället som om många av civilsamhällets organisationer uppfattar sig ha gemensamma intressen och ett behov av att påverka politik och debatt i specifika riktningar som är gemensamma för alla de synnerligen olika organisationer som deltar i dessa samarbeten.

Stora skillnader mellan olika länders system

Ur ett internationellt perspektiv har det svenska civilsamhället länge rymt egenskaper som för yttre betraktare ibland har tett sig paradoxala. Å ena sidan har Sverige ett i termer av både medlemsantal och ideellt arbete mycket starkt civilsamhälle. Å andra sidan har vi jämförelsevis låga offentliga anslag till civilsamhälleliga organisationer. Dessutom har Sverige höga skatter och fram tills helt nyligen ingen avdragsrätt för gåvor till ideella organisationer.⁴ Bakgrunden till dessa förhållanden är att den offentliga sektorn i Sverige sköter stora delar av de mer kostnadskrävande uppgifter som i många andra länder lämnas åt civilsamhället, till exempel sjukvård. Även om det också har funnits organisationer som har ägnat sig åt exempelvis social hjälpverksamhet har de stora civilsamhälleliga organisationerna varit sådana som främst ägnat sig åt att påverka den statliga politiken som intresseorganisationer och röstbärare. Andra har organiserat olika former av fritidsaktiviteter.

Vad som i förstone kan te sig som en paradox kan alltså förklaras bland annat med skillnader i civilsamhällets verksamhet. Relationerna mellan civilsamhälle och välfärdssektor skiljer sig från land till land och denna ansvarsfördelning har ofta vuxit

---

⁴ Trägårdh & Vamstad, 2009.

fram som ett resultat av en lång historisk utveckling.⁵ Lösningar som lånas från ett land till ett annat får därför ofta ny betydelse i sin nya kontext. Detta innebär dock inte att det skulle vara omöjligt att tillgodogöra sig erfarenheter från andra länder. När samhället förändras kan det tvärtom vara värt att hämta inspiration från länder där förhållandena redan liknar de som nu utvecklas här i Sverige.

Som ett exempel på hur en lång historisk utveckling kan ligga till grund för dagens makt- och uppgiftsfördelning kan nämnas Trägårdhs och Vamstads⁶ beskrivning av hur Tyskland och Nederländerna fortfarande präglas av de historiska relationerna mellan kyrka och stat samt mellan katoliker och protestanter.

I Nederländerna, ett land som till sin folkmängd och i termer av civilsamhällelig aktivitet är mycket likt Sverige, präglas relationerna mellan samhälle och stat fortfarande av konsekvenserna av den religiösa splittring som uppstod under reformationen. Katolska och protestantiska kyrkor kom med tiden att samexistera i ett land präglat av handelsstäder och religiös tolerans. Under 1800- och 1900-talen utvecklades tre i stort sett parallella civilsamhällen – ett katolskt, ett protestantiskt och ett sekulärt dominerat av socialdemokratiska organisationer som hade egna politiska partier, fackföreningar och socialt aktiva organisationer. Välfärdsstatens huvudmodell har blivit att stödja verksamheter för sjukvård, socialhjälp och så vidare som drivs av olika organisationer.

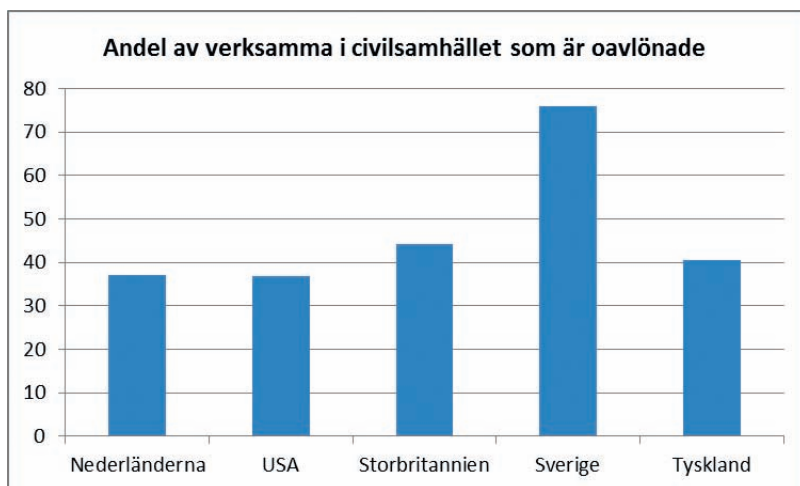
⁵ Trägårdh & Vamstad, 2009.

⁶ Trägårdh & Vamstad, 2009.

Figur 6: Andelen anställda inom välfärdsområdet med ideell organisation som arbetsgivare i procent av det totala personalantalet⁷

Figur 7: Andel (procent) av de verksamma i organisationer i civilsamhället som är oavlönade⁸

⁷ Sivesind, 2008.

⁸ Salomon et al., 2003, s. 19.

På ett liknande sätt förhåller det sig i Tyskland, där den civilsamhälleliga aktiviteten dock framstår som mer begränsad. I Tyskland präglades 1800-talet av Bismarcks kulturkamp, där en protestantiskt och preussiskt dominerad stat vände sig mot katolska kyrkans dominans i samhället, framför allt i södra Tyskland. Under Weimarrepubliken var staten kraftigt försvagad och olika politiska och religiösa organisationer kom att bygga upp sina egna lösningar och politiska partier (inklusive Nazistpartiet och dess paramilitära organisationer). Efter kriget återuppbyggdes välfärdsstaten i Västtyskland genom stöd till olika organisationers verksamheter på ett sätt som påminner om det som byggdes upp i Nederländerna. Det forna Östtyskland har sedan fått anpassa sig till detta system men präglas av sin bakgrund som totalitär stat dominerad av Tysklands socialistiska enhetsparti (SED) och dess statsapparat. I dag svarar de civilsamhälleliga organisationerna för en stor del av välfärdssektorn, inklusive sjukvården, och den katolska organisationen Caritas är Tysklands största enskilda arbetsgivare med över 300 000 anställda. Samtidigt är det ideella engagemanget i Tyskland, till skillnad från i Nederländerna, inte exceptionellt högt.⁹

Gemensamt för både Tyskland och Nederländerna är att samvärdet mellan civilsamhälle och stat har vuxit fram som en modell för att hantera mångfald. I termer av socialt kapital har de vuxit fram i samhällen där förtroendet *inom* olika grupper har varit väsentligt högre än förtroendet *mellan* dem. Genom uppbyggnaden av parallella organisationer har man kunnat hantera motsättningarna, leva sida vid sida och bygga upp välfärdstjänster som medborgarna har förtroende för.

USA utgör ett något annorlunda exempel på hur relationen mellan stat och civilsamhälle har fungerat för att hantera pluralism. I synnerhet i New England präglas dessa relationer fortfarande av landets historia som invandrarland delvis dominerat av personer som lämnat Europa av religiösa skäl. Kyrkor och andra religiösa organisationer har här en stark ställning samtidigt som offentlig

---

⁹ Trägårdh & Vamstad, 2009; Strünek, 2010.

inblandning i dem uppfattas som stridande mot konstitutionen. Detta påverkar inte minst deras intäkter eftersom offentliga bidrag till religiösa organisationer knappast förekommer; även bidragen till andra organisationer är tämligen begränsade. Däremot har staten, både den federala staten och delstaterna, kommit att stödja civilsamhället på andra sätt, nämligen genom förmånliga skattevillkor. Dessa varierar betydligt mellan olika delstater, till och med mellan städer, men innefattar bland annat avdragsrätt för gåvor och undantag från fastighetsskatt, varav det senare är inte minst viktigt för kyrkors och hjälporganisationers möjlighet att ha centralt placerade fastigheter. De politiska beslut som spelar störst roll för civilsamhällets organisationer är alltså i första hand skattetekniska. En alltför snäv avgränsning av det organisationsliv till vilket gåvor är avdragsgilla har dock enligt vissa bedömare gynnat formellt opolitiska organisationer och kyrkor på bekostnad av de uttalat politiska och därmed styrt civilsamhället i riktning mot minskat sakpolitiskt engagemang.¹⁰

I Storbritannien ter sig välfärdssystemet på vissa sätt mer likt svenska förhållanden. Liksom i många andra länder fanns en väl utbyggd civilsamhällelig välgörenhetsverksamhet under 1800-talet och början av 1900-talet. I likhet med den svenska välfärdsstaten byggdes den brittiska i första hand upp som statliga verksamheter, om än i dialog med organisationer som till exempel fackföreningar. I det brittiska fallet skedde detta i första hand efter andra världskriget. Sedan dess har emellertid nedskärningarna i välfärden gått betydligt längre än i Sverige.¹¹ När svenska politiker och tjänstemän nu vänder sig till Storbritannien för inspiration till sin civilsamhällespolitik handlar det i första hand om den överenskommelse mellan ideella organisationer och den brittiska staten som slöts 1998, vilken har fått stor betydelse för civilsamhällespolitiken under Tony Blair och New Labour. I denna politik var huvudinriktningen att staten överförde välfärdsuppgifter till ideella organisationer. För att föra dialogen med

¹⁰ Trägårdh & Vamstad, 2009; Dobkin Hall, 2006; Skocpol, 2003.

¹¹ Trägårdh & Vamstad, 2009.

staten från de civilsamhälleliga organisationernas sida finns nu den nationella organisationen National Council for Voluntary Organizations som fungerar både som röstbärare och serviceorganisation för sina medlemsorganisationer. Insatser har också gjorts för att samordna olika lokala volontärsamordnare som sedan tidigare finns runt om i landet.

De nya modellerna syftade till att överföra makt till civilsamhälleliga organisationer och därmed närmare medborgarna men också till att effektivisera välfärdssektorn genom besparingar och genom att ge mer utrymme för valfrihet och konkurrens. Utvecklingen har dock kritiserats bland annat för att förvandla civilsamhället till en tjänsteleverantör åt staten och för att styra de civilsamhälleliga organisationernas utveckling genom en ökande mängd detaljerade utvärderingssystem som bäddar in organisationerna i det statliga regelverket.¹²

Inte bara Sverige och Storbritannien går nu mot en större inbäddning av civilsamhället i staten och marknaden.¹³ Denna utveckling sker i åtskilliga länder, oavsett deras tidigare modeller. Motsättningen mellan å ena sidan kravet på kontroll av offentligfinansierad verksamhet och å andra sidan civilsamhällets mångfald och oberoende blir central när civilsamhälleliga organisationer blir utförare av offentliga tjänster, även då syftet med detta har varit just att öka verksamheternas oberoende och medborgarnas valmöjligheter och även om redan existerande skillnader mellan länder kan innebära att konsekvenserna av likartade förändringar kan skilja sig från land till land.

En europeisk politik i vardande?

Också på EU-nivå har man försökt beskriva de utmaningar som möter det serviceproducerande civilsamhället som sektor, det man i dokumenten kallar socialt företagande:

---

¹² Trägårdh & Vamstad, 2009; Aiken, 2010; National Council for Voluntary Organizations, 2012.

¹³ Zimmer & Evers, 2010; Trägårdh & Vamstad, 2009.

Ett socialt företag är en aktör inom den sociala ekonomin, vars främsta mål är att skapa sociala effekter snarare än att skapa vinst för sina ägare eller partner. Det är verksamt på en marknad och tillhandahåller varor och tjänster på grundval av företaggaranda och på innovativa sätt, och använder främst överskottet på vinsten för sociala ändamål.¹⁴

Europeiska kommissionen förtydligar att sådana aktörer kan ha en mängd olika juridiska former, inklusive stiftelser, föreningar, kooperativ och företag. Det rör sig alltså om en kategori som i stora drag överensstämmer med det som här beskrivs som serviceproducerande civilsamhälleliga organisationer, även om den också innefattar organisationer som är vinstdrivande men där vinsten inte utgör huvudsyftet. I syfte att ”främja den ’verkligt konkurrenskraftiga sociala marknadsekonomin’”¹⁵ betonar kommissionen bland annat i sin Europa 2020-strategi särskilt den sociala ekonomin och social innovation. Detta gäller inte minst när det handlar om att finna nya lösningar på samhällsproblem som fattigdom och utestängning ur samhällets gemenskap.

Enligt kommissionens bedömning har de sociala företagen större problem med marknadsbrister än andra företag. Detta beror inte minst på fragmentering, något som även har nämnts i den svenska debatten om än i mer positiva ordalag. Tillgången till offentliga medel hindras enligt kommissionen av bland annat ”alltför stränga eller byråkratiska regler”. De sociala företagen kan ha svårt att få tillgång till olika stödformer, bland annat på grund av att de har mindre resurser för att hitta och söka dessa medel än vad andra företag och offentliga aktörer tenderar att ha. Därför föreslog kommissionen 2009 en mängd åtgärder som nu befinner sig i olika stadier av genomförande.¹⁶ Syftet är bland annat till att sprida information och stärka erkännandet av det sociala företagandet men också att stärka möjligheterna till finansiering, bland annat genom solidariska investeringsfonder, nya finansieringsinstrument och mikrokrediter. En målsättning är att

¹⁴ Europeiska kommissionen, 2011, s. 2.

¹⁵ Europeiska kommissionen, 2011, s. 2.

¹⁶ Europeiska kommissionen, 2011; 2012.

skapa ”en särskild rättslig ram som möjliggör sådana investeringsverktyg på europeisk nivå” och ”europeiskt anpassade organisationsformer”. En annan målsättning är att kartlägga de sociala företagen. En sådan kartläggning skulle också innebära en europeisk översyn över bolagsformers och skattesystems innebörd för sådana företag.

Sammantaget kan konstateras att Europeiska kommissionen i dessa dokument beskriver de sociala företagen som ett område som bör uppmärksammas ytterligare och som har potential för tillväxt. Samtidigt förklaras detta vara ett område där subsidiaritetsprincipen bör tillämpas och där de civilsamhälleliga organisationernas företrädare bör involveras till exempel genom Europeiska ekonomiska och sociala kommittén (EESK). I tangentens riktning pekar dessa initiativ mot en på sikt ökad harmonisering av civilsamhällets roller i Europa och mot ökande aktivitet från EU:s sida i stärkandet av socialt företagande som bransch. Karaktäristiskt för detta sätt att närma sig civilsamhället tycks vara att identifiera detta som ett område för innovation, vilket kan komma att ge viktiga bidrag till lösandet av samtidens och framtidens problem och utmaningar i välfärdssektorn, liksom i tjänstesamhället i stort.

Samma slutsats har också dragits av flera andra aktörer och en liknande uppfattning uttrycks på följande sätt i en rapport från World Economic Forum:

En mängd offentligt-privata partnerskap och andra multisektoriella lösningar har öppnat möjligheter för värdeskapande och ökad effektivitet. [...] socialt företagande [är] en viktig väg till att stärka entreprenörskapets innovativa potential för social och ekonomisk utveckling – i synnerhet på områden där vare sig staten eller marknaden sannolikt kommer att producera värden med hjälp av traditionella metoder.¹⁷

Här handlar det om att se vissa civilsamhälleliga aktörer som källor och experimentfält för innovativa lösningar på samhällets

---

¹⁷ Global Agenda Council on the Future of Government, 2011. Citatet är översatt av denna rapportens författare.

problem. Statens roll blir då att samarbeta med och underlätta för dessa aktörer. Det kan finnas anledning att tro att detta sätt att närma sig civilsamhället kan bli ett viktigt inslag i de kommande årens politik gentemot detta i många länder, inte minst om den ekonomiska krisen fortsätter. Det är emellertid minst lika troligt att krisen i många länder kommer att leda till nedskärningar i stödet till civilsamhället samtidigt som behovet av ideella insatser kan komma att öka. Med dessa utgångspunkter blir det en avvägning hur styrande den statliga inverkan på civilsamhället bör vara, inte minst för att undvika att dämpa innovationskraften med offentliga regelverk.

Serviceorganisationerna växer i det svenska civilsamhället

Samtidigt som den svenska folkrörelsetraditionen har lagt tonvikten på civilsamhällets röstbärande- och gemenskapsfunktioner finns det också en stor mängd serviceproducerande civilsamhälleliga organisationer i Sverige. Vissa av dem, till exempel Stadsmissionen, fyller sedan länge luckor i den offentliga välfärden och tar hand om hjälpbehövande som har hamnat utanför denna eller som av olika skäl inte vill vända sig till de offentliga myndigheterna. Behov av sådana kompletterande funktioner har hela tiden funnits, utanför välfärdsstatens räckvidd eller ambitioner.¹⁸ Andra organisationer är sedan länge inbäddade i folkrörelsetraditionen och välfärdsstaten, till exempel arbetslöshetskassorna. Ytterligare organisationer har tillkommit som ett resultat av de senaste två decenniernas utveckling.

Det måste understrykas att det är en förenkling att skilja mellan organisationer som fokuserar på servicefunktionen och andra organisationer, eftersom många organisationer kan fylla flera syften samtidigt. Det finns också stora skillnader mellan olika organisationer som fokuserar på service. De har till exempel ofta

---

¹⁸ Trägårdh & Svedberg, kommande.

olika ideologi och olika förhållanden till sina medlemmar. I vissa fall är brukarna medlemmar, i andra fall är de volontärer eller givare. I ytterligare andra organisationer saknas kopplingen mellan medlemmar och brukare, och i stiftelser finns över huvud taget inga medlemmar. Det här kapitlet fokuserar trots det på fenomenet att organisationer gör produktionen av någon form av tjänst till sin huvudverksamhet, i synnerhet när de finansieras av det offentliga just för att utföra denna tjänst. Kapitlet innehåller flera exempel på organisationer som har gjort detta till sin huvudverksamhet men det finns betydligt fler sådana organisationer och verksamheter än det finns plats att redogöra för här.

Att verksamheten i det svenska civilsamhället är omfattande märks inte minst på organisationernas ekonomi. De civilsamhälleliga organisationer som ingick i SCB:s undersökningar *Organisationers ekonomi*, *Företagens ekonomi* samt *Ekonomisk redogörelse för Svenska kyrkan* hade 2009 totalt 212 miljarder kronor i intäkter.¹⁹ Ser man till undersökningen *Organisationers ekonomi*, vilken innefattade mer än 60 procent av alla de organisationer i civilsamhället som bedömdes vara ekonomiskt aktiva (dock inte till exempel Svenska kyrkan) var ”mottagna bidrag, gåvor, transfereringar etc.” den största intäktsposten. Verksamheten social trygghet hade enligt samma undersökning runt en fjärdedel av civilsamhällets samlade intäkter och kostnader och var därmed den största delverksamheten. Arbetslöshetskassorna, som är en del av det sociala området som i Sverige hanteras av ideella organisationer, utgjorde den största delen av verksamheterna i denna kategori. De utmärks av ett mycket nära förhållande till staten och är i stor utsträckning skattefinansierade; denna synnerligen kapitalintensiva verksamhet kan alltså tas som exempel på en verksamhet som i dag är mycket integrerad i välfärdsstaten, samtidigt som den har tydliga kopplingar till fackföreningarna.

Andra verksamheter med stora intäkter och kostnader är rekreation och kultur, stiftelser, bransch- och yrkesorganisationer, fackföreningar samt utbildning och forskning – alltså i

---

¹⁹ Enligt analysen i Statistiska Centralbyrån, 2011.

flera fall områden som mer tydligt ingår i den etablerade folk-rörelsemodellen. Stiftelserna samt bransch-, yrkes- och fackföreningarna utmärker sig genom att deras tillgångar är tämligen omfattande.²⁰

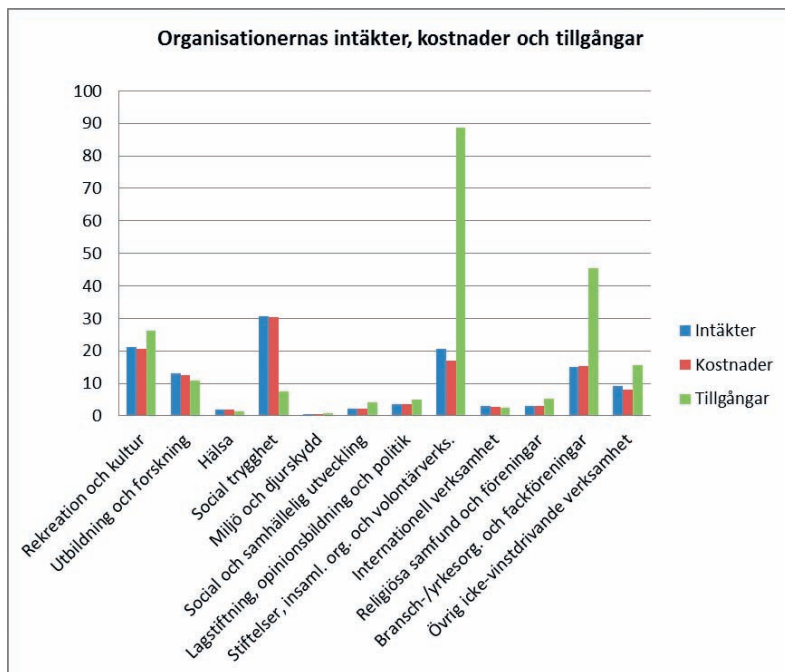
Inte minst folkbildningens organisationer och idrottsrörelsen omsätter betydande mängder pengar, däribland relativt omfattande offentliga bidrag, samtidigt som verksamheterna i synnerhet lokalt bärs upp av betydande mängder ideellt arbete.

Trots sin inbäddning i folkrörelsemodellen kan både arbetslöshetskassor och delar av folkbildningen ses som serviceproducerande organisationer. Inte heller rekreation- och kulturorganisationer ägnar sig i första hand åt röstbärfunktionen. Traditionellt sett har de, liksom studieförbunden, organiserat medlemmar och aktiva som själva samarbetar kring olika fritidsaktiviteter. I takt med en tilltagande professionalisering av bland annat idrottsrörelsen och folkbildningen ökar också likheterna mellan delar av dessa verksamheter och andra ideella organisationer som på olika sätt producerar tjänster. Samtidigt rymmer dessa verksamheter fortfarande stora mängder ideella insatser och tydlig folkrörelseanknytning. Dessa exempel understryker att de serviceproducerande organisationerna ofta är etablerade folkrörelseorganisationer. Detta hindrar dock inte att ett ökat fokus på servicefunktionen och en ökad professionalisering av denna verksamhet kan komma att förändra deras sätt att fungera.

---

²⁰ Statistiska centralbyrån, 2011.

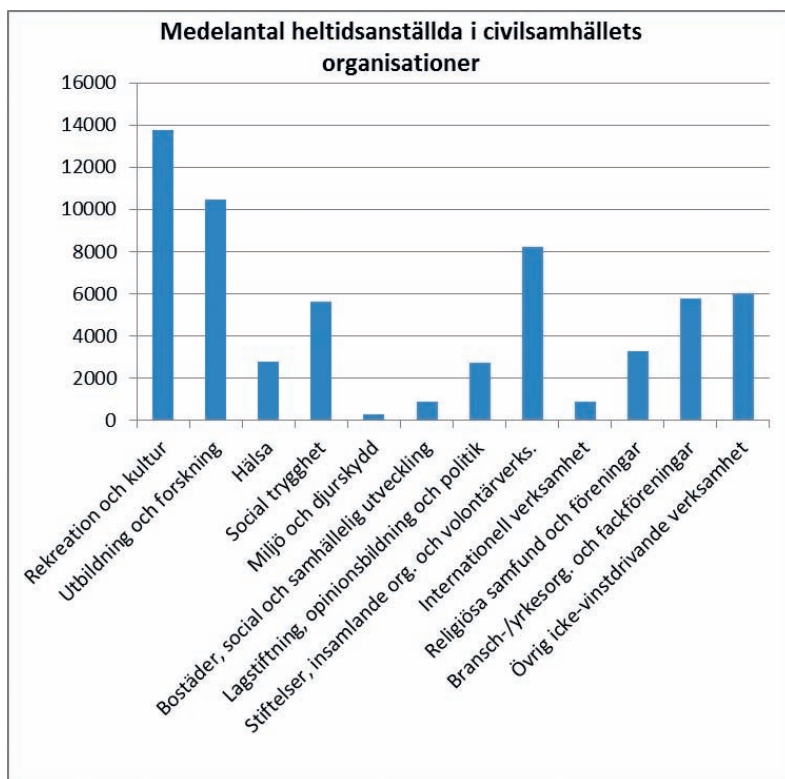
Figur 8: Intäkter, kostnader och tillgångar i civilsamhälleliga organisationer, efter verksamhetsinriktning, räknat i miljarder kronor

Kommentar: Källan är undersökningen *Organisationers ekonomi* 2009, där inte till exempel Svenska kyrkan ingår. Enligt statistik från Svenska kyrkan uppgick intäkterna till 21 miljarder kronor och kostnaderna till 19 miljarder kronor 2009 och de totala tillgångarna uppgick till 36 miljarder kronor.²¹

²¹ Statistiska centralbyrån, 2011.

Figur 9: Medelantal heltidsanställda i organisationer inom olika områden

Kommentar: Notera att statistiken inte inkluderar bland annat Svenska kyrkan, som hade 23 000 anställda 2009.²²

Mätningar av andelar vinstdrivande respektive icke vinstdrivande organisationer på olika områden försvåras av att ideella föreningar och stiftelser ofta driver olika verksamheter i hel- eller delägda aktiebolag. I synnerhet i de ideella föreningarnas fall beror detta inte minst på att aktiebolag innebär en begränsning av den ekonomiska risken, jämfört med formen ideell förening, där med-

²² Statistiska centralbyrån 2011.

lemmarna ytterst är personligen ansvariga för föreningens ekonomi.²³ Vid sidan av ideella föreningar, trossamfund och stiftelser kan alltså även ekonomiska föreningar och aktiebolag med vinstbegränsning inskriven i bolagsordningen räknas till civilsamhället, givet att de inte är offentligägda. Medan den ideella föreningen och stiftelsen är de två mest etablerade formerna för civilsamhällelig organisering rymmer i synnerhet de serviceproducerande delarna av civilsamhället i dag organisationer med alla dessa former. Såväl registrerat trossamfund som aktiebolag med vinstbegränsning är former som har införts i relativt sen tid för att tillhandahålla alternativ för civilsamhällets organisering. I det senare fallet avsågs formen för mer kapitalintensiva verksamheter än de som vanligen förknippas med ideella föreningar. Diskussionen fortgår kring det eventuella behovet av ytterligare former och den kommer sannolikt att fortgå även kommande decennier.

Tabell 1: Den offentliga sektorns inköp 2010 från vinstdrivande och icke vinstdrivande aktörer inom vård, skola och omsorg²⁴

Område	Vinstdrivande i miljarder kronor	Icke vinst- drivande i miljarder kronor	Andel icke vinstdrivande i procent
Förskola/Barnomsorg	6,5	5,3	45
Grundskola	8,0	3,5	30
Gymnasieskola, komvux m.m.	9,5	1,2	11
Primärvård	10,2	0,1	1
Specialiserad och övrig sjukvård	9,8	0,6	6
Äldre/funktionshindrade	18,4	2,6	12
Individ- och familjeomsorg m.m.	5,6	0,6	10
Totalt	68,0	13,9	17

²³ Hemström, 2005.

²⁴ Hjukström & Perkiö, 2011.

Enligt tillgänglig statistik har civilsamhälleliga organisationer under 2000-talet vuxit i omfattning också inom delar av den offentligfinansierade sektorn men inte lika mycket som de vinstdrivande. År 2010 skedde 17 procent av den offentliga sektorns inköp inom vård, skola och omsorg från icke vinstdrivande aktörer. De ideella aktörernas andel var tämligen betydande på skolområdet medan den var betydligt mer begränsad inom vård och omsorg. Inom barnomsorgen, där föräldrakooperativ och religiösa organisationer är mycket aktiva, handlade det om hela 45 procent. Också i grundskolan är andelen jämförelsevis hög. Inom primärvården rör det sig däremot bara om 1 procent och andelarna är förhållandevis låga även inom andra vård- och omsorgsområden.

Den offentliga sektorns inköp beskrivs bland annat i en rapport beställd av *Dagens Samhälle* och sammanställd av Svante Hjukström och Hans Perkiö. De konstaterar att kommunernas inköp från verksamheter med ideella huvudmän inom vård, skola och omsorg visserligen har ökat under 2000-talet men att andelen har minskat i förhållande till de med vinstdrivande huvudmän, vilka har ökat ännu mer.²⁵ Även dessa mätningar visar dock att verksamheter med ideella huvudmän, trots vissa svårigheter, blir allt mer etablerade på dessa områden.

Civilsamhällets servicefunktion på några olika områden

Med tanke på den europeiska utblicken ovan är folkbildningen, i meningen studieförbunden och folkhögskolorna, en särskilt intressant del av det svenska civilsamhället. Dessa utgör inte bara en offentligfinansierad form av vuxenutbildning utan det som är intressant i sammanhanget är inte minst konstruktionen att staten stödjer studieförbundsverksamheten genom att stödja studieförbund och folkhögskolor med olika ideologisk inriktning och bas i olika folkrörelser. Här handlar det alltså inte enbart om att tillhandahålla opartisk undervisning eller neutrala mötesplatser

---

²⁵ Hjukström & Perkiö, 2011; Linderyd et al., 2012.

utan i stället om att stödja civilsamhälleligt ägda verksamheter som representerar alla större åsiktsriktningar i landet. Organisationer som associerar sig med arbetarrörelsen är medlemmar i ABF, den politiska mitten är med i Vuxenskolan, de med anknytning till Svenska kyrkan är med i Sensus medan frikyrkorna och de ortodoxa kyrkorna är med i Bilda. Bland de senaste tillskotten finns det muslimska studieförbundet Ibn Rushd.

Också många av folkhögskolorna drivs på ett liknande sätt av olika organisationer på ideologisk grund.²⁶ Detta gör folkbildningen till en kontrast mot exempelvis idrottsrörelsen, där staten stödjer Riksidrottsförbundet som är uppdelat efter idrottsgrenar, inte efter ideologi, men också mot den formella undervisningen i skolan, som sker i offentlig regi eller i friskolor som följer samma läroplan oavsett ägare. Både när det gäller idrotten och när det gäller skolan blir grundantagandet att det som ska stödjas antingen är neutralitet eller för samhället gemensamma värden. Här påminner studieförbunden mer om systemet i Tyskland eller Nederländerna, både i det att de representerar olika värdegemenskaper och i det att just mångfalden uppfattas som en fördel i sig.

Samtidigt konkurrerar studieförbunden allt mer med varandra och med andra utbildningsanordnare om medborgarnas fritid. Detta gäller den del av verksamheten som finansieras av de offentliga anslagen till folkbildning men det blir ännu tydligare när studieförbunden expanderar in på andra verksamhetsområden. Folkuniversitetet, där denna utveckling har gått långt, driver i dag bland annat gymnasieskolor, yrkeshögskola, komvux och svenska för invandrare (SFI). Vi talar alltså om en organisation med bakgrund i 1900-talets student- och bildningsrörelser som nu etablerar sig på nya områden för ofta helt eller delvis offentlig-finansierad serviceverksamhet.

Kritiker menar att många av de verksamheter som nu anordnas i flera studieförbund saknar stark anknytning till studieförbundets grundläggande värden och till medlemsorganisationerna; studie-

---

²⁶ von Essen & Sundgren, 2012; Bjurström & Harding, 2012.

förbunden blir med andra ord i allt mindre grad delar av folkrörelser och allt mer konkurrenser på en utbildningsmarknad. Ur folkrörelsemodellens perspektiv blir detta ett problem eftersom folkrörelsekopplingen tunnas ut. Betraktas organisationerna i stället som tjänsteproducenter är detta emellertid bara ett problem om systemet sänker kvaliteten på (ut)bildningsverksamheten eller minskar mångfalden i utbudet på denna marknad.

Medan vissa folkrörelser omvandlas till en ny typ av tjänsteproducerande civilsamhällesaktörer kan man på andra områden se hur ökad valfrihet i offentligfinansierade verksamheter ger upphov till nya nischer som befolkas av nya aktörer. Skolsektorn kan sägas ha varit sådant område sedan början av 1990-talet. Då presenterade den nyvalda regeringen Bildt ett förslag om att tillåta föräldrar att välja skola för sina barn och om skattefinansiering för privata alternativ. Genom förslaget möjliggjordes framväxten av offentligt finansierade friskolor. Många av dessa är vinstdrivande men som dåvarande skolministern Beatrice Ask uttryckte saken redan i det ursprungliga förslaget:

jag] hyser också en förhoppning att reformen skall starta en utveckling även av fristående skolor med andra profiler. Det kan handla om föräldrakooperativ, speciella ämnesprofiler eller nedläggningshotade glesbygdsskolor som kan få en ny chans under nytt huvudmannaskap.²⁷

Åtminstone föräldrakooperativ är ett exempel på en tydligt civilsamhällelig skolform men även när det gäller glesbygdsskolor verkar det rimligt att alternativen skulle kunna handla om lokala initiativ där vinsten åtminstone inte är huvudsyftet, det vill säga någon form av socialt företagande i EU:s mening. Skolor med ideella huvudmän är i dag till exempel Waldorfskolor, Fryshusets Gymnasium och olika religiösa friskolor men också sedan länge etablerade privatskolor som Lundsbergs skola och Tyska Skolan i Stockholm. Ofta drivs de i stiftelseform och flera av äldre skolorna etablerades redan innan friskolesystemet infördes. Några har därför fortfarande särskilda regler.

---

²⁷ Proposition 1991/92:95.

Resonemangen kring friskolornas etablering fokuserade inte i första hand på huruvida verksamheterna var vinstdrivande eller inte. I stället handlade argumentationen om att skapa konkurrens för att på ett effektivt sätt uppfylla brukarnas preferenser och statens krav (servicefunktionen). Propositionen om valfrihet och fristående skolor innehåller ett ökat fokus på brukarnas preferenser, inte enbart samhällets, och möjliggjorde uppbyggnaden av alternativ till den offentligt ägda skolan. Därmed relaterar reformen också i liberal anda till civilsamhällets motviktsfunktion. I citatet ovan kan man dessutom se ett exempel på hur gemenskapsfunktionen lyfts fram. Det handlar om att möjliggöra för föräldrar och lokalsamhällen att på detta sätt själva ta ansvaret för barnens skolgång. Också argument som fokuserar på decentraliserat beslutsfattande där makten ges till dem som befinner sig i verksamheten eller är dess brukare kan ses som delvis gemenskapsorienterade argument, även om de inte är helt beroende av skolans ägarförhållanden.

Tabell 2: Friskolornas associationsformer, i procent av det totala antalet friskolor (inklusive grundskolor och gymnasieskolor)²⁸

	2004/2005	2008/2009
Aktiebolag	52 (ca 442)	64 (ca 787)
Ideell förening	15 (ca 128)	11 (ca 135)
Stiftelse	14 (ca 120)	11 (ca 135)
Ekon. förening/kooperativ	14 (ca 120)	11 (ca 135)

²⁸ Skolverket, citerat i Linderyd et al., 2012.

Tabell 3: Antalet anställda i förskola, grundskola, gymnasium samt folkhögskolor och studieförbund²⁹

	Totalt	Offentligt	Privata företag	Ideella org.
Förskolan	122 000	100 000	10 850	11 150
Grundskolan	184 000	167 500	8 800	7 700
Gymnasiet	55 000	45 600	7 700	1 700
Folkhögskolor/studieförbund	13 600	1 800	0	11 800

I likhet med den organiserade folkbildningen baseras friskolorna på ett system där offentliga resurser huvudsakligen fördelas med ledning av brukarnas val. I friskolornas fall sker detta med hjälp av systemet med skolpeng, i folkbildningen med större tröghet men ändå med ledning av fördelningen av antalet deltagare i de olika verksamheterna. Olika typer av brukarstyrd fördelning av offentliga medel har också kommit till användning på många andra områden, alltifrån barnomsorg till högskoleutbildningar. Bland annat Chalmers tekniska högskola, Handelshögskolan i Stockholm och Ersta Sköndal högskola ägs av icke vinstdrivande aktörer.

I andra delar av den offentliga finansieringen av civilsamhällelig serviceverksamhet används i stället en helt annan modell, nämligen offentlig upphandling. Så är inte minst fallet i stora delar av den sociala sektorn och vårdsektorn, som båda är områden där civilsamhälleliga aktörer sedan länge är etablerade, till exempel i form av Röda Korsets sjukhus, Stora Sköndal och Vidarkliniken.

Inte minst organisationsklustret kring Ersta sjukhus och Stora Sköndal är ett intressant exempel på framväxande tjänsteproduktion i och med inriktning på vårdsektorn och den sociala sektorn. Ersta sjukhus grundades 1864 som ett sjukhus för fattiga och tillhör fortfarande den ideella föreningen Ersta diakoni. Sjukhuset var bland annat platsen för Sveriges första sjuksköterskeskola. Ersta diakoni beskriver sig själva som ”en ideell förening

²⁹ O. Johansson 2011.

som bedriver sjukvård, socialt arbete, utbildning och forskning professionellt och non-profit.³⁰ Stora Sköndal är en stiftelse som bland annat driver seniorboende, socialpsykiatri och neurologisk rehabilitering. Tillsammans äger de sedan 1998 Ersta Sköndal högskola; 2010 tillkom Bräcke Diakoni som tredje delägare. Högskolan erbjuder utbildning på högskolenivå inom bland annat vårdvetenskap, socialt arbete, diakoni, teologi, kyrkomusik och psykoterapi, och man bedriver forskning kring bland annat civilsamhället, palliativ vård samt organisations- och arbetslivsetik.

Verksamheterna är intressanta i sin egenskap av expansiva civilsamhälleligt ägda verksamheter med många anställda som ger sig in på områden som i Sverige under lång tid har dominerats av den offentliga sektorn. De har sin bakgrund i kristna välgörenhetsorganisationer från tiden före välfärdsstatens etablering och expanderar nu på nytt med hjälp av bland annat offentliga medel, delvis som en följd av valfrihets- och upphandlingsreformer under de senaste decennierna. Den kristna grunden finns fortfarande där, men inte alltid påtagligt. Ersta Sköndal erbjuder utbildningar för välfärdsyrken med större inriktning mot civilsamhälleliga kontexter, alltså inte bara i utbildningar för en tydligt kristen kontext, som diakoni och kyrkomusik, utan också i exempelvis socialt arbete och vårdvetenskap. Därmed utgör de ett alternativ till de offentliga utbildningar som antas vara mer inriktade på verksamhet i offentlig tjänst.

Också i sjukvården har vi på senare år sett reformer som syftar till att ge brukarna större inflytande genom införandet av en valfrihetsmodell. I propositionen *Vårdval i primärvården* inleder socialminister Göran Hägglund med följande konstateranden:

I propositionen föreslås ändringar i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) i syfte att öka patienternas valfrihet och underlätta för vårdgivare att etablera sig i primärvården med offentlig ersättning.³¹

---

³⁰ Ersta diakoni, 2012.

³¹ Proposition 2008/09:74.

Senare i propositionen konstateras att ”såväl privata företag som ideella organisationer kan ansöka om att bli godkända som leverantörer”. Av den föregående utredningen framgår också att fri-skolesystemet var en av förebilderna.³² En möjlig utveckling är alltså att denna typ av system införs i fler delar av den svenska välfärden.

Utmaningar på vägen framåt

Flera argument har framförts för att icke vinstdrivande organisationer har en viktig roll att fylla i välfärdssektorn. Det handlar inte minst om de särskilda kvaliteter som ses i ideella organisationer men som anses saknas eller missgynnas i offentligt eller marknadsmissigt drivna organisationer, till exempel svårsmätbara mellanmänniska kvaliteter som uppstår i servicen på till exempel sjukhus och daghem i idéburna organisationer även när den sköts av professionella. Det handlar också om att ideella organisationer av olika anledningar uppfattas som mer förtroendeingivande än både stat och näringsliv. Många har större förtroende för människor och organisationer som antas utföra sitt arbete av andra motiv än rent ekonomiska. Inte minst personer som har vuxit upp i andra länder och som kommit till Sverige som flyktingar har ofta lättare att lita på organisationer som uppfattas som drivna av värderingar än på statliga företrädare. Förtroendet kan därför vara större för till exempel verksamheter drivna av en religiös organisation även om brukaren inte delar den religiösa övertygelsen, eftersom man uppfattar att detta stärker trovärdigheten hos de som arbetar i verksamheten. Hos flyktingar kan detta framstå extra tydligt eftersom det kontrasteras mot dåliga erfarenheter av statlig företrädare i andra länder.

Förordandet av civilsamhälleliga alternativ hänger också samman med kritiken mot vinst i välfärdssektorn, eller i skattefinansierade verksamheter över huvud taget – något som många

---

³² SOU 2008:37.

helt och hållet vänder sig emot och uppfattar som ett orimligt sätt att använda skattepengar. Välfärden kan också ses som en sfär som bör vara fredad från ekonomiska motiv. Civilsamhället erbjuder i så fall mångfald utan vinstintresse.³³

Som framgått av exemplen Tyskland och Nederländerna kan mångfald i värderingshänseende inte minst vara attraktiv för till exempel religiösa minoriteter, och den kan därmed ses som ett sätt att tillhandahålla service som stämmer överens med varje enskild medborgares värderingar. Samma exempel visar emellertid också hur mångfalden kan komma i konflikt med föreställningen om ett samhälle där de viktigaste grundvärderingarna är gemensamma, vilket är en föreställning som är jämförelsevis stark i Sverige. När det handlar om offentligfinansierad tjänsteproduktion är det också en väl etablerad tanke i Sverige att sådana tjänster ska vara rättvist tillgängliga för alla. Ur detta perspektiv kan olikhet i tjänsternas utformning ses som ett problem. Det blir en fråga om hur olik servicen kan vara och ändå uppfattas som likvärdig.

Andra argument handlar om den småskalighet och närhet som kan uppstå till exempel i ett föräldrakooperativt daghem. Detta kan skapa ökad gemenskap och förtroende men också ge ökad möjlighet till inflytande över den egna situationen, både för brukare och för anställda. I synnerhet i småskaliga organisationer kan det gemensamma organiserandet av service också ge viktiga erfarenheter av gemensamt beslutsfattande.

Också medlemmarna i ideella organisationer kan ses som en särskild resurs när det gäller att förankra verksamheter i en lokal eller annan kontext samt som volontärer och som personer med erfarenhet som anhöriga eller mottagare av olika insatser.³⁴ Det är inte minst dessa särskilda kompetenser som har gjort att civilsamhälleliga organisationer ofta har varit först med att identifiera nya behov i välfärden, allt från svenska för invandrare (SFI) till olika typer av insatser för hemlösa. Flera av dessa fördelar hänger

---

³³ Jfr Fridolfsson, 2011; Linderyd et al., 2012.

³⁴ Jfr Linderyd et al., 2012; Regeringskansliet, 2008.

emellertid samman med småskaligheten och närheten till tillämpningsområdet, inte enbart med att det handlar om organisationer i civilsamhället. Många civilsamhälleliga organisationer har följaktligen inget intresse av att växa; om syftet till exempel är att tillhandahålla skolundervisning på en ort finns det ingen anledning att expandera utanför denna. Det hindrar dock inte att människor på andra orter kan lära av erfarenheten, i synnerhet om det finns system för erfarenhetsutbyte genom till exempel nationella organisationer.

I propositionen *En politik för det civila samhället* konstateras att:

Den särart och det särskilda värde som organisationerna inom det civila samhället har ligger ofta i att de står för ett självständigt alternativ till offentlig sektor. Om organisationerna närmar sig offentlig sektor allt för mycket, riskerar de också i någon mån sin självständighet och särart.³⁵

Den stora utmaningen för stater som vill bevara den skattefinansierade välfärden och samtidigt decentralisera makten över den tycks vara att hitta lösningar som gör det möjligt att finansiera ickestatliga alternativ som inte samtidigt förstör den autonomi och den pluralism som uppfattas som de huvudsakliga fördelarna med att förlägga verksamheten till civilsamhälleliga organisationer. Som torde ha framgått av diskussionen om bland annat Tyskland finns det också risk för att offentligt stöd till serviceproduktion i civilsamhället kan leda till såväl minskad självständighet som ökad storskalighet, beroende på hur villkoren ser ut. Samtidigt kvarstår avvägningen mellan å ena sidan utvärdering, reglering och kvalitetskontroll, som tenderar att vara likriktande mekanismer, å andra sidan ambitionen att acceptera pluralism och därmed ge valfriheten en reell innebörd genom att det finns flera genuint olika alternativ att välja mellan.

I ett kortare tidsperspektiv ser flera företrädare för de ideella organisationerna ett flertal problem som behöver lösas om civilsamhället ska kunna spela en större roll på välfärdsområdet. Flera

---

³⁵ Proposition 2009/10:55, s. 51.

ofta beskrivna problem ingår i följande lista sammanställd av branschorganisationen Civos. Listan framstår som inte minst en kritik mot hur offentliga aktörer fullföljer de intentioner som har uttalats i bland annat propositionen om en politik för det civila samhället samt i överenskommelsen mellan staten, Sveriges Kommuner och Landsting och idéburna organisationer:

1. De statliga organisationsbidragen måste höjas. Ryckigheten som följer av kortsiktiga och projektinriktade bidrag hindrar riks- och paraplyorganisationer att utöva sin ”röstfunktion”.
2. Arbetet med civilsamhällets finansiering måste samordnas. Det räcker inte med enskilda utredningar – exempelvis kring avdragsrätt för gåvor, regler för spel och lotterier, bidrag och projektmedel och konkurrenslagstiftning. Först när dessa sakfrågor utreds samtidigt klargörs civilsamhällets villkor i sin helhet.
3. Regelverket kring upphandlingar måste ändras. Ojämliga konkurrensvillkor uppstår genom kommunernas sätt att tillämpa Lagen om offentlig upphandling. Mer hänsyn behöver tas till mindre aktörer, och även till etik och långsiktigt socialt ansvarstagande.
4. Överenskommelserna mellan staten och civilsamhället följs inte – i synnerhet när det gäller dialog och respekt för organisationernas självständighet och oberoende. Regeringen och kommunerna gör inte sina åtaganden eller bryter mot de överenskomna principerna.
5. Det saknas en samlad näringspolitik för företagare utan vinstsyfte.
6. Civilsamhällets aktörer borde oftare finnas med i utredningar om framtidens välfärd.

7. Civilsamhällets innovationskraft bör återspeglas i politik för socialt företagande; nu avgränsar regeringen till arbetsintegrerade sociala företag.
8. Mer resurser behövs till Statistiska centralbyrån så att den offentliga statistiken visar vad civilsamhället gör. Företrädare i civilsamhället måste finnas med i diskussioner kring vad som mäts och hur.³⁶

Ett sätt att tolka denna kritik är att det handlar om problem som formeras i ett övergångsskede när en tidigare modells lösningar ersätts eller kompletteras med nya som ännu inte har hunnit få sin form. De civilsamhälleliga organisationernas autonomi, offentliga organisationsstöd och medverkan i offentliga utredningar tillhörde folkrörelsemodellens centrala lösningar. I jämförelse med detta är det inte orimligt att anse att en tyngdpunktsförskjutning från organisationsstöd till riktade stöd till enskilda projekt skulle påverka organisationernas långsiktiga autonomi. Även företrädare för flera politiska partier, däribland socialministern Göran Hägglund (KD) och partisekreterare Anders Wallner (MP) har uttalat kritik mot öronmärkta pengar och projektmedel till förmån för att friare bidrag.³⁷

När det gäller de nya uppgifterna som serviceproducenter framgår det att civilsamhällesföreträdarna menar att de missgynnas i jämförelse med vinstdrivande konkurrenter. De efterfrågar en större förståelse för de mer svårsmätbara kvaliteterna i till exempel vård i idéburna organisationer i form av värdemenskap, tillit och lokal förankring. Olika typer av stödformer som kan bidra med riskkapital till nya verksamheter diskuteras för att lösa problemet att icke vinstdrivande organisationer har svårare att locka investerare. En annan väg som har föreslagits för att utjämna förutsättningarna för småskaliga verksamheter är en vidare användning av modeller där medelsfördelningen knyts till brukarnas val i stället för sådana som baserar sig på upphand-

³⁶ Linderyd et al., 2012, med hänvisning till Civos 2012.

³⁷ Citerad i Linderyd et al., 2012, s. 43 och s. 56.

ling. Därmed skulle det vara upp till brukarna att välja de organisationer som de själva litat på.

Paraplyorganisationen Forum för frivilligt socialt arbete³⁸ förordar samarbeten mellan offentliga aktörer, till exempel kommuner och civilsamhälleliga organisationer (ett så kallat idéburet-offentligt partnerskap) som är initierat av de senare men finansierat av de förstnämnda och i linje med politiska målsättningar. Detta ser man som ett alternativ till upphandling.

Inte minst när det gäller upphandling och andra relationer mellan offentliga finansörer och civilsamhälleliga serviceproducenter menar företrädare för civilsamhälleliga organisationer att den offentliga politiken behöver samordnas bättre. De efterlyser såväl en bättre kunskapsbas som en mer samordnad politik, vilket i sin tur skulle förutsätta en mer övergripande utredning.³⁹ Av samtal med företrädare för paraplyorganisationer framgår att denna kritik kan förstås mot bakgrund av bilden av politiken gentemot civilsamhället som splittrad på olika departement och politikområden, och med olika bidragssystem beroende på politikområde men utan tillräcklig koppling till den verksamhet som stöds. Organisationen Forum för frivilligt socialt arbete beskriver också svårigheter att hitta grundfinansiering för vad man beskriver som de frivilliga verksamheternas ”infrastruktur”. Detta gäller till exempel för deras verksamhet Volontärbyrån, som arbetar med att förmedla volontärer till olika offentliga och andra verksamheter. I dag finansieras verksamheten genom enskilda samarbetsprojekt med olika aktörer, inte minst kommuner, till vilka man förmedlar volontärer och med vilka man organiserar verksamhet. Något grundläggande anslag eller bidrag finns inte. Andra exempel på infrastruktur som saknas eller som anses otillräcklig är sammanhang för dialog mellan företrädare för civilsamhället och den offentliga sektorn.

Det är emellertid inte bara den politiska nivån som i dessa diskussioner anklagas för bristande förmåga att formulera en sam-

---

³⁸ Forum för frivilligt socialt arbete, 2010.

³⁹ Civos, 2012; Linderyd et al., 2012.

manhängande politik utan också de civilsamhälleliga organisationerna själva: ”När sektorns företrädare överste Regeringskansliet med krav brukade jag vända på det och fråga vad de själva vill. Dessvärre blev det då tunnare med idéerna.” konstaterar till exempel före detta statssekreteraren Christer Hallerby⁴⁰ som var statssekreterare med ansvar för dialogen mellan civilsamhälle och stat 2006–2010. Möjligen kan den organisering av nya paraplyorganisationer som då påbörjades på sikt leda till att detta förändras.

Samtidigt är det möjligt att organisationerna utgör en för heterogen grupp för att konsensus ska kunna uppnås, och man skulle till och med kunna hävda att detta i ligger i sakens natur. Inte minst i den tidigare dominerande folkrörelsemodellen var det civilsamhällets funktion att artikulera olika gruppers intressen. Att skapa en politik för hela samhället var i stället politikens sak, även om de civilsamhälleliga organisationerna kunde medverka dels genom sina kopplingar till politiska partier, dels som representanter för olika intressen inom ramarna för den offentliga processen, till exempel i statliga utredningar.

En av de utmaningar som såväl stat som civilsamhälle står inför den närmaste framtiden är att hitta nya modeller för denna dialog. Här utgör den tidigare nämnda överenskommelsen sannolikt ett viktigt steg i uppbyggandet av en ny modell men diskussionen om vart överenskommelsen ska leda är ett viktigt steg i utvecklingen. I dag tycks de flesta parter i denna diskussion vara eniga om att civilsamhället har någonting att tillföra välfärdsproduktionen, också som producenter. Det tycks också finnas en bred enighet om att detta förutsätter att de civilsamhälleliga organisationerna får möjlighet att bevara och utveckla sin särart som idéburna organisationer i stället för att i allt för hög grad underordnas marknadens eller statens dominerande arbetssätt.

---

⁴⁰ Citat i Linderyd et al., 2012, s. 64.

Framtida vägval

Långsiktigt går det att tänka sig flera tänkbara utvecklingslinjer i det svenska civilsamhället. Staten kan stödja eller på annat sätt finansiera civilsamhället på flera olika sätt. I diskussionen ovan utkristalliserar sig åtminstone fem olika förhållningssätt som det offentliga kan anta i sitt stöd till organisationer och verksamheter i civilsamhället, vilka kan användas såväl enskilt som kombineras:

1. generella bidrag
2. upphandling
3. fördelning på basis av brukarnas val (till exempel skolpeng)
4. partnerskap mellan offentliga aktörer och civilsamhälleliga organisationer
5. skatteavdrag.

För samtliga dessa förhållningssätt gäller att de kan regleras lokalt, regionalt, nationellt eller på EU-nivå.

Det första förhållningssättet, generella bidrag, är den form som tydligast förknippas med folkrörelsemodellen och anses av många säkerställa ett starkt och relativt obundet civilsamhälle, och syftet handlar i första hand om civilsamhällets röstbärfunktion men också om dess funktioner som demokratiskola, gemenskap och motvikt – funktioner som alla förutsätter autonomi. Förhållningssätt 2–4 handlar om olika sätt att offentligfinansiera verksamhet som drivs av andra ägare. Syftet är här inte nödvändigtvis att stödja civilsamhället men stöd till civilsamhället är i många länder inte heller huvudsyftet med dess offentliga finansiering. I stället handlar det om att generera god service. I synnerhet när det gäller valfrihetsbaserade system som till exempel skolpeng handlar det emellertid också om egenmakt i form av alternativ till den offentliga sektorn, och ibland också om gemenskapsvärden, antingen lokalt eller inom en grupp i samhället som förenas av gemensamma värderingar och/eller gemensam kultur.

Den offentliga upphandlingen anklagas av företrädare för civilsamhälleliga organisationer ibland för att fokusera allt för mycket på kvantifierbara sidor av servicefunktionens uppfyllande. Partnerskap och samarbeten har i det sammanhanget framförts som ett alternativ där verksamhetsidén, och därmed initiativet, kommer från civilsamhället i stället för från det offentliga. Ytterst innebär emellertid även denna form, liksom när det gäller upphandling, att valet av vilken organisation som ska stödjas eller få ett uppdrag faller på de offentliga företrädarna.

Skatteavdrag för gåvor till ideella organisationer, slutligen, innebär att staten ställer sig helt neutral till vilka organisationer som gynnas, inom vissa givna gränser. Gäller avdragsrätten en mycket begränsad del av civilsamhället innebär det emellertid att denna gynnas. I USA menar många att sådana begränsningar har lett till en utveckling som gynnat formellt opolitiska organisationer på bekostnad av de uttalat politiska. Ytterst handlar detta om makt: Bör valet av vilken ideell organisation som ska gynnas vara upp till den enskilde brukaren eller till det offentliga?

Stödformer som baseras på medlemsantal placerar valet hos den potentiella medlemmen genom att relatera stödet till hur många medlemmar en organisation kan rekrytera, men de tar inte hänsyn till hur aktiva dessa är. Valfrihetsbaserade system, som till exempel skolpeng, ger valet till brukaren. Upphandling ger valet till offentliga företrädare med uppdrag att säkerställa effektivitet och kvalitet. Det samma gäller olika samarbetslösningar, som dock kan ge de ideella organisationerna en starkare ställning. Skatteavdrag ger valet till givaren, även om staten fortfarande har valet att begränsa vilka mottagare som ska berättiga givaren till avdrag.

Medan de flesta av dessa former på olika sätt fokuserar på att möjliggöra organisatoriskt oberoende eller medborgerlig egenmakt bygger upphandlingen som modell på tanken att samma kriterier kan tillämpas för välfärd till alla. I synnerhet om man jämför med andra länder framgår det att det som står på spel inte minst är avvägningen mellan likhet och pluralism i välfärdssektorn.

Givet att välfärden i stor utsträckning förblir skattefinansierad blir den stora frågan alltså hur stora skillnader som kan tillåtas i den service som erbjuds och vem som ska fatta besluten.⁴¹ Innebär valfrihet till exempel rätten att välja en religiös friskola eller ett sjukhus där personalen, eller åtminstone ledningen, delar de egna värderingarna? Är det en medborgerlig rättighet att skyddas från vissa alternativ? Bör politikerna sätta gränser för att förhindra att skattepengar går till val som majoriteten inte stödjer eller till privata vinster?

Eftersom staten är en betydande finansiär av civilsamhället i Sverige kommer politiska ställningstaganden i dessa frågor att påverka civilsamhällets verksamheter och organisationssätt. En möjlig utveckling vore ett fortsatt stöd till existerande folkrörelser parallellt med nya serviceproducerande former. En annan väg vore ett ensidigt gynnande av någon av dessa grupper.

En ökad betoning på service kommer sannolikt att gynna en fortsatt professionalisering. Detta kan som i Tyskland komma att gynna ett fåtal stora organisationer som då riskerar att fjärmas ifrån ett mer lokalt och småskaligt civilsamhälle. I dagsläget tycks denna risk dock begränsad. Det svenska civilsamhället domineras fortfarande av organisationer som är stora till både medlemsantal och ideella insatser. Här ligger storskaligheten på gott och ont snarare i de traditionella folkrörelserna, i vissa av de vinstdrivande företag som nu håller på att etablera sig i välfärdssektorn, samt naturligtvis i den offentligt ägda produktionen och administrationen.

---

⁴¹ Jfr Trägårdh, 2012.

4

Nätverket som organisationsform i dagens och framtidens civilsamhälle

4 Nätverket som organisationsform i dagens och framtidens civilsamhälle

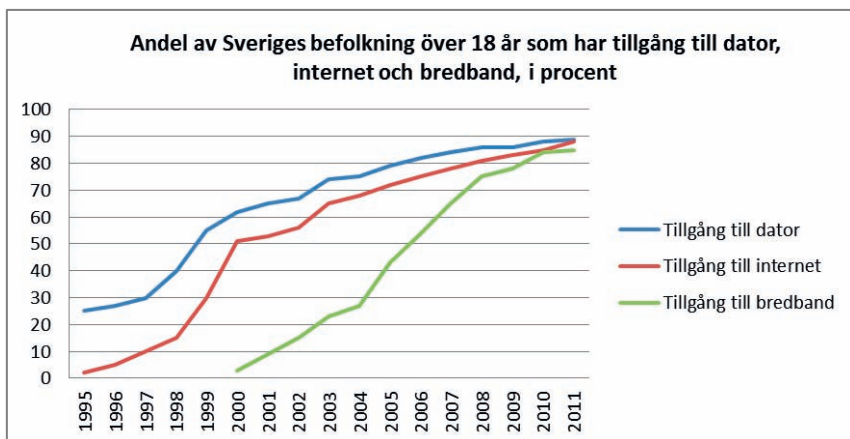
Hittills har vi i första hand uppehållit oss vid relativt etablerade och traditionella organisationer, så som hierarkiskt organiserade nationella folkrörelseorganisationer och organisationer som producerar tjänster finansierade av staten. De senaste decennierna har många forskare emellertid iakttagit en omfattande samhällsförändring där nya typer av nätverk av organisationer och individer får en växande betydelse. Möjligen är det vi hittills har sett bara början på en mer omfattande samhällsförändring vars fortsatta utveckling är mycket svår att förutse. Detta hindrar dock inte att de senaste två decenniernas trender kan beskrivas eller att dessa beskrivningar kan användas för att identifiera aktuella och kommande samhällsutmaningar.

Bilden av det framväxande nätverkssamhället, eller flytande samhället, är ofta kommunikationen över internet och de sociala nätverk som tar upp en allt större del av vår tid. Plötsligt befinner sig människor i informella samtal med personer som de aldrig träffat och som befinner sig på andra sidan jordklotet. Andra gånger hjälper de sociala nätverken till att upprätthålla kontakten med vänner eller organisera privata fester, kultur-evenemang eller politiska demonstrationer. Ibland blir internets och mobiltelefonins medialiserade värld påtagligt konkret, som till exempel när textmeddelanden och kontakter byggda via bloggar, mikroblogger och andra elektroniska nätverk används för att

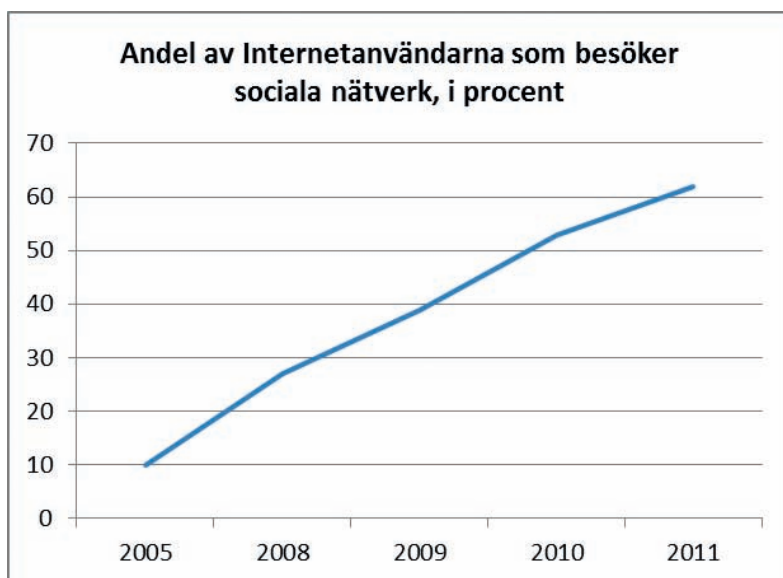
snabbt organisera demonstrationer i auktoritära stater där formellt organiserad opposition saknas. Annars är de sociala nätverken för de flesta av oss mest en del av hur vi kommunicerar till vardags med vänner och arbetskamrater men också en del av offentligheten i dagens samhälle. Som organisationsform för aktiviteter och politisk diskussion kan sådana informella nätverk och diskussionsgrupper betraktas som en del av civilsamhället.

Figur 10: Andel av Sveriges befolkning över 18 år som har tillgång till dator, internet och bredband, procent¹

¹ Findahl, 2012, s. 10.

Figur 11: Andel av internetanvändarna som besöker sociala nätverk, procent²

Sociologen Manuel Castells har gjort sig känd bland annat för begreppet nätverkssamhälle som en metafor för det nya samhälle som har börjat växa fram de senaste decennierna. Till skillnad från många andra som har försökt fånga denna förändring försöker han beskriva nätverket som organisationsstruktur: "Ett nätverk, per definition, har noder, inte ett centrum. Noder kan vara av olika storlekar och kan länkas av asymmetriska relationer i nätverket, så att nätet inte hindrar förekomsten av politisk ojämlikhet bland sina medlemmar".³

Här är de nya medierna, som när detta skrevs ännu var i sin linda, inte huvudpoängen. Snarare är det den teknik som möjliggör för nätverkssamhället att växa fram. Skillnaden mellan det nya nätverkssamhället och det industrisamhälle vi tidigare sett är

² Findahl, 2012, s. 18.

³ Castells, 1998, s. 332. Översättning av denna rapportens författare.

ur organisatoriskt perspektiv i första hand att industrisamhällets organisationer framförallt var hierarkiska. De folkrörelseorganisationer som har beskrivits i tidigare kapitel är exempel på just sådana hierarkiska organisationer; varje medlem ingår i en lokal förening, som ingår i ett distrikt som i sin tur ingår i en riksorganisation. Det finns centralt och i demokratisk ordning antagna stadgar och åsiktsprogram. Sådana organisationer har en tydlig struktur, tydliga medlemskap och tydligt ledarskap. I nätverksorganisationen knyts i stället noderna till varandra tillfälligt och varje del kan visa sig ha kopplingar till vilken som helst annan del, utan lätt överskådlig hierarki, men eftersom resurserna är olikt fördelade innebär detta inte att alla har samma möjlighet till inflytande.

Ett sätt att se på nätverksstrukturerna är att se varje person – juridisk eller fysisk – som en nod i nätverket som är mer eller mindre starkt eller varaktigt förbunden med ett större eller mindre antal andra noder. Ett sådant nätverk kan till exempel illustreras med det sociala nätverket Facebook där varje användare har ett större eller mindre antal vänner och där sidan också mäter i vilken utsträckning användaren har kontakt med var och en av dessa.

Nätverket som metafor kan också användas för att beskriva vissa nya professionaliserade organisationstyper i civilsamhället. Eventuella medlemmar i organisationen är då bara en av flera slags noder som organisationen har kopplingar till och inte nödvändigtvis de noder där kopplingarna är starkast. Tunga bidragsgivare, eller de kontakter med beslutsfattare som lobbyorganisationer använder för att vinna inflytande, kan vara av betydligt större vikt för organisationen, oavsett organisationsform. I nätverkssamhället är ett av de viktigaste sätten att påverka just möjligheten att förändra sitt engagemang, att rösta med fötterna, inte bara att påverka den nod som man för närvarande är länkad till. Internet (och annan liknande ny teknik) representerar bara ett av flera sätt på vilka kontakter kan upprätthållas men samtidigt är det ett av de viktigaste sätten eftersom det möjliggör upprätthållandet av kontakter med ett stort antal personer över

stora avstånd samt inte minst nya möjligheter att träffas. Internet torde vara det mest påtagliga exemplet på hur samhället har förändrats de senaste 20 åren. Aktiviteter på internet fyller i dag en betydande del av vardagen för en växande andel av befolkningen. Det är alltså inte överraskande att en stor del av deras samtal och kontaktytande sker där.

Internet kan också ses som en central konkurrent till de etablerade fritidssysselsättningar som många av de största svenska ideella organisationerna – allt från Riksidrottsförbundet till Sveriges Hembygdsförbund – har fokuserat på att organisera. Det kan också ses som ett forum för nytt kontaktskapande och för nya aktiviteter. Användningen av Internet i Sverige är bland de högsta i världen. I dag är 35 procent av internetanvändarna dagligen aktiva i sociala nätverk, 44 procent söker dagligen nyheter på internet, 10 procent läser dagligen bloggar och 2 procent skriver dem dagligen. Om frågan i stället för ”dagligen” gäller ”någon gång” visar det sig att 8 procent skriver bloggar och 46 procent läser dem samt att hela 92 procent av internetanvändarna använder internet för att söka nyheter.⁴

Ser man till hur ungdomar (15–24 år) tillbringar en vanlig dag och jämför med situationen för 50 år sedan tycks skillnaderna vara enorma. Det visar sig också att de vanligaste medieaktiviteterna inkluderar sms:ande och att tala i telefon samt att det är vanligare att en vanlig dag lyssna på musik i mp3-format än på radio och vanligare att använda sociala nätverk än att titta på tv.⁵

Det växande området datorspel blir allt mer av en social aktivitet när spelen i ökande utsträckning använder plattformar på vilka spelare möter varandra i en virtuell verklighet. Statistiska studier visar att svenska onlinespelare är mer aktiva än andra i övriga kommunikativa aktiviteter online samtidigt som de inte är mindre aktiva än andra i sociala och politiska sammanhang offline.⁶

---

⁴ Findahl, 2012.

⁵ Nordicom, 2012.

⁶ Stenberg, 2011; Djerf-Pierre, 2008.

Ett ovanligt storskaligt exempel på ideellt arbete online är uppslagsverket Wikipedia. Enligt egen uppgift har Wikipedia i dag över 100 000 regelbundet aktiva skribenter och redigerare världen över som utan annan ersättning än möjligheten att påverka och den status det ger i gruppen av skribenter tillsammans redigerar vad som nu med god marginal är världens största uppslagsverk. Huvudman för verksamheten är den i Florida baserade stiftelsen Wikimedia, som främst finansieras via avdragsgilla donationer.⁷

Även om kommunikationstekniken inte nödvändigtvis är ett hot mot övrigt engagemang är det mycket troligt att utvecklingen kommer att fortsätta förändra hur kontakter mellan människor och organisationer utformas. Den värld i vilken vi lever våra liv, knyter sociala kontakter och organiserar oss för olika syften har helt enkelt förändrats och präglas nu allt mer av olika elektroniska medier. Att mediet påverkar, och till viss del utgör, budskapet är en gammal sanning,⁸ och en stor del av vår kommunikation det senaste decenniet har skett medan vi sitter ensamma framför datorskärmen samtidigt som vi ägnar oss åt en eller flera kommunikativa aktiviteter via nätet. En stor del av kommunikationen har bestått av text och bild medan en betydligt mindre del har bestått av ljud. Sedan flera år tillbaka pågår emellertid en ny förändring; datorerna blir allt mer flyttbara och skillnaden mellan datorer och mobiltelefoner är på väg att upplösas. I stället för människor som sitter ensamma framför datorn kommunicerar man virtuellt och fysiskt mer eller mindre samtidigt. Den virtuella och den fysiska världen blir därmed allt mer överlappande och förkortningen AFK – *away from keyboard* – börjar tappa sin betydelse.

---

⁷ Wikipedia, 2012.

⁸ McLuhan, 1964.

Ett särkopplat civilsamhälle?

Ett sätt att beskriva den förändrade relationen mellan individ och organisation i dag är att tala om en ökande individualism. Viljan att vara medlem och arbeta i samma organisation över lång tid tycks minska. Däremot tycks viljan att arbeta ideellt i organisationer vara tämligen konstant, åtminstone i Sverige. Den nya individualismen tycks alltså vara av ett särskilt slag som inte hindrar engagemang i samhällsfrågor, i synnerhet inte i enskilda frågor under begränsad tid.

Ett sätt att närma sig denna trend är det som har utformats av sociologerna Ronald Inglehart och Christian Welzel under deras analys av materialet från World Values Survey, en serie studier som försöker fånga långsiktiga värderingsförskjutningar genom internationella jämförelser. I runt 80 länder har 1 000–2 000 personer besvarat enkäter om sina värderingar vid flera tillfällen under en 25-årsperiod. Inglehart och Welzel menar att västvärlden, i synnerhet det protestantiska Nordvästeuropa, genomgår en trend där förtroendet för auktoriteter och traditionella världen minskar till förmån för en ökande orientering mot självförverkligande och antiauktoritär individualism. Här skiljer sig Nordvästeuropa från andra delar av världen, till exempel från de engelsktalande länderna där traditionella värden fortfarande har något större auktoritet. Det land som har nått längst i denna utveckling är redan i dag Sverige.⁹

Om vi tänker oss att utvecklingen fortsätter har vi all anledning att vänta oss att de problem som många etablerade civilsamhälleliga organisationer upplever i dag kommer att tillta i en utveckling där människor blir allt mindre villiga att långsiktigt inordna sig i en hierarkisk struktur men däremot är beredda att ställa upp som volontärer eller vara medlemmar i en organisation under en begränsad period. Man kan också vänta sig att nya organisationsformer kommer att framträda för att kanalisera ett engagemang där möjligheten att gå vidare till en annan organisa-

---

⁹ Inglehart & Welzel, 2005.

tion, om denna verkar intressantare, spelar större roll än möjligheten att genom inflytande påverka den organisation som man för närvarande är aktiv i.

Denna tilltagande rörlighet är ett av de kännetecken som har föranlett sociologen Zygmunt Bauman att beskriva den nya tiden som en "flytande modernitet",¹⁰ till skillnad från den tidigare solida moderniteten. Detta leder enligt hans analys till en tilltagande vilshenhet och otrygghet i det moderna samhälle som också har beskrivits som ett risksamhälle, ett samhälle där mellanmänskliga kontakter blir allt ytligare och där den lokala gemenskapens trygghet försvinner. Ser man specifikt till civilsamhället kan paralleller dras mellan Baumans resonemang och Skocpols iakttagelser av förändringar i våra dagars amerikanska civilsamhälle (se kapitel 1), där en trend mot allt mindre och allt mer professionella organisationer som engagerar färre individer långsiktigt men där enskilda fortfarande är villiga att engagera sig, dock endast tillfälligt eller i enskilda frågor, går väl ihop med bilden av ett flytande samhälle.

I nätverkssamhällets termer skulle detta kunna tolkas som att de funktioner som tidigare fylldes av en och samma organisation – till exempel en svensk folkrörelseorganisation – nu fylls av flera olika typer av organisationer. Funktionen som röstbärare överförs från de stora organisationerna som artikulerar sina medlemmars preferenser till tankesmedjor och lobbyorganisationer. Frivilligt arbete organiseras av volontärförmedlingar. Deltagare i exempelvis kulturella och politiska evenemang samlas genom grupper på till exempel Facebook och informationen sprids genom deltagarnas nätverk.

En tankesmedja skulle i en sådan kontext kunna ses som en nätverksnod som specialiserat sig på att producera, samla in, paketera och sprida tankar. Tankesmedjor drivs tämligen ofta i former som skulle kunna beskrivas som civilsamhälleliga. Många av dem drivs i icke vinstdrivande former, ofta som stiftelser, och ofta markerar de ett visst mått av obundenhet även till sina upp-

---

¹⁰ Bauman, 2007.

dragsgivare. De har också vuxit kraftigt i antal de senaste decennierna. I dag finns drygt 70 tankesmedjor i Sverige men också internationella, inte minst amerikanska, tankesmedjor kan komma att få stor betydelse även här.¹¹ Samtidigt som de ofta är grundade och finansierade med specifika syften ställer formen krav på ett vist mått av oberoende. Medan en traditionell folk rörelseorganisation förväntas tala för sina medlemmar anses en tankesmedja ofta inte tala för någon annan än sig själv. Här är det argumenten som förväntas ge tyngd åt idéerna, inte antalet medlemmar, och det är inte orimligt att påstå att det inte minst är positionen i nätverket som ger tyngd åt en tankesmedja, vilket dock inte innebär att framgångsrikt argumenterande inte kan bidra till att skapa en sådan position. Denna position byggs till viss del också upp av andra centrala aktörers, till exempel politiska partiers och lobbyisters, behov av idéer och faktaunderlag.¹²

Samtidigt som tankesmedjorna i relation till politik och samhällsdebatt delvis har tagit över roller som tidigare har spelats av folk rörelseorganisationer står ibland vissa av dessa organisationer bakom tankesmedjor och tankesmedjorna finns såväl till vänster som till höger på den politiska skalan. Det handlar alltså i minst lika hög grad om en förändring av hur arbetet organiseras som av vilka som står bakom det. Vård att nämna i detta sammanhang är Sektor 3, som beskriver sig som en tankesmedja för civilsamhället. Tankesmedjan drivs i föreningsform med ett antal stora etablerade organisationer som huvudmän, och den kan ses som ett av de viktiga exemplen på att det svenska civilsamhället är på väg att formera sig till en mer samlad kategori i samhället.

Tankesmedjans funktion kan sägas vara att samla och förmedla idéer från akademi, samhällsdebatt och organisationsliv som kan användas för att stärka denna organisationskategoris position i samhället. En liknande funktion har för näringslivets räkning fyllts av tankesmedjan Timbro. Samtidigt ligger det i sakens natur att

---

¹¹ McGann & Sabatini, 2011.

¹² McGann & Sabatini, 2011.

tankesmedjorna inte entydigt företräder sina huvudmäns ståndpunkter, och ingenting hindrar heller huvudmännen från att stödja flera tankesmedjor med delvis olika inriktning. Det är inte minst tankesmedjornas position som noder i ett nätverk snarare än som överordnade företrädare för grupper som gör dem till ett så tydligt exempel på nätverkssamhällets framväxande strukturer. Följer man de senaste decenniernas trender i tangentens riktning finns det all anledning att tro att tankesmedjorna kommer att spela en betydande roll i framtiden som en länk mellan organisationer, media, forskning, administration och politik.

En möjlig utveckling tycks alltså vara att civilsamhällets åsiktsformulerande funktion särskiljs och utövas av särskilda professionella organisationer. I kapitel 2 diskuterades resultat som visar att svenskarnas vilja till ideellt arbete är tämligen konstant. Samtidigt finns det anledning att tro att viljan till långsiktigt engagemang i specifika organisationer minskar. Det har bland annat funnits en tendens att vilja arbeta som volontär i organisationer där man inte har förtroendeuppdrag eller ens är medlem. Även om organisationerna nu tycks ha blivit bättre på att värva dessa personer som medlemmar innebär det en förändring i mönstret. Det tycks inte längre alltid handla om att först bli medlem och sedan engagera sig utan i stället kanske om ett sökande efter någonstans att engagera sig där engagemangets form blir en senare fråga. Även andra organisationstyper än ideella föreningar kan dessutom använda sig av volontärer. Kulturministern har till exempel förordat förbättrade möjligheter för volontärer att arbeta ideellt vid statliga kulturinstitutioner, vilka ofta är delar av offentliga myndigheter.¹³

När relationen mellan organisationer och deras medlemmar försvagas blir ideella föreningar och andra organisationsformer mer lika i sina relationer till ideellt aktiva. Som exempel på en ny funktion som uppstår i detta sammanhang kan nämnas den som fylls av Volontärbyrån – en verksamhet som drivs av Forum för frivilligt socialt arbete, som i sin tur är en paraplyorganisation för

---

¹³ Harding, 2012e; 2012f.

socialt inriktade ideella organisationer i Sverige. På sin hemsida beskriver sig Volontärbyrån så här:

[Volontärbyrån är] en ideell verksamhet som via www.volontarbyran.org gör det enkelt för volontärer och ideella organisationer att hitta varandra. Volontärbyrån förmedlar volontäruppdrag i hela Sverige och utbildar frivilligorganisationer i volontärsamordning.¹⁴

Funktionen är alltså att förmedla kontakter mellan potentiella volontärer och organisationer för vilka volontärerna kan tänka sig att göra ideella arbetsinsatser. När folkrörelsemodellen var helt dominerande i Sverige togs det för givet att ideella insatser gjordes av medlemmar i de organisationer där de var medlemmar. Någon förmedlande instans fanns det inte behov av. Om vi under kommande år får se en utveckling mot svagare relationer mellan organisationer och medlemmar, eller mot en minskad betydelse för medlemskapet, kan vi vänta oss att den funktion som Volontärbyrån arbetar för att fylla kommer att öka i betydelse.

Volontärbyrån är heller inte det enda sådana initiativet. Förra året fanns hela 560 så kallade frivilligcentraler runt om i landet.¹⁵ Dessa kan ses som ett försök att på ett nytt sätt organisera relationen mellan organisationerna och de ideellt aktiva som skiljer sig från, och ibland kompletterar, den äldre modellen där relationen bygger på organisationsmedlemskap.

En annan grupp organisationer på frammarsch är enskilda sociala entreprenörer. Ofta är dessa grundare av serviceproducerande verksamheter av den typ som diskuterades i förra kapitlet. Traditionellt tänker vi oss emellertid ofta dessa organisationer som produkter av ett kollektivt engagemang, till exempel i en ideell förening, ett lokalsamhälle eller ett trossamfund. Denna förväntan stämmer ofta också i dag. Samtidigt kan det också vara så att initiativtagaren är en enskild social entreprenör, det vill säga en person som agerar entreprenöriellt helt eller delvis av

---

¹⁴ Volontärbyrån, 2012.

¹⁵ Volontärbyrån, 2012; Einarsson & Hvenmark 2012; Famna 2011.

andra motiv än rent vinstintresse. Den besläktade termen ”samhällsentreprenör” har definierats som en person ”tar ett innovativt initiativ för att utveckla samhällsnyttiga funktioner”.¹⁶ Europeiska kommissionen talar om sociala företag som aktörer som visserligen kan vara vinstdrivande men ”vars främsta mål är att skapa sociala effekter snarare än att skapa vinst för sina ägare”.¹⁷

I och med att ideella organisationer blir mer professionella och ofta drivs med olika typer av projektmedel kan nya marknader öppna sig för konsulter och andra yrkesaktiva i de civilsamhälleliga organisationernas och den offentliga sektorns tjänst. I ett mer flytande civilsamhälle som i mindre grad präglas av institutionaliserade organisationsstrukturer och i högre grad av flexibla lösningar, projektmedel och organisationer drivna av professionella, ökar också betydelsen av entreprenöriellt nystartande av organisationer och verksamheter av olika typer.¹⁸

Framväxten av ett mer flytande civilsamhälle präglad av nätverk och globalisering ska inte tolkas som att den fysiska platsen förlorar i betydelse utan snarare som att individens koppling till denna förändras; den fysiska platsen får ny innebörd när relationen till den inte längre kan tas för given.¹⁹ Ett exempel på detta är hur personer sammanknutna genom en gemensam identitet samlas på en specifik plats, till exempel under en kultur- eller musikfestival. Från de lokala myndigheternas och företagets sida kan stödet till en sådan verksamhet ses som en del av en platsmarknadsföring. Ur civilsamhällesperspektiv representerar de emellertid en delvis ny typ av organisation. I folkrörelsemodellen organiserades ideellt kulturliv i riksorganisationer för olika typer av kultur, vars lokalföreningar antingen utövar amatörkultur (till exempel Amatörteaterns Riksförbund) eller tillhandahåller scener och möjliggör professionella kulturarrangemang (till exempel Folkets Hus och Parker).

---

¹⁶ Gawell et al., 2009.

¹⁷ Europeiska kommissionen, 2011.

¹⁸ Jfr Harding, 2012d.

¹⁹ Castells, 1996; 2011.

Kulturfestivaler arrangeras i dag av lokala ideella föreningar, företag, stiftelser och kommuner, ofta i samarbete med lokalt föreningsliv, företag och kommun. Det är heller inte anmärkningsvärt om finansörerna också inkluderar nationella myndigheter och stiftelser eller EU-bidrag. Samtidigt är de ofta startade av ideella krafter, ofta lokalt, och använder sig i stor utsträckning av volontärer som arbetskraft, även när verksamheten har blivit mycket omfattande. Sådana volontärer knyts inte nödvändigtvis samman av sin koppling till orten eller av medlemskap i en organisation utan snarare av sin relation till den kulturform festivalen fokuserar på, och liksom besökarna kan de komma från hela landet eller från andra delar av världen.

Som exempel kan nämnas Medeltidsveckan på Gotland, en av de större kulturfestivalerna i Sverige. Detta årliga evenemang samlar människor i alla åldrar som är intresserade av medeltiden, allt från barnfamiljer till rollspelsentusiaster. Som en turistattraktion som för några år sedan uppgavs ha runt 200 000 besökare årligen²⁰ framstår Medeltidsveckan som en succé som många svenska kommuner har låtit sig inspireras av. Medeltidsveckan var emellertid inte resultatet av ett offentligt initiativ utan började som ett frivilligt småskaligt evenemang organiserat av lokala entusiaster. I dag samordnas den av en stiftelse med lokala ideella föreningar och Gotlands kommun som stiftare. Ideellt arbete – både informellt organiserat och i föreningsregi – spelar dock fortfarande en mycket stor roll. Av stiftelsen planerade händelser blandas med föreningsarrangerade verksamheter, hantverkare som kombinerar småföretagande och hobby, samt tillresta vars deltagande kanske enbart består i att de klär sig i medeltida kläder eller deltar i folkmassan. För de entusiaster som samlas fyller evenemanget en funktion som fysisk mötesplats för människor från olika delar av Sverige och världen som delar ett intresse för medeltiden. Skillnaden mellan organiserade och

---

²⁰ Turismens Utredningsinstitut, 2007.

oorganiserade amatörer samt mellan amatörer och professionella blir om inte upplöst så i alla fall ofta svår att utskilja.²¹

Liksom många andra kulturevenemang kan Medeltidsveckan ses som ett exempel både på en framväxande informellt organiserad deltagarkultur och på hur ideella organisationer (i detta fall en stiftelse) bidrar både till att möjliggöra sociala möten och meningsfull fritid och till en regions näringsliv (i detta fall genom turism). Hultsfredsfestivalen är ett liknande exempel. Här är det ett musikintresse som drar festivalbesökare och volontärer från Sverige och grannländerna till en ort i Småland, tack vare ett evenemang som en gång startades av lokala ungdomar och som med tiden har växt till ett förenings- och företagskluster med omfattande offentligt stöd. Sådana festivaler lever emellertid bara så länge som de förmår dra till sig deltagare och volontärer.²² Medan Medeltidsveckan bidrar till att skapa en personlig anknytning till Visby som plats utgör Hultsfredsfestivalen ett tydligare exempel på hur platsen närmast är en tillfällighet för dem som samlas där. Upplevelsen skulle i allt väsentligt kunna vara densamma någon annanstans, givet att samma tillresta artister och deltagare samlades där.

Det lokala civilsamhället

Inte bara information och kulturimpulser bidrar till att knyta samman olika geografiska platser i dagens globaliserade nätverks-samhälle. Också människor färdas över världen. I Sverige har invandringen lett till ett samhälle som i allt högre grad präglas av kulturell mångfald. Under efterkrigstiden bildade invandrare i Sverige flera nya riksorganisationer som fick visst statligt stöd. Folkrorelsemodellen sågs fortfarande, inte minst av staten, som det självklara sättet för människor att organisera sig i Sverige. Statliga företrädare väntade sig dessutom att invandrarna skulle bevara sina ursprungsländers kultur och kanske också återvända

---

²¹ Gustavsson, 2002; Harding, 2012f.

²² Bjalesjö, 2010; Nielsén, 2010.

dit efter att ha arbetat en tid i Sverige. Stödet kom därför att gå till riksorganisationer för personer med gemensamt ursprungsland.²³ Fler sådana organisationer har grundats allt eftersom personer från fler länder har etablerat sig i Sverige, och statliga bidrag till vad som nu kallas etniska organisationer fördelas i dag av Ungdomsstyrelsen.²⁴

Organisatoriskt sett är de etablerade etniska riksförbunden typiska svenska folkrörelseorganisationer. Forskare som har studerat föreningslivet i invandratäta förorter har emellertid noterat flera skillnader. Sociologen Lisa Kings²⁵ har till exempel beskrivit ett rikt föreningsliv i invandratäta förorter som på många sätt strider mot den dominerande negativa mediebilderna av dessa områden. Trots att många av dessa föreningar är medlemmar i etniska eller andra riksförbund har de enligt Kings framför allt en stark lokal förankring i det egna närområdet med verksamheter som ofta har uppkommit för att fylla specifika lokala behov, inte sällan i samarbete med offentliga organ. Exempel på verksamheter och föreningar som fyller olika sådana behov kan vara organiserad hjälp med läsläsning, kvinnoorganisationer och religionsundervisning i föreningsregi. Ofta fungerar föreningarna också helt enkelt som mötesplatser och offentligt rum. Föreningarnas verksamhet är alltså ofta mer förankrad i lokalsamhället än i dess organisatoriska sammanhang på nationell nivå.

Etniska gränsdragningar förekommer samtidigt såväl i uttalat etniska organisationer som i andra sammanhang, som till exempel den Rinkebybaserade somaliska kretsen av Naturskyddsföreningen eller den starka närvaron av unga med somalisk bakgrund bland de aktiva i Rinkeby Folkets Hus, en förening som nu arbetar med att anpassa verksamheten för dessa. Förenings-tillhörigheten blir en lösning på ett praktiskt problem, en juridisk form för att till exempel kunna hålla med lokal och hantera pengar. Föreningarna präglas i hög grad av vem som har dragit igång

²³ SOU 1974:69; Borevi, 2002; Harding, 2007.

²⁴ Ungdomsstyrelsen, 2012b.

²⁵ Kings, 2011; 2012.

olika verksamheter, vem som har förmått driva dem och vilka grupper som har behov av den – något som dock kan sägas om de flesta mindre, och i synnerhet nystartade, ideella verksamheter.

I termer av integration och socialt kapital kan detta ses på flera sätt. Å ena sidan har många befarat att särorganisering leder till isolering från det övriga samhället, det vill säga till uppbyggnad av endast sammanbindande socialt kapital på det överbryggandes bekostnad. Det har också hävdats att strukturerna i många föreningar i den urbana periferin inte präglas av demokrati och öppenhet utan av mer slutna och patriarkala traditioner.²⁶ Å andra sidan innebär organisationsformen i sig ett visst mått av öppenhet och knyter samman andra verksamheter över hela landet med de nya föreningarna och verksamheterna. Den bidrar med andra ord till att bygga upp överbryggande socialt kapital. Engagemang i till exempel riksorganisationen Folkets Hus innebär tillträde till mötesplatser för engagerade med olika bakgrund från olika delar av landet, även om en viss grupp dominerar i en viss krets.

Detta föreningsliv är också, liksom i fallet med många andra svenska föreningar, i stor utsträckning beroende av offentliga medel och av ideella arbetsinsatser. Vid sidan av statliga och kommunala bidrag präglas den offentliga finansieringen av de initiativ som har skapat de olika verksamheterna och av de samarbeten som de har förmått skapa med kommunala och andra offentliga företrädare. Ofta tar lokala föreningar på sig rollen som utförare av verksamhet som tidigare har varit offentlig. Klas Borells kvantitativa studier av muslimska föreningars roll i den sociala sektorn²⁷ överensstämmer med Kings bild av ett föreningsliv som inte bara är väl integrerat i det omgivande lokalsamhället utan som också ofta samverkar med företrädare för den offentliga sektorn. Därmed tillbakavisar han den bild som ibland har getts av

---

²⁶ Carlbom, 2003.

²⁷ Borell, 2011.

dessa organisationer som isolerade och arbetande med att bygga upp en alternativ välfärdssektor.

Till detta föreningsliv hör inte minst religiösa organisationer såsom österländska kyrkor och muslimska organisationer. På nationell nivå är dessa organiserade i riksorganisationer och paraplyorganisationer, till exempel studieförbund, men samtidigt är de tydligt förankrade i ett lokalsamhälle och ofta också i transnationella nätverk och organisationer där de samverkar med andra organisationer i den egna gruppen såväl i minoritetsställning i Europa och USA som i respektive grupps ursprungsländer.²⁸ Trots att det kan finnas anledning att betona såväl den lokala som den transnationella kontexten är det värt att också betona att dessa organisationers nationella nivå i dag fyller en viktig funktion som röstbärare och som gränssnitt i kontakten med myndigheter och andra organisationer på nationell nivå. Studieförbundet Ibn Rushd gör det till exempel möjligt för sina medlemsorganisationer att delta i folkbildningssfären och ta del av de resurser och samarbetsmöjligheter som finns där.²⁹ Trots, eller kanske till och med på grund av, inbäddningen i det lokala välfärdssamhället ser Kings emellertid en risk för att ett betydande fokus på det lokala kan löskoppla denna nivå från den nationella, och därmed försvaga de nationella organisationernas möjligheter att ge medlemmarna en oberoende röst i det nationella politiska samtalet. Den i folkrörelsemodellen centrala länken mellan lokalt och nationellt bryts alltså upp.³⁰

Samtidigt kan de lokala föreningarnas fokus på lokala frågor ses som ett exempel på en ökad funktionsuppdelning i civilsamhället, vilken förekommer också i andra sammanhang. I ett land där demokratin förankring i civilsamhället länge har ansetts central blir det en viktig utmaning att se till att denna förankring gäller hela civilsamhället, inte bara delar av det, även då lokala föreningar finner nya funktioner. Denna utmaning hänger nära

---

²⁸ Borell, 2011; Harding, 2012g.

²⁹ Harding, 2012b; 2012c; 2012d.

³⁰ Kings, 2011; 2012.

samman med civilsamhällets roll som mötesplats för människor med olika bakgrund och i olika delar av samhället.

Gränssnittet mellan nytt och gammalt

Att riksorganisationer fungerar mer som förmedlande länkar än som överordnade samordningsorgan är ingenting unikt för de etniska eller muslimska organisationerna. Tvärtom tycks till exempel många riksorganisationer för amatörer i kultursektorn fylla en liknande funktion för sina lokala föreningar.³¹ Också för de serviceproducerande organisationerna bildas nu, som beskrevs i förra kapitlet, nya paraplyorganisationer för att de på ett tydligare sätt ska ha en röst i relationen till staten. I och med uppbyggnaden av nationella paraplyer kan det göras möjligt att på statlig och europeisk nivå bygga direkta relationer till de nya organisationer som nu håller på att växa fram, och som kan komma att växa fram i en nära framtid, för att motsvara de relationer som tidigare har funnits mellan staten och de etablerade folkrörelseorganisationerna. Samtidigt innebär detta i sig en utmaning eftersom det handlar om att bygga upp relationer mellan staten och civilsamhällets organisationer utan att dessa i allt för hög grad bidrar till att gynna vissa organisationer framför andra, vilket dels skulle kunna upplevas som orättvist, dels riskera att bidra till att förstärka civilsamhällets organisatoriska strukturer genom att utestänga nya.

Samtidigt handlar det om att hitta nya strukturer för att möjliggöra uppbyggnaden av överbryggande socialt kapital, som i de processer där nationella organisationer bidrar till att föra samman människor från olika lokala kontexter genom att möjliggöra kontaktbyggande på det nationella planet mellan människor som fortfarande bibehåller sina kontakter nedåt i organisationen. Sådana processer borde vara minst lika möjliga i nätverks-samhället som tidigare men de kan inte tas för givna. Här kan

---

³¹ Harding, 2012c; 2012d; 2012e.

nya paraplyorganisationer ha en viktig och utvecklingsbar roll att spela men bara om de upprätthåller goda kontakter med sina medlemsorganisationer – något som också är nödvändigt för att de ska kunna fylla sin roll som röstbärare för dessas medlemmar.³²

Många paraplyorganisationer tillhandahåller redan i dag plattformar för möten mellan aktiva i olika organisationer och arbetar med informationsspridning och utbildning. Ideell Arena är ett exempel på detta på generell nivå medan till exempel Sveriges Ungdomsorganisationer (LSU) fyller en liknande funktion för ungdomsorganisationerna. I båda fallen är arbetet främst inriktat på nationell nivå men liknande eller motsvarande funktioner skulle i framtiden också kunna upprättas på regional och lokal nivå och därigenom bidra till att knyta samman olika nivåer och organisationer med överbyggande socialt kapital. I de etablerade folkrörelserna sköts denna funktion traditionellt antingen internt eller av studieförbunden, som i vissa fall också har tagit liknande roller i förhållande till nya sociala rörelser.

Det kan alltså finnas anledning att inte övervärdera skillnaderna mellan de informellt och de formellt organiserade delarna av civilsamhället eller mellan nya och gamla organisationer. Nya organisationer tar ofta efter de gamla, men minst lika viktigt är att även de gamla organisationerna anpassar sig efter nya förhållanden, om än med helt andra utgångspunkter än de nya organisationerna. Verksamheterna är visserligen ofta mycket olika men informellt organiserad verksamhet kan ge upphov till formella organisationer, om ett behov uppstår. Både informella nätverk och nyetablerade organisationer kan samarbeta med sedan länge etablerade organisationer. När nya sociala rörelser möts i Sverige har detta till exempel ofta skett i sociala forum organiserade i lokaler tillhandahållna av arbetarrörelsen studieförbund ABF.³³ Rockband övar i statligt finansierade lokaler som ägs av studieförbunden. ABF har sedan länge merparten av de

---

³² Jfr. Harding, 2012a.

³³ Nordvall, 2008.

etniska riksorganisationerna som medlemmar. Ett flertal ortodoxa kyrkor är medlemmar i studieförbundet Bilda och en grupp muslimska organisationer har etablerat det nya studieförbundet Ibn Rushd. Den till medlemsantalet största ungdomsorganisationen i landet är nu Sverok, som organiserar personer som håller på med rollspel och datorspel – aktiviteter som annars lätt associeras med informella eller kommersiella nätverk.³⁴ Etablerade organisationer har resurser som byggnader, erfarenhet, struktur och nätverk av kontakter som de kan bidra med i samarbete med nyare organisationer och verksamheter, som å sin sida kan bidra med nätverk och erfarenheter i attraktiva målgrupper, till exempel den yngre generationen och personer med utländsk bakgrund.

Skälen till att också nya verksamheter bygger upp nationella organisationer liknande de äldre folkrörelseorganisationernas kan sökas i den höga graden av samspel mellan stat och civilsamhälle i Sverige. Många, inte minst nya, organisationer är beroende av offentliga medel från statlig, landstingskommunal och primärkommunal nivå. Detta bidrar till en anpassning av organisationsformerna till folkrörelsemodellens etablerade hierarki med riksorganisation, distrikt och lokalföreningar. Det ingår också i många bidragsgivande instansers förväntningar att civilsamhället är organiserat på detta sätt, och sådana förväntningar tenderar att bli självuppfyllande och därmed bidra till att bevara den organisatoriska homogeniteten.³⁵ Åtminstone på nationell nivå tycks detta inkludera de serviceorienterade organisationerna. Den ideella föreningen är också ofta det mest praktiska sättet att skapa en juridisk person under svensk lag, där den ideella föreningen är den i särklass enklaste formen av juridisk person att skapa.³⁶ Detta kan bidra till att den kommer till användning även i verksamheter som helt saknar koppling till det etablerade föreningslivet. Såväl på nationell som på europeisk nivå byggs nu också ytterligare organisatoriska nivåer i syfte att effektivare kunna påverka politikens utformning.

---

³⁴ Harding, 2011a; 2011b; 2012d.

³⁵ Harding, 2012d.

³⁶ Hemström, 2005.

Vilka formella organisationsformer som kommer att dominera i framtidens civilsamhälle kan alltså väntas bero inte bara på vilka juridiska former som står till buds utan också på vilka organisationsformer som gynnas av inte minst statliga finansiärer. Civilsamhällets framtida organisering beror inte minst på den politik som riktas mot det. Hittills har denna politik i Sverige varit relativt stabil och om den fortsätter att vara stabil kan vi alltså vänta oss en fortsatt stabilitet i organisationsformerna där nya organisationer åtminstone i viss utsträckning och i synnerhet på nationell nivå antar äldre former.

Samtidigt finns det all anledning att vänta sig nya former i ett allt mer nätverksartat och flytande civilsamhälle. Ser man bortom formen som medlemsbaserad organisation kan de nya paraplyorganisationerna jämföras med andra typer av lobbyorganisationer och de är sällan överordnade sina medlemmar på det sätt som riksorganisationen har varit i traditionella folkrörelseorganisationer. I stället kan de beskrivas som exempel på organisationslivets professionalisering i form av professionella noder som specialiserar sig till exempel på att företräda flera organisationer gentemot staten, eller på att anordna utbildningar.

Samtidigt förändrar kommunikationstekniken de etablerade organisationernas interna strukturer; ny programvara kan till exempel användas för att arrangera möten och mötesförberedelser utan behov av att träffas fysiskt. Detta kan på sikt komma att bidra till att göra lokalorganisationerna mer integrerade i den nationella organisationen, bidra till att rädda riksorganisationer med få medlemmar utspridda över olika delar av landet och stärka den interna demokratin. Under ytan på ett till synes stabilt civilsamhälle kan vi alltså se en allt mer långtgående omvandling.

Utänför, men ibland också inom, de etablerade organisationerna, tar sig utvecklingen av internetbaserade mötesformer och system för omröstningar ibland mer experimentella former. Som exempel på nya modeller som utvecklas tillsammans med nya elektroniska lösningar för att hantera omröstningar och beslutsprocesser kan nämnas det som kallas dynamisk representativitet,

flytande demokrati eller delegerad demokrati, där beslut fattas av valda företrädare till vilka de röstberättigade överlåter sin röst. Till skillnad från i en konventionell representativ demokrati beror varje representants röstmässiga tyngd på det exakta antalet röster som hon eller han har fått. Varje röst kan dessutom i varje ögonblick ändras via programvaran och väljarens förtroende därmed tas tillbaka.³⁷ Ett sådant system förutsätter mindre långsiktigt förtroende än konventionell representativ demokrati och det kan därmed vara bättre anpassat till ett mer individualistiskt och flytande samhälle, men det kan också ifrågasättas huruvida det erbjuder långsiktighet i beslutsfattandet. Hittills är metoden jämförelsevis oprövad, men de närmaste åren kan vi mycket väl få se nya demokratiska metoder i många organisationer, givet att inte den organisatoriska stabiliteten visar sig övermäktig.

Mycket tyder på att några av de för den framtida utvecklingen viktigaste trenderna står att finna i skärningsfältet mellan etablerade grupper, informella nätverk och kommunikationsteknik, exempelvis i de metoder som användes av Obamakampanjen inför presidentvalet i USA 2008. Denna kampanj utmärkte sig i jämförelse med tidigare kampanjer genom det framgångsrika användandet av stora mängder ofta unga volontärer som i stor utsträckning värvades och organiserades med hjälp av olika av internet- och telefonbaserade modeller och som dessutom ofta var aktiva på nätet. Bland annat använde man sig av en applikation för mobiltelefoner, vilken hjälpte volontärer att prioritera röstvärvningssamtal beroende på det politiska läget i olika delstater.³⁸ Man arbetade också på liknande sätt mot potentiella givare och kunde därmed arbeta med stora mängder små donationer, inte enbart med större givare. Det handlade alltså om att kampanjen gjorde sig till en central sammanbindande nod i ett brett nätverk av volontärer och sympatisörer, inte i egentlig mening om svärbeteende, och det verkar troligt att sådana metoder kommer att förfinas betydligt under kommande år. Olikt

---

³⁷ Se t.ex. Ford, 2002; Harding, 2011c; VoteIT, 2012.

³⁸ Santer & Putnam, 2010.

partimedlemmar har de som var aktiva i Obamakampanjen inga möjligheter att ställa "sin" kandidat till svars, annat än de vägar som finns tillgängliga för partimedlemmar och medborgare i stort. När det gäller möjligheten att utkräva ansvar utvecklar sig denna mer indirekt i och med att nya metoder för nyhets- och informationsspridning utvecklas.

Det kanske främsta exemplet på senare år på hur politiska omvälvningar går till i nätverkssamhället skulle kunna vara det som har kallats den arabiska våren. Betydelsen av olika faktorer diskuteras fortfarande och kommer med all sannolikhet att fortsätta att diskuteras.³⁹ En faktor som ofta har betonats har dock varit de sociala mediernas betydelse för mobiliseringen, både för enskilda demonstrationer och för den internationella spridning som revolten fick. Detta kan ge en fingervisning om internets betydelse som organisationsfaktor när det utgör ett nätverk för organisering snarare än enbart ett medium för en specifik sändare. Det säger också en hel del om hur internet kan kombineras med andra former av nätverk som i stället bygger på direkta kontakter från person till person.

Risken finns dock att det som har kallats den arabiska våren i vissa länder också kan komma att utvecklas till ett exempel på nätverksstrukturernas svaghet när de saknar fastare organisatoriska former. I en kommentar till händelseutvecklingen i Libyen reflekterade Robert D. Putnam kring att det i ett kaotiskt läge tenderar att vara den kraft i samhället som är bäst organiserad som avgår med segern:

Makt vilar i den moderna världen på den underliggande sociala ordningen, så att fråga vem som kommer att styra är att fråga vem som är bäst organiserad. I Ryssland 1917 var svaret bolsjevikerna, i Iran 1979 var svaret Khomeinis militanta islamister och i Egypten 2011 tycks svaret vara militären.⁴⁰

---

³⁹ Se t.ex. Kirolos (2012) för en beskrivning där de nya medierna inte ställs i centrum men där deras funktion i informationsspridningen ändå framgår, liksom betydelsen av andra informella nätverk.

⁴⁰ Putnam (2011) med hänvisning till Moisey Ostrogorsky och Robert Michels. Citatet är översatt av denna rapportens författare.

Senare har militären i Egypten fått ge plats inte minst för personer med bakgrund i Muslimska brödraskapet, även det en välorganiserad aktör. Stämmer Putnams beskrivning kan det tala för att verkligt decentraliserade nätverk fungerar bättre för mobilisering än för att etablera en långsiktig position. För det krävs mer institutionaliserade organisationsformer, även om dessa kan använda sig av nätverken. Samtidigt är det troligt att vi i olika sammanhang kommer att se en utveckling av nya hybrida organisationsformer som kombinerar drag av både nätverk och mer traditionella former. Frågan om vilken organisationsform som innebär att aktören är "bäst organiserad" kvarstår.

Nätverkandets konsekvenser i civilsamhället

Tolkad i Putnams termer om överbryggande och sammanbindande socialt kapital kan utvecklingen av sociala medier ses som positiv eftersom den bidrar till att människor får kontakt med ett större antal andra, ofta utspridda över ett stort område. Samtidigt finns en tendens att internet skapar kontakter i första hand mellan människor som delar preferenser. Traditionella breda nyhetsmedier ersätts med smalare. Detta skulle i så fall tala för en fragmentering av samhället, i synnerhet med avseende på den nationella gemenskapen. Samtidigt bildas nya transnationella nätverk på internet, där också synnerligen nischade intressen ofta leder till kontaktbyggande över stora avstånd. Detta är rimligen en utveckling som kan väntas fortsätta, vilket i så fall skulle leda till en förstärkning av inte minst relativt ytliga kontakter.

Ytliga sociala kontakter är just sådana som Putnam anser är centrala i uppbyggnaden av överbryggande socialt kapital, eftersom de närmast per definition sträcker sig utanför den närmaste sociala kretsen. Den ökade kommunikationen över internet skulle alltså bidra till ett stärkt överbryggande socialt kapital inte bara inom nationalstaten utan också transnationellt. Vissa band försvagas och andra förstärks, beroende på vilka internetanvändarna kommer att välja att kommunicera med.

Ser man till civilsamhällets funktion som motvikt till staten och marknaden har de internetbaserade nätverken redan nu visat sig kunna ha stor kraft, åtminstone då det handlar om att snabbt reagera på olika företeelser i samhället men också som forum för diskussion. Möjligen kommer denna förmåga att förändras framöver när professionella aktörer blir skickligare i att hantera nätverksbyggandet och mobiliseringen, men det är ändå möjligt att civilsamhälleliga aktörer skulle kunna få ett försteg här som en följd av sin höga trovärdighet.

När det gäller civilsamhällets röstbärfunktion innebär detta en tydlig potential för opinionsbildning både för och vid sidan av de etablerade folkrörelserna. Däremot är det mindre självklart hur nätverksamhället framväxt kommer att påverka civilsamhällets förmåga att aggregera och företräda medborgarnas åsikter. Å ena sidan ger kommunikationstekniken ständigt växande möjligheter att kommunicera, samla in och bearbeta information. Å andra sidan saknar nya typer av aktörer i civilsamhället motsvarigheter till de äldre medlemsbaserade organisationsformernas interna representativa demokrati. Företrädare för en tankesmedja kan ha mycket att tillföra debatten men företräder inte som sådan några medlemmar eller större befolkningsgrupper. Upprop baserade på Facebook och liknande kan vara kraftfulla skeenden i samhället men har hittills framför allt varit reaktiva och samlat människor tillfälligt. För att kunna fatta beslut i frågor där oenighet råder krävs fortfarande avgränsade organisationer där röstberättigade medlemmar kan skiljas från icke medlemmar. Utvecklingen av modeller för beslutsfattande på internet, och därmed av mer formella organisationer i den virtuella världen, kan därför visa sig avgörande för det framtida civilsamhällets utveckling, eller åtminstone för delar av detta.

När det gäller funktionen som demokratiskola ger informella organisationsformer inte samma kunskaper om den representativa demokratin som de traditionella folkrörelserna. Däremot finns det anledning att tro att nya typer av aktiviteter och beslutsformer kan ge erfarenhet av opinionsbildning, ledarskap och kontaktbyggande som kan vara synnerligen användbar för med-

borgare i dagens och framtidens demokrati, inte minst för medborgare som vill vara verksamma i framtidens civilsamhälle.⁴¹ Liksom utvecklingen av nya former för social service kan utvecklingen av nya former för demokrati och diskussion bli en viktig del av civilsamhällets innovativa bidrag till samhällsutvecklingen, oavsett om den sker i nya eller gamla organisationer.

En väsentlig utmaning, kanske mer för civilsamhället än för staten, ligger således i att också i framtiden skapa mötesplatser för människor att diskutera samhällsfrågor och knyta kontakter samt att ta fram representanter för olika strömningar i samhället som har den demokratiska legitimiteten att representera dem. Utvecklingen av nya elektroniska plattformar pågår redan. I vilken mån de kommer att ersätta eller komplettera existerande former för representativ demokrati återstår dock att se.

Staten kan på ett liknande sätt välja att ta sig an utmaningen att bygga och utveckla lösningar för att dels träda i direkt kontakt med medborgarna och ta del av deras åsikter, dels möta och träda i dialog med företrädare för de civilsamhälleliga organisationer som bäst representerar samtida strömningar i samhället. Medan det tidigare korporativa förhållandet till etablerade folk rörelser kan ha bidragit till att förstelna civilsamhällets former och i allt för hög grad integrera dem i den statliga sfären menar åtminstone vissa företrädare för civilsamhället att det i dag finns en risk för att politiker och myndigheter i alltför hög grad fjärrar sig från civilsamhället och utestänger detta ur det politiska samtalet. Detta gäller inte minst de serviceproducerande organisationerna, som samtidigt själva står inför en likande utmaning i att upprätthålla kontakten med gräsrotterna.

Även om svenskarnas engagemang tycks fortsatt starkt, och även om till exempel datorspelande och andra aktiviteter i den virtuella världen inte tycks hota engagemanget i andra sammanhang, återstår utmaningen för civilsamhället att upprätthålla engagemanget i en tid då allt fler aktiviteter tävlar om medborgarnas uppmärksamhet. Hittills tycks det inte som att

---

⁴¹ Jfr Harding, 2012d.

engagemanget som sådant skulle vara hotat; däremot tycks det som att vissa grupper i samhället liksom tidigare är mindre aktiva. Det kan dessutom finnas en risk för att företrädare för såväl stat som mer inflytelserika organisationer tappar kontakten med de sammanhang som till exempel unga och personer med invandrabakgrund engagerar sig i. Att hitta nya vägar för denna kontakt förblir en stor utmaning, liksom det förblir en utmaning för de etablerade organisationerna att dra till sig engagerade personer från hela samhället.

5

Utmaningar på vägen mot framtidens civilsamhälle

5 Utmaningar på vägen mot framtidens civilsamhälle

Ett nytt kontrakt?

”Ni talar alla om förändring, men allt jag kan se är stabilitet!”¹ Så kommenterade den tyska civilsamhällesforskaren Annette Zimmer för ett par år sedan ett seminarium om utvecklingen i det de skandinaviska ländernas civilsamhälle. Detta är fortfarande en helt rimlig beskrivning av utvecklingen i Sverige det senaste decenniet, åtminstone i jämförelse med många andra delar av världen – kanske i synnerhet om man tar hänsyn till de omfattande nedskärningar som den ekonomiska krisen har lett till på sina håll.

Under större delen av 1900-talet har det svenska civilsamhället dominerats av till medlemsantalet stora folkrörelseorganisationer som arbetat i nära samarbete med staten och som samtidigt har burits av ett omfattande ideellt engagemang bland sina medlemmar. I vad som kan beskrivas som ett socialt kontrakt har staten involverat folkrörelseorganisationerna i sina beslutsprocesser som representanter för olika grupper i samhället, samtidigt som den offentliga sektorn har svarat för huvuddelen av produktionen av välfärdstjänster. Staten har också bidragit ekonomiskt till de ideella organisationerna genom olika bidragssystem. Jämfört med de resurser som i andra länder tillåter ideella organisationer att vara betydande producenter av välfärdstjänster framstår dessa bidrag dock som begränsade.

---

¹ Wijkström & Zimmer, 2011, s. 7. Citatet är översatt av denna rapportens författare.

Åtminstone till vissa delar tycks dock detta kontrakt nu vara på väg att förändras. De etablerande folkrörelserna är något försvagade i sina kontakter med staten och genomgår samtidigt inre förändringar. Den hittillsvarande utvecklingen pekar dock mot att de kommer att fortsätta att vara en betydande aktör i svenskt föreningsliv och svensk politik under lång tid framöver. Det är till och med så att nya grupper och verksamheter helt eller delvis har kommit att anpassa sig till folkrörelseorganisationernas former, så som till exempel har skett i de etniska och muslimska organisationerna.

Vid sidan av dessa etablerade mönster kan man ändå tala om ett nytt kontrakt mellan stat och ideella organisationer som håller på att etableras.² Sedan början av 1990-talet har allt större delar av välfärdssektorn genomgått valfrihetsreformer eller kontrakterats ut. Huvuddelen av de verksamheter som drivs med offentliga medel av icke offentligägda aktörer drivs i dag av vinstdrivande aktörer. Detta hindrar dock inte att mängden icke vinstdrivande aktörer som producerar välfärdstjänster också har ökat och kan komma att fortsätta öka under de kommande decennierna. Oppositionella röster menar att organisationer som drivs av idémotiv snarare än av ekonomiska vinstmotiv är bättre lämpade för att utföra välfärdstjänster. Andra ser dem som ett viktigt alternativ till de vinstdrivande organisationerna, vilka på ett viktigt sätt kan bidra till sektorns mångfald.

Under 2008 gjordes ett försök att explicit formulera en överenskommelse mellan regeringen, Sveriges Kommuner och Landsting samt ett stort antal civilsamhälleliga organisationer. Denna överenskommelse kan komma att bilda grunden för den fortsatta utvecklingen av ett nytt förhållande mellan offentlig sektor och civilt samhälle. Också på europeisk nivå pågår ett arbete med att formulera nya strategier för att främja innovation och entreprenörskap i den ideella sektorn. Fortsätter detta arbete kommer det, tillsammans med de ideella organisationernas ökande samarbete över gränserna och etablering av närvaro i Bryssel, med största

---

² Wijkström, 2012.

sannolikhet att bidra till en utveckling som leder till en ökad likriktning av de olika ländernas civilsamhälleliga organisationer och statliga relationer till dessa. Framtidens svenska civilsamhälle kan förväntas formas i mötet mellan sådana internationella influenser och de förhållanden och traditioner som redan är etablerade i Sverige.

I mötet mellan stat och civilsamhälle

Framtidens civilsamhälle kommer också att formas i mötet mellan stat och civilsamhälleliga organisationer. Staten är fortfarande en viktig finansiär av det svenska civilsamhället och stödsystemens utformning är en av de centrala faktorer som påverkar organisationernas struktur och verksamhet. Detta inflytande kommer inte att minska om civilsamhällets organisationer i ökande grad tar på sig rollen som producenter av offentligt finansierade välfärdstjänster, så till vida den skattefinansierade sektorn inte minskar drastiskt.

Detta ställer emellertid de civilsamhälleliga organisationerna inför ett dilemma. De under 1900-talet uppbyggda systemen för att stödja civilsamhällets organisationer i hög grad byggde på en vilja att undvika statlig styrning av verksamhetens innehåll. Med ökade uppgifter som genomförare av skattefinansierad verksamhet följer en ökande mängd utvärderingar och krav från finansiärernas sida. I hela den offentliga sektorn ökar också användningen av detaljerade utvärderingar som styrsystem. De civilsamhälleliga organisationerna riskerar därmed att hamna i en situation som har beskrivits som att de "säljer sin själ". För att erhålla offentliga uppgifter kan de komma att behöva ge upp delar av sin självständighet och de ideal som ursprungligen drev organisationen. Därmed förlorar de också det som var deras främsta tillgång, också ur det offentliga perspektiv; själva syftet med många av de reformer som har genomförts har inkluderat att öka medborgarnas valfrihet och överföra makt närmare brukarna. Starkt och detaljerad styrning riskerar däremot att leda till likriktning. En central utmaning i

utformandet av framtidens politik blir därmed att skapa stödformer som kan garantera kvaliteten och den rättvisa tillgängligheten till viktiga välfärdstjänster utan att allvarligt skada mångfalden och självbestämmandet i civilsamhället.

I många av de länder där civilsamhället sedan länge fyller en funktion i utförandet av offentligt finansierade välfärdslösningar har detta åtminstone till viss del varit ett sätt att hantera mångfald i samhället. När enighet om grundläggande livsåskådningsfrågor har saknats har man i stället låtit olika gemenskaper inom samhället i varierande utsträckning organisera sin egen välfärd, delvis för att stora grupper i samhället har haft större tillit till aktörer i civilsamhället än till staten. I länder som Tyskland och Nederländerna har detta lett till uppbyggnaden av stora offentligfinansierade välfärdsorganisationer med kopplingar till katolska kyrkan, de protestantiska kyrkorna och andra religiösa samfund men också till arbetarrörelsen. I USA har ett än mer pluralistiskt samhälle utvecklats tillsammans med ett system där privata och donationsfinansierade lösningar, ofta organiserade i civilsamhället och med kopplingar till olika samfund, spelar betydligt större roll.

I ett Sverige som allt mer präglas av en mångfald i värderingar och kulturell bakgrund kan man tänka sig en utveckling som ger brukarna valfrihet mellan välfärdstjänster med en större eller mindre grad av skillnad i inriktning. Sverige har redan både friskolor och sjukhus med viss koppling till trossamfund. Det ligger dock ett viktigt vägval i hur stora skillnader som ska tillåtas mellan sådana organisationer. Här finns en avvägning mellan å ena sidan individers och gruppers möjligheter att utforma sina egna liv, och å andra sidan statens roll som garant för rättvisa och kvalitet i offentlig service, men också dess roll som nationalstat med ambitionen att försöka skapa eller upprätthålla gemensamma grundvärderingar eller kultur bland medborgarna.

Någon form av statligt stöd till civilsamhället förekommer i stort sett i hela den industrialiserade världen. I Sverige har den dominerande formen länge varit organisationsbidrag som relaterats till organisationernas medlemsantal eller verksamhetsstorlek men

som mer eller mindre uttalat har försökt undvika att styra verksamhetens innehåll. De former som nu tycks vara på väg att öka är de som innebär olika former av offentlig finansiering av organisationer för att utföra en viss politiskt beslutad verksamhet. Detta kan göras på flera sätt:

- genom lösningar som styr de offentliga medlen dit brukaren önskar (som till exempel i dagens friskolesystem)
- genom upphandlingar, det vill säga att offentliga köpare finansierar en verksamhet som väljs ut efter kostnads- eller kvalitetskriterier
- genom system där det offentliga stödet följer brukarnas val
- genom öppnare samarbeten mellan offentliga och civilsamhälleliga aktörer där de senare ges större inflytande över utformningen än vid en ren upphandling
- genom att göra gåvor till dess organisationer skatterättsligt gynnsamma för givaren.

Fler lösningar kan naturligtvis tänkas, liksom åtskilliga varianter och kombinationer av dessa. I samtliga fall har staten en definierande och gränsdragande maktposition. I de traditionella organisationsbidragen lämnas makten att utforma verksamheten åt organisationerna. I de servicefinansierande modellerna behåller staten mer makt men överför i valfrihetsbaserade modeller makt också till brukaren, i upphandlingsmodeller behålls denna hos den offentliga sektorn, i samarbetslösningar överförs viss makt i stället till den ideella samarbetspartnern och i skatteavdragsmodeller ges makten att välja åt givaren medan staten behåller makten att definiera vilka organisationer eller verksamheter som kan anses godtagbara som avdragsberättigande välgörande ändamål. När det gäller andra modeller för att med hjälp av skattesystemet gynna ideella organisationer kan det återigen handla om att låta dessa behålla en större mängd ekonomiska medel och därmed också en större makt att finansiera verksamhet.

Hur systemen utformas för framtiden kommer med all sannolikhet att vara ett viktigt vägval för det svenska civilsamhället

utveckling. Det behöver inte innebära att det finns ett system som är att föredra eller att staten kommer att välja ett enhetligt system. Tvärtom är det fullt möjligt att skilda lösningar kommer att växa fram inom olika sektorer och för olika verksamheter och att olika delar civilsamhället därför kommer att få tydligt skilda förutsättningar. En sådan utveckling kan å ena sidan komma att betraktas som orättvis av många (med rätta om systemet i alltför hög grad utformas ad hoc), men den kan å andra sidan, under vissa omständigheter, komma att gynna mångfalden i det svenska civilsamhället och möjliggöra för olika verksamheter att utvecklas efter sina egna förutsättningar. Detta skulle i sin tur kunna stärka civilsamhällets innovativa potential och, givet tillräcklig flexibilitet, samtidigt stödja för organisationerna i att fylla sina olika funktioner.

Civilsamhällets samhällsroll

Civilsamhällets funktion som röstbärare förutsätter såväl mångfald som oberoende om dess organisationer ska kunna ge röst åt och agera för skilda grupper i samhället med delvis motsatta intressen och åsikter. Detta torde gälla i minst lika hög grad i ett samhälle som i ökande grad präglas av mångfald. Detta kan ses som den ena sidan av 1900-talets folkrörelsepolitik. Den andra är i så fall funktionen som demokratiskola. Medan folkrörelsepolitiken har strävat efter att inte styra organisationernas verksamhet har den nämligen ofta ställt som ett krav för offentliga bidrag att organisationerna ska vara demokratiska. I praktiken har det offentliga kommit att stödja i första hand den specifika typ av stora medlemsdemokratiska organisationer som här beskrivs som folkrörelseorganisationer. Arbetet i dessa organisationer har under lång tid präglat den demokratisyn som inte minst många av våra ledande politiker har haft. Det höga deltagandet i dessa organisationer har emellertid också bidragit till att dessa erfarenheter har delats av en stor del av befolkningen, vilket i sin tur kan ha bidragit till att stärka förtroendet mellan medborgare och politik.

Förblir aktiviteten i demokratiska organisationer hög, vilket mycket tyder på, kommer denna funktion att fortsätta att fyllas.

En ökad mångfald i civilsamhällets organisationsformer innebär samtidigt en förändring i hur civilsamhället kan komma att fungera som en skola i demokrati. Olika utformningar av den interna demokratin kommer att ge olika erfarenheter. Detta innebär att en ökad mångfald kan leda till uppkomsten av nya politiska idéer och lösningar. En sådan utveckling bidrar till en ökad pluralism i synsätt på demokratin i samhället.

Den höga aktiviteten i civilsamhället kan tolkas som att det väl uppfyller funktionen att bygga upp socialt kapital. Sammanbindande socialt kapital byggs inom en mängd olika organisationer men också i gemenskaper på internet och i olika typer av nätverk. Frågan är emellertid om civilsamhällets strukturer stödjer ett överbryggande socialt kapital mellan de olika grupperna eller enbart det sammanbindande inom dem. Detta är, liksom många andra frågor när det gäller civilsamhället, ett område som kan behöva utforskas ytterligare.

Av allt att döma har folkrörelsemodellen bidragit till att bädda in de lokala föreningarna i ett nationellt sammanhang. Den gemensamma föreningsstrukturen har dessutom skapat gemensamma erfarenhetsramar. När denna hierarkiska ordning ersätts av nätverk blir relationerna mer mångfaldiga och mindre tydliga. Också i detta sammanhang framstår det som en avgörande utmaning såväl för det offentliga som för etablerade organisationer att hitta nya sätt att bygga kontakter mot och stödja andra och nyare delar av civilsamhället som nu utvecklas och som kan komma att utvecklas i en nära framtid. Här ställs staten återkommande inför avvägningar mellan att å ena sidan styra normerande för att säkerställa demokrati och kvalitet i offentlig service, å andra sidan att tillåta en mångfald och en flexibilitet som kan bidra till civilsamhällets innovationskraft. Detta är inte minst viktigt i en tid när samhället utvecklas i riktning mot ökad pluralism, det vill säga mot större skillnader, och när utanförskap uppfattas som en allt allvarligare risk.

Inte minst handlar överbryggande socialt kapital i detta sammanhang om tillit dels i fråga om medborgarnas förtroende för staten, dels i fråga om statens förtroende för medborgarna och deras organisationer. Här finns också en utmaning för hela samhället i skapandet av ett nytt kontrakt mellan staten och civilsamhället: att nå en ny uppfattning om hur långtgående värderingskillnaderna kan vara inom civilsamhället –, inom det civilsamhälle som stöds av staten, och inom det civilsamhälle som utför offentliga tjänster. Å ena sidan ställs krav på att offentlig service i rättvisans namn ska vara lika för alla. Å andra sidan ställs kravet att civilsamhället, som röstbärare och motvikt till staten och marknaden, ska kunna stå fritt från yttre inflytande.

Framtidens utmaningar

Detta berör de centrala avvägningar och utmaningar som politiken för det civila samhället står inför och som har identifierats i denna rapport:

- Hur kan man utforma en eller flera modeller för det offentliga stödet till civilsamhällets organisationer på ett sätt som samtidigt garanterar kvalitet och rättvis tillgång i offentligfinansierad verksamhet och det oberoende som organisationerna kräver för att kunna utvecklas och bidra till samhället fullt ut?
- Hur kan demokratins förankring i civilsamhället bli en förankring i hela civilsamhället, inte bara i privilegierade delar av det?
- Hur kan civilsamhällets organisationer hållas öppna för alla utan att detta hotar organisationernas autonomi?
- Hur kan det offentliga stödja nya, demokratiska och innovativa lösningar i civilsamhället och samtidigt undvika att stödja organisationer med bristande demokrati eller verksamheter med låg kvalitet, och är detta någon gång en risk värd att ta?

Mer normativt och samhällsfilosofiskt kan man uttrycka det enligt följande: I vilken utsträckning och när har samhället eller staten rätt att kräva anpassning av grupper som väljer att organisera sig inom civilsamhället? När gör det mera skada än nytta för civilsamhällets förmåga att fylla sina funktioner? I grunden handlar detta både om praktiska problem och om samhällsfilosofiska och politiska frågeställningar. Civilsamhället är en viktig bidragande kraft till samhällets sammanhållning och serviceproduktion men också ett forum för nya idéer och för diskussion och debatt om såväl samhällets grundläggande värden som mer vardagliga frågor med mer omedelbar betydelse för medborgarna. Ytterst handlar ideell aktivitet om de verksamheter som människor är villiga att göra gratis eller frivilligt skänka pengar till utan tydlig motprestation, ofta så villiga att själva arbeta och glädjen att göra det tillsammans med andra blir en källa till energi och gemenskap. Det handlar om forum för den fria och öppna diskussionen om hur vi tillsammans kan göra samhället och den egna vardagen – eller någon annans vardag – bättre. Det handlar om människor som av olika skäl väljer att bedriva verksamhet själva, utan ekonomisk vinst, i stället för att driva den på marknaden eller vänta sig att staten ska sköta den. Detta hindrar dock inte att ideella initiativ ofta leder till arbetstillfällen, möjligheter till företagande eller nya idéer om politiska initiativ.

För statens del handlar det ytterst om utmaningen att stödja verksamheter och organisationer i civilsamhället på sätt som gör det möjligt för detta att fortsätta att utvecklas och att vara öppet för alla samhällsmedborgare utan att inverka negativt på den särart som gör det värdefullt. Det handlar om att skapa ett samhälle präglad av frivilliga och öppna gemenskaper, inte av tvingande. För statens del handlar det inte minst om att lyssna på de initiativ och tankar som väcks på olika håll i detta civila samhälle. Historien är full av exempel på samhällsförändringar som har börjat i ideell verksamhet.

Referenser

- Aiken, Mike (2010). Taking the long view. Conceptualising the changes facing UK third sector organizations in the social and welfare field. I Zimmer, Annette & Evers, Adalbert (red), *Third Sector Organizations Facing Turbulent Environments. Sports, Culture and Social Services in Five Countries* (s. 295–216). Berlin: CINEFOGO/Nomos.
- Bauman, Zygmunt (2007). *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Books.
- Bjurström, Erling & Harding, Tobias (red) (2012, under utgivning). *Bildning och demokrati. Nya vägar i det svenska folkbildningslandskapet*. Stockholm: Carlssons.
- Bjålesjö, Jonas (2010). Rockmusik och föreningsliv i Hultsfred. I Bjålesjö, Jonas, Håkansson, Peter & Lundin, Johan (red), "Mycket mer än bara rock". *Musik, ungdom och organisering* (s. 216–213). Stockholm: Premiss.
- Borell, Klas (2011). Hidden Voluntary Social Work. A Nationally Representative Survey of Muslim Congregations in Sweden. *British Journal of Social Work*, 41(5): 968–979.
- Borevi, Karin (2002). *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Carlbom, Aje (2003). *The Imagined versus the Real Other. Multiculturalism and the Representation of Muslims in Sweden*. Lund: Lunds universitet.

- Castells, Manuel (1996). *The Information Age. Economy, Society and Culture. Volume I. The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (1998). *The Information Age. Economy, Society and Culture. Volume III. End of Millennium*. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (2011). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Civos (2012). *Det civila samhällets organisationers betydelse för välfärd, ekonomi och demokrati. En uppföljning av politiken för det civila samhället – ur det civila samhällets perspektiv*. Stockholm: Civos.
- Djerf-Pierre, Monika (2008). Från hardcore till parent gamer. Onlinespelande, ålder och livsstil. I Weibull, Lennart & Holmberg, Sören (red), *Skilda världar. Trettioåttio kapitel om politik, medier och samhälle*. SOM-rapport nr. 44 (s. 417–434). Göteborg: Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Dobkin Hall, Peter (2006). A Historical Overview of Philanthropy, Voluntary Associations, and Nonprofit Organizations in the United States 1600–2000. I Powell, Walter & Steinberg, Richard. *The Nonprofit Sector. A Research Handbook* (s. 32–65). New Haven och London: Yale University Press.
- Einarsson, Torbjörn & Hvenmark, Johan (2012). Efter medlemskapet. I Wijkström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (s. 71–92). Stockholm: European Civil Society Press.
- Ersta diakoni (2012). www.erstadiakoni.se, inhämtat 2012-06-19.
- Essen, Johan von & Åberg, Pelle (2009). *Folkrörelseanknytningar och marknadsrelationer. Studieförbunden och deras grundarorganisationer, medlemsorganisationer och samverkansorganisationer*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Essen, Johan von & Sundgren, Gunnar (red) (2012). *En mosaik av mening. Om studieförbund och civilsamhälle*. Stockholm: Daidalos.

- Europeiska kommissionen (2011). *Initiativ för socialt företagande. Skapa förutsättningar för att främja sociala företag inom ramen för social ekonomi och innovation*. Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, Rådet, Ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén, Bryssel den 25.10.2011. KOM(2011) 682 slutlig.
- Europeiska kommissionen (2012). Social business. Inhämtat 2012-06-25 från http://ec.europa.eu/internal_market/social_business/index_en.htm
- Famna (2012). www.famna.se. Inhämtat 2012-06-19.
- Findahl, Olle (2012). *Svenskarna och internet 2011*. Stockholm: .SE.
- Ford, Bryan (2002). *Delegative Democracy*. Inhämtad från <http://www.brynosaurus.com/deleg/> 2012-08-15.
- Forum för frivilligt socialt arbete (2010). *Idéburet – offentligt partnerskap (IOP). För delaktighet och lokal utveckling. Samhället är större än staten och marknaden*. Stockholm: Forum för frivilligt socialt arbete.
- Fridolfsson, Charlotte (2011). Trosbaserade organisationer i den svenska välfärden. I Hellberg, Ann-Sofie, Karlsson, Martin, Larsson, Hannu, Lundberg, Erik & Persson, Monika (red), *Perspektiv på offentlig verksamhet i utveckling. Tolv kapitel om demokrati, styrning och effektivitet* (s. 83–100). Örebro: Örebro Universitet.
- Gawell, Malin, Johannisson, Bengt & Lundqvist, Mats (2009). Vi behöver fler samhällsentreprenörer! I Gawell, Malin, Johannisson, Bengt & Lundqvist, Mats (red), *Samhällets Entreprenörer. En forskarantologi om samhällsentreprenörskap* (s. 7–13). Stockholm: KK-Stiftelsen.
- Global Agenda Council on the Future of Government (2011). *The Future of Government. Lessons Learned from around the World*. Geneva: World Economic Forum.

- Gustavsson, Lotten (2002). *Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under medeltidsveckan på Gotland*. Nora: Nya Doxa.
- Hamrén, Robert (2007). *Vi är bara några kompisar som träffas ibland. Rotary som en manlig arena*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Harding, Tobias (2007). *Nationalising Culture. The Reorganisation of National Culture in Swedish Cultural Policy 1970–2002*. Norrköping: Linköping University.
- Harding, Tobias (2011a). Learning democracy in a Swedish Gamers Association. Representative Democracy as Experiential Knowledge in a Liquid Civil Society. *The European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 2(2): 135–150.
- Harding, Tobias (2011b). Politik för ungas kulturutövande. En sammansatt relation. I Ungdomsstyrelsen: *När var hur – om ungas kultur. En analys av ungas kulturutövande på fritiden* (s. 113–132). Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Harding, Tobias (2011c). *Skoldemokrati 2.0. En forskningsbakgrund till projektet. Bilaga till ansökan om medel till projektet Skoldemokrati 2.0*. Tillgänglig i Ungdomsstyrelsens arkiv samt via föreningen Betahaus.
- Harding, Tobias (2012a). Civilsamhället i dialogerna. I Harding, Tobias & Nathansson, Calle (red), *Under konstruktion. Effekter av kultursamverkansmodellen*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting/Linköpings universitet.
- Harding, Tobias (2012b). How to Establish a Study Association. Isomorphic Pressures on New CSOs Entering a Neo-Corporative Adult Education Field in Sweden. *Voluntas. International Journal of Voluntary and Non-Profit Organizations*, 23(1): 182–203.

- Harding, Tobias (2012c). Folkbildningens grindvåktare. En studie i isomorfi. I Wijkström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (s. 153–174). Stockholm: European Civil Society Press.
- Harding, Tobias (2012d, under utgivning). Föreningslivet och demokratin. Demokratisk skolning och institutionella entreprenörer. I Bjurström, Erling & Harding, Tobias (red), *Demokrati och bildning. Nya vägar i folkbildningslandskapet*. Stockholm: Carlssons.
- Harding, Tobias (2012e, under utgivning). *Ideellt arbete i kultursektorn. En förstudie för Myndigheten för Kulturanalys*. Publiceras på Myndigheten för Kulturanalys webbplats www.kulturanalys.se. Stockholm: Myndigheten för Kulturanalys.
- Harding, Tobias (2012f). Policy rationale and agency. The notion of civil society organizations in Swedish cultural policy. I Paquette, Jonathan (red), *Cultural Policy, Work and Identity. The Creation, Renewal and Negotiation of Professional Subjectivities* (s. 91–105). Farnham: Ashgate.
- Harding, Tobias (2012g). *The secularization of the state and the establishment of Muslim institutions in the field of popular education in Sweden*. Paper presenterat vid The International Conference on Cultural Policy Research, Barcelona 9–13 juli 2012.
- Hemström, Carl, (2005). *Bolag – föreningar – stiftelser. En introduktion*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Hjukström, Svante & Perkiö, Hans (2011). *Den offentliga marknaden. En kartläggning*. Stockholm: Dagens Samhälle.
- Hvenmark, Johan (2008). *Reconsidering membership. A study of individual members' formal affiliation with democratically governed federations*. Stockholm: Handelshögskolan.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Inkomstskattelag 1999:1229.
- Johansson, Ola (2011). Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen. I *Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen* (s. 49–82). Stockholm: Sektor 3 och Timbro.
- Johansson, Mairon (2011). *I dialogens namn. Idén om en överenskommelse mellan regeringen och ideella organisationer*. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Kings, Lisa (2011). *Till det lokalas försvar. Civilsambället i den urbana periferin*. Lund: Arkiv.
- Kings, Lisa (2012). Föreningen och förorten. I Wijkström, Filip (red), *Civilsambället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (s. 55–70). Stockholm: European Civil Society Press.
- Kirollos, Mariam (2012). Revolutionen bortom 140 tecken. Myten om Twitter-revolutionen. I Snickars, Pelle & Strömbäck, Per (red), *Myten om Internet* (s. 39–54). Stockholm: Volante.
- Linderyd, Andreas, Ardin, Anna & Rickne, Johanna (2012). *Välfärd bortom staten och kapitalet. Civila sambällets närvaro och förutsättningar i välfärden*. Stockholm: Sektor 3.
- Lundåsen, Susanne (2005). *Frivilliga insatser och hälsa*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- McGann, James G. & Sabatini, Richard (2011). Introduction. I McGann, James G. & Sabatini, Richard (red), *Global Think Tanks. Policy Networks and Governance* (s. 1–12). Abingdon: Routledge.
- McLuhan, Marshall (1964). *Media. Människans utbyggnader*. Stockholm: Pan/Norstedts.
- Micheletti, Michele (1994). *Det civila sambället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Fritzes.
- National Council for Voluntary Organizations (NCVO) (2012). www.ncvo-vol.org.uk. Inhämtat 2012-06-29.

- Nielsén, Tobias (2010). System för kreativitet. Hultsfredsfestivalens framgångshistoria full av misslyckanden. I Lindeborg, Lisbeth & Lindkvist, Lars (red), *Kulturens kraft för regional utveckling* (s. 169–187). Stockholm: SNS Förlag.
- Norberg, Johan R. & Redelius, Karin (2012). Idrotten och kommersen. I Wijkström, Filip (re.) *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (s. 175–194). Stockholm: European Civil Society Press.
- Nordicom (2012). *Nordicom-Sveriges Mediebarometer 2011*. Medie-notiser Nordicom-Sverige nr. 1, 2012. Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs Universitet.
- Nordvall, Henrik (2008). *I skärningspunkten mellan det globala och det lokala*. Linköping: Linköpings universitet.
- Papakostas, Apostolis (2003). *Mer organisation med färre människor och många organisationer med få frågor*. Stockholm: SCORE.
- Papakostas, Apostolis (2011). The rationalization of civil society. *Current Sociology*, 59(1):5–53.
- Pettersson, Thorleif & Esmer, Yilmaz (2005). *Vilka är annorlunda?* Integrationsverkets rapportserie, 2005:03. Norrköping: Integrationsverket.
- Proposition. 1991/92:95, *om valfrihet och fristående skolor*.
- Proposition 2008/09:74. *Vårdval i primärvården*.
- Proposition 2009/10:55. *En politik för det civila samhället*.
- Putnam, Robert D. (1996). *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS.
- Putnam, Robert D. (2000). *Den ensamme bowlaren*. Stockholm: SNS.
- Putnam, Robert D. (2002). Conclusion. I Putnam, Robert D. (red), *Democracies in Flux* (s. 3–20). New York: Oxford University Press.

- Putnam, Robert D. (2007). *E Pluribus Unum*. Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2): 137–174.
- Putnam, Robert D. (2011). With Libya's Megalomaniac 'Philosopher-King'. *Wall Street Journal*, February 26, 2011.
- Regeringskansliet (2008). *Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Reuter, Marta (2012). Överenskommelsen som spegel och arena. I Wijkström, Filip (red), *Civilsambället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (s. 217–244). Stockholm: European Civil Society Press.
- Rothstein, Bo & Trägårdh Lars (2007). The State and Civil Society in an Historical Perspective: The Swedish Case. I Trägårdh, Lars (red), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered* (s. 229–253). New York/Oxford: Berghahn Books.
- Salomon, Lester, Wojciech Sokolowski och Regina List (2003). *Global Civil Society – an overview*. Baltimore: Johns Hopkins University.
- Santer, Thomas H. & Putnam, Robert D. (2010). Still Bowling Alone? The Post-9/11 Split. *Journal of Democracy*, 21(1): 9–16.
- Sivesind, Karl Henrik (2008). *Halvveis till Soria Moria – ikke kommersielle velferdstjeneste, politikens blinde flekk*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Skocpol, Theda (2003). *Diminished Democracy: From Membership to Management in American Civic Life*, Norman: University of Oklahoma Press.
- SOU 1974:69. *Invandrarna och minoriteterna*. Invandrarutredningen.

- SOU 1987:33. *Ju mer vi är tillsammans*. Betänkande av 1986 års folkrörelseutredning.
- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport.
- SOU 2007:66. *Rörelser i tiden*. Folkrörelseutredningens slutbetänkande.
- SOU 2008:37 *Vårdval i Sverige*. Delbetänkande av Utredningen om patientens rätt.
- Statistiska centralbyrån (2011). *Det civila samhället – ett regeringsuppdrag med undersökningar från Statistiska centralbyrån*. Stockholm: SCB.
- Stenberg, Peder (2011). *Den allvarsamma leken. Om World of Warcraft och läckaget*. Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet.
- Strünck, Christoph (2010). Contested Solidarity? Emerging Markets for Social Services in Germany and the Changing Role of Third Sector Organizations. I Zimmer, Annette & Evers, Adalbert (red), *Third Sector Organizations Facing Turbulent Environments. Sports, Culture and Social Services in Five Countries* (s. 55–69). Berlin: Nomos.
- Svedberg, Lars, Essen, Johan von & Jegermalm, Magnus (2010). *Svenskarnas engagemang är större än någonsin. Insatser i och utanför föreningslivet*. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Trägårdh, Lars (2007). The 'Civil Society' Debate in Sweden. The Welfare State Challenged. I Trägårdh, Lars (red), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered* (s. 9–36). New York: Berghahn Books.
- Trägårdh, Lars (2012). Det borgerliga samhällets återkomst. I Wijkström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (s. 289–306). Stockholm: European Civil Society Press.

- Trägårdh, Lars & Berggren, Henrik (2006). *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Trägårdh, Lars & Vamstad, Johan (2009). *Att ge eller att beskattas. Avdragsrätt för gåvor till ideell verksamhet i Sverige och andra länder*. Stockholm: Sektor 3.
- Trägårdh, Lars & Svedberg, Lars (kommande). The Iron Law of Rights. Citizenship and Individual Empowerment in Modern Sweden. I Evers, Adalbert & Guillemard, Anne-Marie (red), *Social Policy and Citizenship. The Changing Landscape*. Oxford: Oxford University Press.
- Turismens Utredningsinstitut 2007. *Medeltidsveckan. 5–12 augusti 2007 Visby. Evenemangsundersökning genomförd på uppdrag av Gotlands Turistförening*. Göteborg: Turismens Utredningsinstitut.
- Tönnies, Ferdinand (1955). *Community and Association*. London: Rutledge & Kegan Paul Ltd.
- Ungdomsstyrelsen (2012 a). *Ung Idag 2012*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2012 b). www.ungdomsstyrelsen.se. Inhämtat 2012-06-29.
- Weber, Maximilian (1968). *Economy and society. An outline of interpretive sociology*. New York: Bedminster.
- Vetenskapsrådet (2012). *Var står forskningen om civilsamhället? En internationell översikt*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wijkström, Filip (1998). Hate groups and outlaw bikers, part of civil society? I Wijkström, Filip: *Different Faces of Civil Society* (s. 9–52). Stockholm: Stockholm School of Economics.
- Wijkström, Filip (2012). Mellan omvandling och omförhandling. I Wijkström, Filip (red), *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel* (s. 1–34). Stockholm: European Civil Society Press.

- Wijkström, Filip & Lundström, Tommy (2002). *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober.
- Wijkström, Filip & Zimmer, Annette (red) (2011). *Nordic Civil Society at a Cross-Roads. Transforming the Popular Movement Tradition*. Berlin: Nomos/CINEFOGO.
- Wikipedia 2012. Wikipedia.
http://en.wikipedia.org/wiki/Wikimedia_Foundation.
Inhämtat 2012-08-16.
- Vogel, Joachim, Amnå, Erik, Munck, Ingrid & Häll, Lars (2003). *Föreningslivet i Sverige – välfärd, socialt kapital, demokratiskola*. Örebro: Statistiska Centralbyrån (SCB).
- Volontärbyrån (2012). www.volontarbyran.se.
Inhämtat 2012-06-25.
- VoteIT (2012). www.voteit.se. Inhämtat 2012-06-29.
- Zetterberg, Hans L. (2011). *Civilsamhället och den politiska sfären*. I Tribell, Håkan (red), *Borgerlig framtid. 15 essäer om samarbete, konflikt och reformer*. Stockholm: Timbro.
- Zimmer, Annette & Evers, Adalbert (red) (2010). *Third Sector Organizations Facing Turbulent Environments. Sports, Culture and Social Services in Five Countries*. Berlin: Nomos/CINEFOGO.

Presentation av Framtidskommissionen

Framtidskommissionen utsågs av regeringen i november 2011. Syftet med Framtidskommissionen är att identifiera de viktiga samhällsutmaningar som Sverige står inför på längre sikt och att bidra till en mer framtidsinriktad debatt. Kommissionens slutsatser kommer att presenteras i en rapport våren 2013.

Inom ramen för Framtidskommissionen ska fyra särskilda framtidsutredningar genomföras, vilka ska fokusera på (1) den demografiska utvecklingen, (2) integration, jämställdhet, demokrati och delaktighet, (3) hållbar tillväxt i globaliseringens tid samt (4) rättvisa och sammanhållning.

Som ett led i Framtidskommissionens arbete har också ett antal rapporter beställts som ska belysa olika frågor med relevans för Sveriges framtida samhällsutmaningar. Detta är en av dessa rapporter.

Ordförande för Framtidskommissionen är statsminister *Fredrik Reinfeldt* och huvudsekreterare och kanslichef är professor *Jesper Strömbäck*. Övriga ledamöter är:

- *Jan Björklund*, utbildningsminister
- *Göran Hägglund*, socialminister
- *Annie Lööf*, näringsminister
- *Viveca Ax:son Johnson*, styrelseordförande i Nordstjernan
- *Klas Eklund*, seniorekonom på SEB och adjungerad professor vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet

Presentation av Framtidskommissionen

- *Helena Jonsson*, ordförande i LRF
- *Eva Nordmark*, ordförande i TCO
- *Mernosh Saatchi*, vd för Humblestorm
- *Johan Rockström*, professor i naturresurshushållning
- *Lars Trägårdh*, professor i historia
- *Pekka Mellergård*, högskolerektor och docent
- *Stina Westerberg*, generaldirektör vid Statens musikverk

Framtidens civilsamhälle

TOBIAS HARDING

Civilsamhället är alla de verksamheter och organisationer vars drivande kraft är det ideella engagemanget hos medlemmar, volontärer och givare. Allt från ideella föreningar och Kooperationer till trossamfund, stiftelser och ideella nätverk. En stor majoritet av Sveriges vuxna befolkning är medlemmar i ideella organisationer och nära hälften arbetar ideellt i minst en förening. Samtidigt pågår omfattande förändringar i civilsamhället. Icke vinstdrivande organisationer tar större plats i välfärdsproduktionen. Gamla organisationer förlorar medlemmar medan nya organisationer och verksamhetsformer ger människor möjlighet att engagera sig på nya sätt. Också i framtiden kan vi vänta oss att civilsamhället kommer att ha viktiga roller att spela i demokratin, det offentliga samtalet, på fritiden och i välfärdsproduktionen. Utvecklingen ställer såväl staten som organisationerna inför olika utmaningar. Civilsamhället måste bibehålla sitt oberoende och sin innovativitet, samtidigt som allas möjlighet att engagera sig måste förbli öppen, och samtidigt som finansierarna ställer krav på uppföljningsmöjligheter och likvärdighet i offentlig service.

Tobias Harding är filosofie doktor vid den tvärvetenskapliga forskningsmiljön Tema Kultur och samhälle vid Linköpings universitet. Han forskar bland annat om relationen mellan organisation och värderingar inom civilsamhälle, folkbildning och kulturpolitik.

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

106 47 Stockholm Tel 08-598 191 90 Fax 08-598 191 91 order.fritzes@nj.se www.fritzes.se

ISBN 978-91-38-23811-0